

ARANY JÁNOS LAPPANGÓ ÍRÁSAI.

Eddig is tudtunk Arany Jánosnak néhány dolgozatáról, amelyek összes műveinek egyik gyűjteményébe sincsenek fölvéve. Számbaveszem őket, hogy aztán megtoldjam azokkal, amelyeket — úgy hiszem — sikerült mostanában fölfedeznem. Az előbbieket részint fordítások, részint prózai dolgozatok. Így Kardos Lajos Aranynek két fordított novelláját ismertette az Irodalomtörténet 1914. évfolyamában (*Arany János novellafordításai*). Az egyik: *A köpenyeg*. Beszély az orosz életből. Gogol Miklós után. Megjelent Arany lapjában, a Szépirodalmi Figyelőben (1860. I. évf. 362. l.) * jeggyel. A másik: *Előkelő világ*. Orosz beszély. Gróf Solluhobtól (u. o. 1860. 39—48. sz.) *** jeggyel. Gyulai Pál mind a két novellát fölvette az Olesó Könyvtárba, a fordító megnevezése nélkül (1875. 17—18. sz.; s 1898. [második kiadás] 23—24. sz.)... Várdai Béla meg Aranynek négy, ismeretlen dolgozatát fődözte föl és ismertette az EPHK-ben (*Arany János prózáiról hagyatékához*. XXX: 787. l.). Ezeket majd egyenként megnevezem a következő fejtegetésem rendében, s egyikhez-másikhoz némi megjegyzéseket is fűzök. Mindezen kívül én rábukkantam Aranynek nem kevesebb, mint tizenhat lappangó — fordított és eredeti — írására a Szépirodalmi Figyelőben s a Koszoruban. Ezeket óhajtom itt nyilvánosságra elé hozni.

Aranynak említett két novella fordítását megszerzem egy harmadikkal. Ez *Liza albuma*, a *) alatti jegyzet szerint: Kobell *Pfälzische Geschichten* című népszerű elbeszéléseiből. Megjelent a Koszoru 1863. II. október 11-i (15.) számában. A fordítás névtelen... Kardos Lajos Gyulai Pál levelével s Arany Lászlónak meg Voinovich Gézának egy-egy megjegyzésével, továbbá nyelvi adatokkal bizonyítja, hogy a két orosz beszélyt Arany János fordította, valószínűleg németből. (L. id. cikkét!) A *, s *** jegyek is Aranyra vallanak. Megtalálni őket más dolgozatai alatt is, mint látni fogjuk... Én a *Liza albuma* fordítását csupán nyelvi adatok alapján tulajdoníthatom Arany-

nak. A példák, amelyeket említék, hiszem, hogy meggyőzően bizonyítják föltevésemet. Kobell Ferenc természettudós és költő (1803—1882) bajor és pfälzi dialektusban írt költeményeket és novellákat. A *Pfälzische Geschichten* 1863-ban jelentek meg Münchenben. A kötetből a *Liza albuma* fordítása mingyárt abban az esztendőben jelent meg a Koszoruban. Az eredetinek népszerű nyelvét a fordító is színmagyar népiességgel tolmácsolta. Egyebek között olyan szók és kifejezések vannak benne, amelyek kiváltképen jellemzőek Arany népies nyelvére, s amelyeket egyéb műveiben is megtalálunk. A novellában: «Lizike is ráütötte a fejével»... (bólintott rá, igent intett rá). V. ö. «Miklós a fejével ráütött e szónál»... (*Toldi*, 12:6). «Fejjel a testvére ráüté e szókat»... (*Toldi e.*, 2:15). A novellában az apa így szól feleségéhez: «Csak annyit mondj Lizinek» stb... «Az asszony rálett»... (beleegyezett, helyeselte). V. ö. «Rálesztek ugye, hogy értesítsük?»... «Rá, rá»... (*Hamlet*: 1:1). «Rálesztek-e hát?... Én nem leszek rá»... (Aristophanes: *Lisistrate*, 128. sor). «Ha rálennének többi társaim»... (U. a. *A madarak*, 201. sor). «A szarka rálett szívesen»... (Arany: *Bírálatok. Eredeti népmesék*. V. 463. l.). A novella egyik kiálthatatlan személye: «Ez a dölyfös, büdös Ring»... Szinte megütköznénk rajta, hogy Arany ezt a szót tollára vette, ha nem tudnók, hogy másutt is használta *kevély* értelemben. V. ö. «Agyrrehios nem ezzel oly büdös»... (Aristophanes: *Plutos*, 178. sor). Használta e szót *megünt*, *nem kedves*, *nem tetsző* értelemben is: «Büdös neki, Pallás' vén laktanyája»... (Debrecen nagy iskolája. *Bolond I.* 2:60). Ismerem Somogyból is ezt a szót mind a két jelentésben: «Szinte büdös a kevélységtől.» «Büdös neki a munka.» A novellában: «Elbeszélte nekem — minden élte-voltát»... V. ö. «Szigorúan kikérdé fia élte-voltát»... (*Toldi sz.* 6:46). «Hosszúra nyúlnék minden élte-volta» — elmondása (*Bolond I.* 2:18). Ezek a nyelvi bizonyítékok erősítenek meg abban a föltevésemben, hogy a *Liza albuma* c. novellát Arany fordította. Egyébként jelentéktelen kis novella. Bizonyára hézagpótlónak szánta. Hiszen, mint szerkesztő, folyton «kézirathány»-ról panaszkodott leveleiben legszorgalmasabb munkatársának, Szász Károlynak: «írnom kell mindent, — — novellát fordítani»...

Hosszabb fordított cikk van a Sz. F.-ben (1871. I. 39. sz.): *Barret Browning Eliza*. Az Athenaeum után, *** jeggyel. Ez a jelzése az *Előkelő világ* c. novellafordításnak, valamint Monier W.: *A hindu dráma* (Sz. F. 1861. 582. l.), s Millien: *La Moisson* (u. o. 422. l.) ismertetéseknek, melyek a *Hátrah. iratokban* is megvannak... B. B. Eliza író nő volt, B. Róbert angol költőnek, magyar költők fordítójának a felesége. Az Athenaeum, melyből Arany ezt a nekrológot fordította, a legtekintélyesebb irodalmi és művészeti lap Angliában. Kardos Lajos is megemlíti (id.

cikkében) ezt a nekrologot, s fölveendőnek tartja Arany műveinek teljes kiadásába.

Várdai Béla a *Koszoru* 1864. (II.) 16. számában *Madách Imréről* szóló emlékezést talált U jelzéssel. Aranynak tulajdonítja, s megjegyzi, hogy Toldy F. is hivatkozik «Arany szép nekrologjára» *A magyar költészet kézikönyvében*. (V. k.) Az U jegyet másutt sehol se találni Arany ismert jegyei között. Vajon nem írás- vagy nyomtatásihiba-e Y helyett?... Ezt a jegyet látjuk u. i. a *Némi párhuzam* c. cikk (Sz. F. 1861—62. 11. sz.), valamint a *Szabó Dávidról* írt írói arckép alatt. (K. 1864. 553. l.)

A nekrologok számát én is megtoldom a *Reviczky Szevérről*, párbajban elesett fiatal íróról szólóval, mely a K. 1864. II. 334. lapján jelent meg Arany ismert jegyével: *.

Szintén fordított cikk: *A niflungok vagy giukungok*. (A Skaldából.) Ajánlva Szász Károlynak. Jegy: *M. P.* (K. 1863. II. 2. sz.). Elmondja az ős germán monda tartalmát, s a végén ezt a kérdést teszi föl: «É világnézetből tisztult-e ki lassan a *Nibelung-ének* világnézlete, vagy megfordítva — a keresztény világnézet — torzult el az északi dalokban? Én az első esetet tartom természetesnek»... Szász K.: *M. P.-nek s mellékesen másoknak is* címmel válaszol a kérdésre (u. o. 4. sz.), s azt sejtí, hogy a kérdés egy kis szelíd vád akar lenni a Budapesti Szemlében a *Nibelung-énekről* közlött tanulmánya némely — állításai ellen... Erre *) alatt ez a megjegyzés van: «Nem az ellen, ha valami ellen. Csak annyit akar jelölni, hogy»... stb. Ez a szerkesztői megjegyzés is elárulja némileg, hogy a cikket Arany írta. Az epikus Arany sokat foglalkozott az Attila-mondákkal kapcsolatos germán mondákkal. Az *M. P.* jegy pedig kétségtelenül igazolja Arany szerzőségét, hiszen Fejes István meg Málvina költeményeinek bírálatait (Sz. F. 1861. I. 691. l., s II. 241. l.), valamint az *Írói arcképeket* is (K. 1863. és 1864. évf.) ezzel a jeggyel írta. Az *Írói arcképeket* fölvette a *Prózai dolgozatok* közé is, a bírálatok meg a *Hátrah. iratokban* vannak.

Két hosszabb fordítás *Victor Hugo, raconté par un témoin de sa vie* c. könyvből. Az egyik: *Hugo Victor és Chateaubriand*, a másik: *Hugo Victor drámaírói föllépte*. (K. 1863. II. 4.; 6. sz.) Mind a két közleményt rövid bevezetés előzi meg. Az Y jel mutatja, hogy Arany tollából valók. Ugyanezzel a jeggyel közölte a Sz. F.-ben (1861. I.) a Nagy István *Faust* fordításáról, Kemenes költeményeiről, Garay Alajos *Betulia hölgye* c. eposzáról írt bírálatait is, melyek a *Hátrah. iratokban* találhatók. Szintén a K. 1863. évfolyamában (4. sz.) közli *A Nil forrása* címen «egy német folyóiratnak e tárgyra vonatkozó rövid felvilágosítását», néhány sornyi bevezetés után. A jegy e cikk alatt is: Y. Kisebb közlemény: *Maria Antónia levelei*, — Y jelzéssel.

Ismertetés Alfred von Arneth *Maria Theresia und Maria Antoinette* c. gyűjteményéről. Csak néhány sor Aranyé, a többi szemelvény (K. 1865. I. 20. sz.).

A Koszoru 1863. II. évfolyamában (210. l.) a *Külföldi szemle* rovatban *Egy francia eposz* címen Viennet: *La Franciade* tíz énekes eposzának ismertetése, bírálata van — *név nélkül*. Aranyénak tartom tárgya miatt, s a bíráló ismertetés módjánál, hangjánál fogva is. Tudvalevő, hogy mily örömmel lát minden epikai művet. «A világköltészet lyraözönében, melynek szélső hullámai bennünket is elárasztanak, szinte jól esik néha egy elbeszélő költeményen nyugtatni meg szemünket.» (Bírálat. Hebbel: *Anyá és gyermeke. PD.*) «Egy eposz, még ha merőben el volna is hibázva, sokkal ritkább tünemény, semhogy észrevétlen, nyom nélkül szabad legyen átsuhannia.» (Bírálat. Garay A.: *Betulia hölgye. HI.*) Azt is tudjuk, hogy az elbeszélő művekben különösen a kompozíciót keresi. Ebben a francia eposzban nem találja. «Hiányzik belőle az *alakítás* ereje»... «Csak vers és vers, mindenestre folyékony versek, de csak folyékonyak, mint a víz»... Vegyük ehhez egyik szerkesztői üzenetét: «*Alom és a többi. Elég könnyen foly, de szét is foly, nincs benne eszmeconcentratio.*» (K. 1863. II. 72. l.) Az egyező hang és modor is bizonyítja, hogy a névtelen ismertető cikk írója Arany.

Fordított elbeszélő műről szól egy másik bíráló ismertetés is: *Jadwiga*. Költemény 11 énekben. Írta Beck Károly, fordította Bálint Gyula. — Szintén *névtelen*. «E költői beszély fordítója nem más, mint az, ki nem rég Tasso Megszabadított Jeruzsálem-ét fordította le... Amely dicséretes volt akkori választása, épen annyira hibáztathatni a mostanit»... (K. 1863. II. 23. sz.) Ebben az eposzban is hibának rója föl az «inventio és compositio szegénységét». Az előbbi fordítóra való hivatkozás, valamint e mű főhibájának a kiemelése egyaránt Aranyra vallanak. Szintén tárgyánál fogva tulajdoníthatjuk Aranynak ezt a *névtelen* közleményt: *Attila mondák*. Írta Thierry Amadé. Fordította Szabó Károly. — Csak a néhány sornyi bevezetés Aranyé, a többi idézet.

Hosszabb bírálatot találunk a Szépirodalmi Figyelőben (1862. 23., 24., 25. sz.). *A rendszeres szavalattal alaprajzáról*. (Tankönyvül írta Mátray Gábor.) A bírálat jelzése: X. Ugyanezzel van jelezve az előző 22. számban az *Egy szó, amely kell, de nem tetszik* c. cikk, amely a *HI.*-ba is föl van véve. Ám az a mód is, ahogyan a tárgyat részeire bontja, a mű hibáit kimutatja s egyben ki is javítja: egészen Arany bíráló eljárására vall.

Teleki József: *A Hunyadiak kora*. (Az Akadémia megbízásából kiadta Szabó Károly.) Jelentés a jelzett munka elkészüléséről, s szemelvények Magyarország földrajzi körül-

ményeinek ismertetéséből. A közlemény jegye: —y—s; ugyanaz, mint a *Divattudósítás* (u. o. 2. és 3. sz.), amely a *HI*-ban is megjelent.

A K. 1863. évf. 4. számában levő bírálat: *Költemények* (Írta Várady Gusztáv) megint *névtelen*. Hangjából s egyes szavaiból azonban bizvást Aranyra következtethetünk. Így ír róla: «Néhány lyrikust látunk [Várady] gyűjteményében *reproduktálva*, Petőfin kezdve Zalárig»... Egy szerkesztői üzenetben (*Szép élet*. U. o. 264. l.) hasonlót mond: «Tehetség nyomai látszanak; de még nem tűnik ki, *reproduktáló* lesz-e az, vagy önállóan teremtő»... A bírálatban még ezt mondja: «Petőfi, Felhői'-nek meglehetősen divatos utánzásától természetesen Várady sem menekülhetett»... Arany szokta megróni a Petőfi-utánpótlókat, mint az *Irányokban* is (PD.), s épen az előbbi módon: «A zsenge műzsa csupa reminiscenciákból táplálkozik» (89. l.), s «mestere nyomán 'Felhőket' kénytelen írni» (105. l.)

Tárgyánál fogva is érdekes az a zenészeti vita, melyet a Koszoru szerkesztője — tehát Arany — a Zenészeti Lapokkal folytatott. Az összehorgolás úgy kezdődött, hogy a K. 1863. II. 7. számában Bartalus Istvánnak, a lap zenei referensének befejezett cikkéhez (*Wagner Richard hangversenye a nemzeti színházban*) a szerkesztő *) alatt pár sor megjegyzést írt, melynek ez a lényege: «A jövő operájának nem ígérhetünk nagy jövőt, mert a szavai drámával kíván versenyezni, mire képtelen»... A Zenészeti Lapok — úgy látszik — hozzá nem értéssel vádolta a Koszoru szerkesztőjét. Erre a K. 10. számában válasz van *A «Zenészeti Lapok»-nak* címen, amelyben a szerkesztő megmagyarázza szavait, s elmésen vitatkozik ellenfelével. Végül a 15. számban: *Az Athenaeum* kezdettel, egy rövidke cikkben, idéz e «legtekintélyesebb angol irodalmi és művészeti lap»-ból, amely «Wagner úr szörnnyetegségeit» említi... A vitát így fejezi be: «Tehát még egy *tudatlan* lap a Koszoron kívül, mely 'az európai összes kritikáktól eltérve' — ezek bizonyára Z. L. szavai voltak — Wagner szerzeményeiről obligát magasztalásnál egyebet is bátorodik mondani. Már hát *ketten* vagyunk!» — A vita *név nélkül* folyt.

Magyar-orsz népdalok. Gyűjté s fordítá Lehoczky Tivadar. (K. 1864. II. 45. l.) Olyanformán szól róla, mint a Merényi-féle mesegyűjteményről (PD.): «Egy-egy, csak irodalmi, a nép által nem használt, nem ismert kifejezés vagy szó vegyül az egyszerű szövegbe» stb. A bírálat alatt levő * jegy pedig ugyanaz, mint amellyel *A köpenyeg* c. beszélyfordítását közölte (Sz. F. 1860. I. 362. l.).

Palócz népköltemények. Összegyűjtötte és kiadta Pap Gyula. (K. 1865. I. 20. sz.). Az ismertetés *névtelen*. Modora, módja azonban Aranyra vall. «E mesék elbeszélése igen egyszerű, s

azért szép; sehol se erőlteti a népies kifejezéseket, de ahol kell, mindenüvé tud alkalmazni valami odaillőt a gyűjtő; néha ki-kiesik a stílból s a dialektusból, de több gondnal dolgozva ez elkerülhető volna»... Merényi mesemondásáról is ilyenképen beszél. — A K. 22. számában *Egy ballada-váz s még valami* címen visszatér az előbbi ismertetésre. Abban a *Halál-völegényről* szóló palóc mesét «balladai menetű sejtelmes mondának» tartotta. Ezt a véleményét megerősíti a Baksay Sándor csanádi lelkészről kapott értesítés, hogy ő Somogycsurgóról ismeri e mesét, s szintén balladának véli, és hiszi, hogy verses formában is előkerül. Most hát [Aranynak] az a véleménye, hogy e volt ballada mint mese kezdett kerengeni. Kifejlése nem is mesei. *) alatt megjegyzi: «Népmesét nem tudunk, mely az ártatlanok diadalával és házasságra lépésével ne végződne.» Ugyanezt így mondja a *Toldi szerelme* előszavában: «Népies ballada megtűri, sőt keresi a boldogtalan szerelmet, de — — mit mondana a nép például oly meséről, hol a hős sokat küzd a királyleányért s utoljára is — elveszti?» — A második cikk aláírása: *Az előbbi ismertető.* Hogy mind a kettőt Arany írta, kétségtelenül bizonyítja az idézett megjegyzések egyezősége.

Még mielőtt ismertem volna Várdainak id. cikkét, én is ráakadtam a Koszoru 1865. I. utolsó számában *A kegyes olvasóhoz* c. végszóra, hiszen alá van írva: *Arany János.* Várdai ezt — méltán — sokkal becsesebbnek tartja az előhangnál (*A Koszoru bemutatása.* — A *HI.* közt is), tehát felveendőnek Arany műveinek teljes kiadásába.

Végére hagytam két cikknek a megemlítését. A szerzőséget nézve mintha elmondhatnók Aranyval: «Bár ehhez is fér még egy-két vajon.» (*Bolond I. II. 3.*)

A Szépirodalmi Figyelő 1861. 31. számában van egy bírálat Jókai: *Szegény gazdagok* c. regényéről. Várdai Béla (id. cikkében) ezeket mondja róla: Péterfy Jenő (*Összegy. m. III.*) Salamon Ferencének vélte e cikket. A cikk alatt «Aranynak ismert jelzése (a régi aranyműves signum) van, elébe tett vonallal,ilykép: — #. Már ez az egy körülmény is döntő volna, mert ez a jegy kizárólag Aranyé volt az ő két lapjában»... (Salamon F. jegye: — #—.). Nem Várdai ellen, csupán a bizonyosság keresése céljából jegyzem meg a jelzésről, hogy Aranynak *A poloska* c. szatírája Jókai Üstökösében (1858. 3. sz.), *Az új magyar költő* c. paródiája (u. o. 1859. IV. 10. sz.), valamint *Az alkotmányos nagy naptár* ismertetése (Sz. F. II. 29—43. l. s *H. i.*) # jeggyel jelentek meg «elébe tett vonal» nélkül. Ha ez a vonáskülönbség nem változtat a dolgon, akkor — Várdainak egyéb meggyőző érvei alapján is — bizvást tarthatjuk ezt a bírálatot Aranyénak. Tolnai Vilmos minden fenntartás nélkül el is fogadta Várdai bizonyítékait (*Arany János Jókai nyelvéről.* Magyar Nyelv, 1917.). A Szépirodalmi Figyelőnek az Akadémia

könyvtárában levő példányába, a szóban forgó bírálat — # jegye mellé valaki oda is írta: *Arany*. Én még azt is fölhozom, hogy maga Arany is említi a bírálatot. Szász Károlynak írja 1861. március 9-i levelében: «Közelebb pár számban Bulcsu költeményei jönnek (t. i. azok bírálata), aztán — — Jókai *Szegény gazdagokjai*»... De nem mondja, hogy ki írta a bírálatokat. Azt azonban tudjuk, hogy Bulcsu költeményeit Arany bírálta (*PD.*) Ez vehető is, nem is újabb bizonyítéknak. Ám lássuk a következőt!

Ha a Jókai regényéről írt bírálatot Arany tollából valónak tartjuk, akkor Greguss Ágoston: *A levél* c. vígjátékának bírálatát (Sz. F. 1861. 41. sz.) szintén annak kell vennünk. Jelzése ugyancsak: — #. Várdai e jegyen kívül belső érveket is sorakoztat föl a bizonyításra. Hanem itt már egy nagyobb bökkenője van a dolognak, ami talán elkerülte Várdai figyelmét. A bírálat ugyanis ezt is mondja: «Szerző [t. i. Greguss] mellesleg a civilisatorokat akarja kigúnyolni, — — a színmű jeligéje is erre vonatkozik. E jelige rossz vers, rossz nyelv, s a végén érthetlensége által tündöklök. Itt van: 'Hazája mívelt Európa, Szerelmes a civilisatióba, Nyugat felől keletre vándorol, Békésen hódít, még nem is porol'...». Ez a jelige pedig részlet Aranynak *A poloska* c. szatirájából. Elgondolható-e, hogy Arany a jelige kigúnyolásával önmagát gúnyolta?... Azt talán mondhatta volna, hogy a jelige versnek *rossz vers*, mert hiszen «*korcs makáma*», «*rimes próza*» töredéke [az idézett szók Arany szavai]; de hogy a nyelve rossz, s a vége érthetetlen, azt bajosan mondhatta. [A «porol» szónak az értelme itt ez: *nagy port ver föl; nagy hü-hóval jár.*] Vagy talán a jeligében nem ismert volna rá szatirájának soraira? Ezt se gondolhatjuk... Arany László nem is tulajdonította az apjának ezt a bírálatot. A *HI.*-hoz csatolt *Függelékben* (472. l.) ezt mondja róla: «Hogy Arany a bírálatot [t. i. amit róla írtak] maga is elég béketűrőssel viselte», arra jellemző adat, hogy — «egy névtelen kritikus Greguss Ágoston egyik vígjátékát bírálva, a vígjáték jeligéjét — — röviden lerántja, ennyit mondva róla: [Idézi a már bemutatott gúnyos szavakat]. A kritikus valószínűleg nem tudta, hogy Greguss e jeligét Aranynak *A poloska* c. alatt névtelenül megjelent satyrájából idézi; *Arany pedig a kritikus megjegyzését egész közönyösen kiadta*».

Ezek szerint tehát még tisztázni kell a — # jegyű két bírálat szerzőségének a kérdését. Talán Arany kézíratai között találni valami fölvilágosító adatot... Azt tudjuk, hogy színházzól, színművekről a Szépirodalmi Figyelőben többnyire Salamon Ferenc írt, de teljes névaláírással; a Koszoruban pedig Gyulai Pál *Gy. P.* jelzéssel.

Az itt napfényre hozott lappangó írások között nagy értékűek mellett vannak csekélyebb jelentőségűek is. Mivel

azonban a *Hátrahagyott iratok*ba jelentéktelenebb apróságok is föl vannak véve: mind valamennyit érdemesnek tartottam a számbavételre, nyilvántartásra, mivel — Arany írta őket.*

TRENCSENÛ KÁROLY.

* Pótlás. A *Nép Barátjába* (szerk. Vas Gereben és Arany János), az 1848. jún.—nov. számokba, kilenc népies politikai cikket írt Arany, teljes névaláírással. Ezek: *Önkéntes sereg* (I., II. rész); *Segítsünk a hazán!*; *Ismerkedés* (I., II.); *Országcímer, nemzeti szín*; *Mentsük meg a hazát!*; *Kinek van igaza?*; *Mik voltunk? Mivé leszünk?*; *Feltámadtunk-e mi magyarok?*... Arany László csak négyet (*Önkénytes sereg*, II. r.; *Országcímer, nemzeti szín*; *Kinek van igaza?*; *Feltámadtunk-e mi magyarok?*) vett föl a *HI*-ba, mutatványul: «mint fogta fel szerzőjük a feladatát, mikor a népre a közügy érdekében hatni akart». (*Előszó*. 6. l.)

DOMONKOS-RENDI MAGYAR KÓDEXEK.

(Első közlemény.)

A kódex-családok között tudvalevőleg legnépesebb és igen jelentős a dömés és ferences-kódexek csoportja. Böröcz Marcell 20 ferences és 12 domonkos eredetű kódexet említ.¹ Vargha Damján 19 ferences és 14 domonkos-kódexet mutat ki.² Karácsonyi János szintén 19 ferences eredetű magyar nyelvemléket sorol fel.³ Ez a számarány azonban még eltolódik a Domonkos-rend javára. A magyar Domonkos-rend mind a kódexek számára, mind azok értékére nézve sokkal jelentősebb működést fejtett ki a magyar irodalom megalapozásában s a magyar nyelv művelésében és fejlesztésében, mint eddig hitte és tanította a magyar irodalomtörténet. A kolostori irodalom legszorgalmasabb művelői, termékeinek legbuzgóbb másolói s megőrzői nálunk a domonkosrendiek voltak. Könyvmásoló buzgóságukkal s a szépen kiállított írott könyvek szeretetével különösen kiváltak a margitszigeti Domokos-apácák. Összeköttetésben álltak a könyvmásolás dolgában szintén jeleskedő óbudai klarissza apácákkal is.

Minderre nagyobbbrészt utaltam már *Magyar kódex-családok* c. tanulmányomban, más alkalomra ígérve a tétel részletes kifejtését.⁴ Ezt a régi ígéretet óhajtom most végre beváltani:

Irodalom. Gyakrabban használt és idézett művek: 1. Horváth Cyrill. *A Margitsziget és kódex-irodalma.* (Magy. Szemle, 1894. évf. 254—55. és 265—67. l.) — 2. Némethy Lajos: *Adatok Árpádházi Boldog Margit ereklyéinek történetéhez.* Budapest, 1884. (A külső borítéklap teljesebb címe: *Adatok Árpádházi Boldog Margit történetéhez.* Ereklyéire vonatkozólag Némethy Lajos-tól. Szenttéavatása és cultusára vonatkozólag Fraknói Vilmos-tól. Bpest 1885. — Némethy tanulmánya javarészt megjelent a Religio 1884. évfolyamában. — Rövidítve így idézem: N.) — 3. Timár Kálmán: *Prémontrei kódexek.* Kalocsa, 1924. (Rövidítve: T.) — 4. Vargha Damján: *A Domonkos-rend érdeme a magyar irodalom megalapozásában.* (Sz. István Akadémia Értesítője. 1916.

¹ Böröcz Marcell: *Ferencesek a középkori magyar irodalomban.* Bécs 56. l.

² VE 229., VA 106. l.

³ Karácsonyi: *Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig.* Bpest 1923—24. II. k. 586—607. l.

⁴IK. 1927. 217. l.

103—122. l. — Röviden: VA.) — 5. Vargha Damján: *A Szent Domonkos-rend és a magyar kódexirodalom.* (Horváth Sándor: *A Szent Domonkos-rend multjából és jelenéből.* Bpest, 1916. 222—256. l. — Röviden: VE.)

1. A domonkosrendi kódexek családfája.

A magyar kódexirodalom termékei iránt tanusított érdeklődés visszanyúlik egészen a XVII. századig. S érdekes, hogy éppen domonkosrendi magyar kódexek iránt nyilvánul meg először ez az érdeklődés. Ferrari Zsigmond (1589—1647) olasz származású domonkosrendi szerzetes, a magyar Domonkos-rend történetirója s a rend újjászervezője Magyarországon a XVII. században, az első író, aki magyar kódexek, nevezetesen domonkosrendi kódexek után kutat és érdeklődik. Ferrari két domonkosrendi magyar kódexről ad számot: a Margit-legendáról s Váci Pál szabályzat-fordításáról, a Birk-k-ről,¹ amelynek Ferrari 1635-ben ráakadt akkor még meglevő teljes példányára s a kéziratot is megszerezte és magával vitte.²

A domonkosrendi magyar kódexeket először Horvát István vette számba. Ő a következő domonkos kódexeket ismertette: 1. Margit-legenda, 2. Winkler-, 3. Gömör-y-k., 4. Sz. Domonkos élete, 5. Horvát-k.³ Utána nagy lépéssel vitte előre a domonkos-k-ek ismeretét Némethy Lajos egy még 1885-ben megjelent, igen értékes, de az irodalomtörténetírók részéről észre nem vett munkájában.⁴ 12 domonkos-kódexet sorol föl; nagyobbbrészt a margitszigeti kolostor részére készültek. Ezek: Domonkos-apácák szabályai (v. i. a Birk-k.), Apor-, Cornides-k. (az eredetileg hozzátartozó Bod-k., Apostolok méltósága, Példák könyve, Sándor-k-szel egyetemben), Sz. Margit élete, Gömör-y-k., Sz. Domonkos élete, Horvát-, Érsekújvári-k. Ezek közül az Apor-k. prémontrei kódexnek bizonyul, a többi 11 kódex azonban valóban a margitszigeti kolostor részére készült. 13 kódexről nem tudta megállapítani vajon azok domonkos vagy ferences (klarissza-) eredetűek-e. Ezek: Winkler-, Döbrentei-, Nádor- és Simor-k., Nagyszombati-, Czech-, Jordánszky-, Pozsonyi-, Keszthelyi-, Thewrewk-, Kriza-, Guary-, Gyöngyösi-k. (Ezek közül domonkos jellegűnek bizonyul a Winkler-, Thewrewk- és Kriza-k. Lehet,

¹ Ferrarius Sigismundus: *De rebus Hungaricae Provinciae ordinis praedicatorum.* Bécs, 1637. 220., 352., 449. és 529. l. (Ferrari munkáját ismerteti Rössler Mária Irén: *Magyar domonkosrendi példák és legendák.* Kassa, 1927.)

² Ferrari i. m. 449. és 529. l. — N. 197. l. — A bécsi domonkos kolostor levéltára rendezés alatt áll. Ott még előkerülhetnek a Ferrari gyűjtötte kéziratok, esetleg a Birk-k. teljes példánya is.

³ Horvát I.: *A' Magyar Nyelv régi Maradványairól.* (Tudományos Gyűjtemény. 1835. és 1836. évf.)

⁴ N. 197—206. l.

hogy domonkos jellegű a Jordánszky-k., a Czech-k. pedig utólag került Domonkos-apácák birtokába.)

Némethy gondosan összegyűjtött és mérlegelt mindent, mit akkor tudtak a kódexekről. Megjelenésekor tehát igen figyelemreméltó tanulmány volt ez a könyv, de még ma is haszonnal forgathatjuk.¹

Kétségtelenül érdeméül tudható be, hogy kellő figyelemmel volt az apácák és a kódexek vándorlására, s észrevette, hogy a nyulakszigetebeli domonkos s az óbudai klarissza kolostor kódexmásolói között lehetett valami összeköttetés, és azt is kiemeli, hogy a jeles könyvmásolók hírében álló pálosok közül is dolgoztak egyesek (pl. Tetemy Pál) a margitszigeti Domonkos-apácák számára.

Volf György, nyelvemlékeink érdemes kiadója, a Nytár köteteihez írt bevezetéseiben összesen 13 kódexet tulajdonít a domonkosoknak. A Némethytől felsoroltakhoz hozzácsatolja Winkler-, Thewrewk-, Kriza-kódexet, de elhagyja a Birk-k-et és joggal az Apor-k-et. Véleménye szerint vándorlásuk folyamán esetleg Domonkos-apácák birtokába juthattak: a Döbrentei- és a Kulcsár-k.

Teljes tudományos vértetéssel Vargha Damján foglalkozott a domonkos-kódexek csoportjával. Szinte egyidejűleg megjelent két tanulmányában² sorra vette a domonkos eredetű kódexeket. Szerinte: a) *kétségtelenül* hitelesen megállapítható domonkos kódexek: 1. Birk-k., 2. Margit-legenda, 3. Példák könyve, 4. Cornides-k., 5. Domonkos-legenda, 6. Horvát-, 7. Érsekújvári-, 8. Kriza-k.;

b) *valószínűleg* domonkos eredetű kódexek: 1. Apostolok méltósága. 2. Sándor. k.;

c) *lehetséges*, hogy domonkos eredetűek: 1. Thewrewk-, 2. Nagyszombati-, 3. Kulcsár-, 4. Bod-k.

Vargha összeállítása még sok tekintetben változást szenved s pótlásra szorul. A Gömör- és Winkler-k. domonkos eredetét már régebben pontosan meghatározták.³ Továbbá tanulmányának megjelenése óta Jakubovich Emil és Karácsonyi János kimutatták a Nagyszombati-k. ferences jellegét.⁴ E sorok írója pedig már 1914-ben rámutatott arra, hogy a Kulcsár-k. másolója, Pápai Pál, ferencrendi szerzetes volt.⁵ Ez a megállapítás elkerülte Vargha figyelmét. Gragger Róbert az általa fölfedezett s *Ómagyar Mária-siralomnak* keresztelt

¹ Megállapításai közül természetesen nem egy ma már nem állja meg a helyét, pl. hogy az Ehrenfeld-Jókai-k. Nagyváradi vidékén készült.

² VA és VÉ.

³ Pl. Horvát István (Tudom. Gyűjtem. 1835. VI. 117. l. és X. 105. l.) — RMNy. IV. k. II. r. IV. és IV., VII. l.

⁴ M. Nyelv 1918. 12. l. — Karácsonyi i. m. II. k. 596. l.

⁵ Irodalomtört. 1914.

XIII. századi magyar nyelvemlékről lehetségesnek tartja, hogy domonkos eredetű.¹ Már ezek alapján lemegy Vargha 14 domonkos-kódexéből kettő, viszont hozzájárul három. Így a domonkos eredetű kódexek száma máris fölszaporodik 15-re.

A magam kutatásai is gyarapítják egy-két darabbal a domonkos eredetű kódexek számát. E szerint következőképpen bővülnek a domonkos-kódexek Vargha által összeállított csoportjai.

a) csoport: 1. Birk-, 2. Winkler-k. 3. Margit-l. 4. Példák könyve. 5. Cornides-, 6. Gömör-k. 7. Domonkos-l. 8. Apostolok méltósága. 9. Horvát-, 10. Érsekújvári-, 11. Kriza-k.;

b) csoport: 1. Krisztina-l. 2. Bod-, 3. Sándor-, 4. Thewrewk-k.;

c) csoport: 1. Ómagyar Mária-síralom, 2. Jordánszky-k.;

Ez összesen 17 kódex az eddigi 14 domonkos kódex-szel szemben². De új csoportok is járulnak a meglevőekhez:

d) ferences kódexekkel érintkező domonkos-kódexek: 1. Winkler-, 2. Példák könyve. 3. Virginia-, 4. Bod-, 5. Érsekújvári-k.

e) Valószínűleg Domonkos-apácák birtokába jutott pálos eredetű kódexek: 1. Czech-, 2. Festetics-k.

Ezeket a pótlásokat és változtatásokat alább részletesen megokolom.

2. Kétségtelenül domonkos eredetű kódexek.

A legnagyobb eltérés Vargha csoportosítása és az enyém között, hogy visszaiktatom a teljes jogú domonkos-kódexek közé azt a két kódexet, a Winkler- és Gömör-k-et, amelyeknek domonkos jellegét már Volf György — sőt előtte Horvát István is — elég pontosan és szabatosan megállapította.³ Vargha D. figyelmét elkerülte ez a megállapítás s egyetlen szóval sem említi e két kódexet. Magam mindkettőről eddig még kiadatlan önálló tanulmányt írtam — fontosabb megállapításait alábbiakban felhasználom. Harmadik kódexnek hozzájárul az Apostolok méltósága.

a) A Winkler-kódex.

E kódexet majd klarissza, majd domonkos-kódexnek mondják az irodalomtörténet kutatói. Pedig erre az ingadozásra nincs ok. A kódex domonkos jellegét a kódex latin imádságainak tartalmából Horvát István már 1835-ben helyesen meg-

¹ Gragger R.: *Ómagyar Máriasíralom*. Bpest 1923. 8. l.

² V. ö. IK. 1927. 218. l.

³ A Wi. (RMNy IV. k. II. r. IV. l.) és Göm.-k. (Nyár XI. k. XXIV. és XXVI. l.) kiadásához írt bevezetésben. (Horvát dolgozatára már előbb hivatkoztam.)

állapította s meggyőzően indokolta, hogy a kódex Domonkos-apácák használatára készült.¹ Vargha Damjánt megtévesztette a Nytár, melynek II. kötete elé fölöttébb szükségesül előszót irt Volf s a kódex jellegéről sem nyilatkozott. Valóban a kódex domonkos jellegét kétséget kizáró módon igazolják a kódex kiadatlan latin liturgikus imádságai, melyek kivétel nélkül breviáriumi imádságok.

A kódex latin imádságai között a 21. lapon kezdődik egy letenye, az ú. n. *Letania maior*, melyhez a 26. lap 5. sorától a 32. lap 6. soráig az imádságoknak és könyörgéseknek egész sorozata csatlakozik. A letenyét s a hozzátartozó imádságokat a Domonkos-rend is a karimádság alatt szokta végezni. Szövegüket megtaláljuk kéziratos vagy nyomtatott domonkosrendi breviáriumban (*Psalterium* vagy *Breviarium Praedicatorum*) egyaránt. A kódexnek ez a része tehát értékes liturgikus emléke a magyar Domonkos-rendnek. A Wi.-k. szövege annyiban különbözik a hivatalos domonkos breviárium szövegétől, hogy a letenyéből elhagyja a szentek neveit, meg hogy az úgyszólván azonos szövegű és sorrendű imádságok közé beiktatja a domonkosrendi szentekhez (Sz. Domonkos, Veronai Sz. Péter, Aquinói Sz. Tamás, Ferreri Sz. Vince, Sziénai Sz. Katalin) intézett könyörgéseket. Ez utóbbiak (pl. Sz. Tamás, Vince és Katalin imádsága) többnyire úgynevezett collecták, az Egyház hivatalos, liturgikus könyörgése az illető szentekhez.

Ezek a könyörgések már maguk is elárulják a kódex domonkos jellegét, de egészen kétségtelenné teszi, hogy Sz. Domonkos neve megvan a *Confiteor*, vagyis a közgyónás szövegében. A *Confiteor* kétféle szöveggel fordul elő, melyet párhuzamosan közlök:

57. lap 12—17 sor:

Confiteor deo et beate marie virgini et beato Dominico et omnibus sanctis et tibi pater quia peccavi nimis cogitatione locutione opere ommissione. Mea culpa precor te ora pro me.

Pro se (58 l. 12—17 s. 59. l. 1—5 s.)

Confiteor deo et beate marie virgini et beato dominico et omnibus sanctis Quia peccavi nimis cogitatione locutione opere et ommissione mea culpa precor beatam mariam virginem beatum dominicum et omnes sanctos orare pro me peccatrice.

Ez a domonkosrendi *Confiteor*. A domonkosok ezt a *Confiteor*t használják mind a misében, mind a papi zsoltosmában. A baloldali szöveget a közös karimádságkor használják, a jobboldali szöveget, mikor a rend tagok egymagukban mondják a breviáriumban.

A domonkosrendi latin liturgikus imádságokban bővelkedő kódex, mint a domonkosrendi liturgiának egyik régi

¹ Tud. Gyűjtem. 1835. VI. 117. l.

forrása, fel fogja kelteni a nemzetközi tudósvilág érdeklődését¹ is; a külföld szempontjából is értékes, nemcsak mint magyar nyelvemlék.

A kódex domonkos jellegével látszólag ellentétben van, hogy a *Mária-síralomban* ezt az utalást találjuk: ug mondh zenth Bernardinus atyank. (75^a.) Ugyanilyen utalás van az 1508-ból való, ferences jellegű Nádor-kódexben (343³³.) A kódex nyilván a ferencendi Sziénai Sz. Bernardinra gondol, de — úgy látszik — azt is összetéveszthette Sz. Bernáttal. Sziénai Sz. Bernardint természetesen csakis ferences író tisztelhetette meg «atyánk»-nak. Hogy került már most bele ez a megtisztelő jelző a domonkos eredetű Wi.-k-be? A dolog nyitja az, hogy a Wi.-k. két szövegegysége, a *Passió* és a *Mária-síralom*, egyező a Nád.-k. szövegével. Mindkettő közös eredetinek másolata s ebből a ferences alapszövegből került a «zenth Bernardinus atyank» jelzés a Wi.-k-be. Benne felejtették a másolt szövegben, de különösebb jelentősége nincs a dolognak, legalább is a kódex jellegét illetőleg. Csak annyit bizonyít ez az utalás, hogy a Wi.-k. is bele tartozik a ferences- (klarissza-) kódexekkel érintkező domonkos-kódexek csoportjába.²

A Wi.-k. másolóinak keltezése ismételten is föltűnteti az 1506. évszámot. Így a kódex korra nézve a második a kétségtelen domonkos-kódexek sorában. Az 1474-ből való Birk.-k. után következik s néhány évvel megrövidíti azt a nagy időközt, mely 1474-től 1510-ig, a Marg.-k. és Péld. könyvének évszámaig mutatkozik a domonkos-rendi-kódexek családfáján.

A kódex a margitszigeti Domonkos-apácák részére készült. Tanúsítja ezt a kódexnek a Göm.-k.-szel való szoros kapcsolata is. A Wi.-k.-nek eredetileg üresen hagyott 32. lapjára egy későbbi kéz (2. kéz) imádságot jegyzett be s annak kezdősorát a 44. lapon is megismételte. Az imádság szövegét a Göm.-k. 14—15. lapjáról vette át az illető. Összehasonlítás végett ideiktatom az imádság elejét:

Wi.-k. 32. Oh zyz mariank egyeth-
len egy fya zep yefus vygaftald meg
az meg zomorodott edes anyadat.
(Nytár. II. XI. l.)

44. l. Oh zyz marianak egyetlen
egy fya zep yefus vigaftald a meg
az meg zo-³ (Nytár. II. XII. l.)

Göm.-k. 14. Oh zyz marianak
egygyetlen egy fya zep ihus vygaz-
tald meg az the meg zomorodoth
edes anyadath. (Nytár. XI. 299.)

A Wi.-k. romlott szövegén is fölismerhetjük a Göm.-k. hatását. Ez a kölcsönzés bizonyítja, hogy a két kódex egy kolostorban

¹ Sajnos a Nytár ezúttal sem közli a latin szövegeket.

² V. ő.: IK. 1927. 212. l.

³ A RMNy. (IV. b. k. IV. és VI. l.) kiadása pontosabban feltűnteti az eredetinek helyesírását.

volt s együtt vándorolt; ez a kolostor pedig, mint ezen imád-ságos könyveknek más kódexekkel való összefüggéséből következtetjük, csakis a nyulakszigetebeli Domonkos-apácák kolostora lehetett.

A Wi.-k. összefügg pl. az Érsekújvári-k-szel is. Több fejezetük párhuzamos, vagy akár közös eredetinek a másolata.¹ Legnevezetesebb közülök a *Szentséges életnek módja* című; itt lényegtelen eltérésekkel annyira egyezik a két szöveg, hogy még azt is föltehetjük, hogy az Ers.-k. szövege egyenesen a Wi.-k. szövegének a másolata.

A Wi.-k. szentírási szakaszain, mint ezt már Toldy Ferenc² is észrevette, megcsillan a Jordánszky-k. bibliájának a nyelve. Összefügg tehát a kódex avval a bibliafordítással is, melyet a Jord.-k. őrzött meg s melynek domonkos eredete lehetséges.

A Wi.-k. e szerint kapcsolatos egyrészt az óbudai Kláraszűzek részére készült Nád.-k-szel, másrészt domonkos eredetű kódexekkel. (Göm.-, Ers.- és Jord.-k.) Így mindenképen a nyulakszigetebeli Domonkos-apácákhoz jutunk el.

A Wi.-k. külső alakja és anyaga is egyező a margitszigeti apácák használatára készült kódexek kiállításával. Alakra nézve a Göm.- és Thewr.-k. nagyságának felel meg. Mint imakönyv, mind a három zsebkönyvalakú.

A Wi.-k-et papírányaga s mérleg alakot föltüntető vízjegyei³ is hozzákapcsolják a margitszigeti apácák részére készült könyvekhez. A margitszigeti kódexek (pl. Marg.-k., Dom.-k., Göm.-k.) legáltalánosabban előforduló vízjegye a mérleg egyes vagy kettős körben, különféle változatban. A vízjegy közös előfordulásának magában véve különösebb jelentőséget ugyan nem tulajdoníthatunk; de a teljesség kedvéért megemlítem ezt az egyezést és kapcsolatot is.

b) A Gömör-kódex.

A Göm.-k. domonkos jellegéről először Horvát István szólt. Meggyőződéssel erősítgeti: «Így e' Kézirat a' Szent Domonkos Szerzete szorgalmának hagyománya».⁴ A kódex domonkos jellegét kiadója, Volf György szintén már 1884-ben meghatározta. Szintén arra hivatkozott, hogy a kódex főmásolója, Katalin nevű apáca Sz. Domonkost ismételten «atyánk»-nak mondja.⁵

¹ A Wi.- és Ers.-k. párhuzamos fejezetei: 1. *Szentséges életnek módja*. (Wi. 123=Ers. 258.) 2. *Az isteni szeretetről*. (Wi. 359=Ers. 238.) 3. *Atyafiúi szeretetről*. (Wi. 367=Ers. 241.) L. Pusch Ödön: *Vallásos elmékedések kódexeinkben*. Kolozsvár, 1910. 92—93. l.

² *A magyar nemzeti irodalom története*. Pest, 1864—65. 20. l.

³ Legtisztábban látszik a vízjegy a 3. levélen; de érdemes egybevetni a 122., 132. és 138. levéllel is.

⁴ Tud. Gyűjt. 1835. X. 105.

⁵ Nytár XI. k. XXIV. és XXVI. l.

De nemcsak ez a Katerina nevű Domonkos-apáca, aki a kódex imádságainak fő leírója s az egész imakönyvnek összeállítója, szerkesztője, hanem Krisztina nővér is, akinek részére, de közös használatra állította össze Katalin nővér az imádságokat, Sz. Domonkos rendjéhez tartoztak. A kódex tehát kétségtelenül domonkos jellegű.

Volf érveléséhez hozzáfűzhetjük még azt, hogy ugyanez a valamennyire latinul is tudó Katalin apáca másolta a kódex lapjain Árpádházi Boldog Margitnak latin zsolozsmáját. Volf csak annyit jegyez meg: «Itt az eredetiben 27 lapon (269—295. l.) a magyar szent Margit tiszteletére végzendő ájtatosság van latin nyelven». (Nytár XI. 368.) Ez a latin ájtatosság Boldog Margit officiuma v. i. zsolozsmája, amint azt a magyar domonkosrendiek a XV. század második fele óta szokták végezni Boldog Margit halála napján. Az officium címét jelzik a latin szöveg kezdő sorai is: *Incipit istoria beate margarete virginis eximii quarti regis bele filie* (269. l.) A zsolozsma ily dicsőítést tartalmaz:

Nostri tegmen ordinis
femineo flore

virginalis agminis
fulget in decore (293. l.)

Vagyis a zsolozsma «a mi rendünk női ága oltalmának», azaz pártfogójának nevezi Boldog Margitot. Katalin apáca itt domonkosrendi liturgikus szöveget, a magyar domonkosrendiek breviáriumának kiegészítő részét, függelékét iktatta be a kódexbe. A domonkosrendi liturgikus szöveg fölvétele szintén bizonyítja egyuttal a kódexnek domonkos jellegét is.¹

A zsolozsmába a 9. lecke gyanánt be van ékelve Boldog Margit latin legendája.² Ez a legenda János mester, v. i. Joannes de Vercellis, a Budán hosszabb időt töltő domonkosrendi egyetemes rendfő legendáján alapul s nem a magyar Marg.-l. szövegén, miként Pray György vélte.³ Ha a Nytár sajtáságos módon nem irtózik a latin szövegektől, s közli legalább a breviáriumi lectiókat, már 1884-ben kaptunk volna izelített János mester legendájából. Most szinte úgy kellett fölfedeznem a Göm.-k. latin Margit-legendáját.

Volf György úgy sejtette, hogy a Göm.-k. a veszprémi Domonkos-apácák részére készült. Ezt a föltevését arra alapította, hogy Veszprém közel volt a nagyvázsonyi pálos kolos-

¹ Az officium verses részleteit, köztük a hymnusokat, Dankó József is közölte Ferrari nyomán. *Vetus Hymnarium ecclesiasticum Hungariae*. Bpest, 1893. 159—167. l.

² Ferrari nyomán Horváth Cyrill közölt szemelvényt a breviáriumi lectiókból. *Joannes Vercellensis és a magyar Margit-legendája*. Bpest 1908. 9—10. l. (III—VIII. lectio.)

³ Pray Georgius: *Vita S. Elisabethae viduae nec non B. Margaritae virginis*. Nszombat, 1770. 247. l.

torhoz, ahol a kódex néhány imádságát (47—53. és 53—58. l.) másoló Tetemy Pál pálos szerzetes volt vikárius. Csakhogy a Tetemy szerzőségére és vázsonyi vikáriusi tisztére vonatkozó följegyzés a kódexben nem Tetemy Pálnak kezeirása; e sorokat Katalin apáca, az imádságos könyv összeállítója, jegyezte be később a 53. lapnak Tetemytől üresen hagyott aljára. E bejegyzés természetesen csak annyit jelent, hogy a bejegyzés idején, legkorábban 1516-ban, volt Tetemy vázsonyi vikárius, de nem jelenti egyúttal azt is, hogy Vázsonyban írta a kódexnek rá eső részét. Írhatta előző állomáshelyén, vagy esetleg Budaszentlőrincen avagy Budán is. Mint vázsonyi vikáriusnak is többször meg kellett fordulnia a pálosrend középpontjában, a budaszentlőrinci kolostorban, ahol akkor a rend generálisa is székelte. Annyi bizonyos, hogy dömés apácakolostor közelében kellett dolgoznia. A kódex általa másolt részének ugyanaz a papírja és vízjegye (kettős köröndben mérleg), mint a kódex közvetlenül utána következő részének. Katalin apáca nem új íven kezdi a maga írását, hanem az 58. lapon, a Tetemy által nagyobbbrészt üresen hagyott lapon.

A pálos szerzetes e szerint nemcsak a papírt kapta megbízóitól, hanem szinte együtt dolgozott a dömés-apácákkal. Melyik kolostor részére dolgozott? A kódex paleografiai vizsgálata, a margitszigeti kódexekkel való kapcsolata s vándorlása is mutatja, hogy margitszigeti Domonkos-apácák használatára készült. A zsebkönyv alakú imakönyv kiállítása, papírányaga, mérleg és kalap alakot mutató két fő vízjegye egyező azokkal a kódexekkel, melyek a XVI. század első negyedében s azon a tájon készültek a margitszigeti apácák részére. Maga a Göm.-k. az 1516. évszámot tünteti föl. Másolói is, Tetemyn kívül, Katalin apáca és névtelen társai, a margitszigeti kolostor lakói voltak.

A Göm.-k. szoros belső kapcsolatban van a Wi.-k.-szel: *Sz. Brigitta 15 imádsága* feltűnően egyező szövegű mind a két kódexben.

Együtt is vándorolt vele meg a Thewr.-k.-szel. Arról már szóltam, hogy a Wi.-k. egyik imádságát utólag írták át a kódex lapjaira a Göm.-k.-ből. A Göm.-k.-nek is van ilyen későbbi átvétele a Thewrewk-k.-ből. A Thewr.-k. (67—76.) *Úr Istennek tíz útaról való ájtatos imádságok* című ájtatosságát átírták a Göm.-k. pár leveles későbbi toldalékára, a kódex mai 4—10 lapjára, 1555-ben, amikor mind a margitszigeti, mind a veszprémvölgyi Domonkos-apácák a török veszély miatt már elmenekültek kolostorukból. Ahol 1555-ben írták a Göm.-k. toldalékát, ott volt ugyanakkor a Thewr.-k. is. Tudjuk, hogy a Thewr.-k. egy részét Sövényházi Márta margitszigeti dömés apáca írta, ugyanaz, aki az Ers.-k.-et is másolta. A Thewr.- és Ers.-k.-nek is együtt kellett tehát vándorolniuk a Wi.- és

Göm.-k.-szel. 1541 után s 1555-ben is ez a négy kódex egyegyedül a Margitszigetről menekült Domonkos-apácák szent-jános kolostorában lehetett együtt s onnan vándorolt az apáccal együtt tovább Nagyszombatba, míg végül Kláraszűzek birtokába került.

A Göm.-k. utólagos bejegyzéseiből megállapíthatjuk, hogy a kódex talán már a XVI. század végén klarissza-apácák birtokába került. Legfontosabb a régi kötés táblájára írt bejegyzés: «Sor. Catarina Constancia». Ez a Soror Catarina Constancia azonos Schimatics (más írásmód szerint Schymadics vagy Simitic) Catharina Constancia későbbi klarissza apátnővel.

Schimatics Katalin Konstancia az 1668., majd ismét 1677—79. években fordul elő a nagyszombati Kláraszűzek apátnőinek névsorában.¹ Mint a Lányi-k. bejegyzéséből tudjuk, szokásban volt a nagyszombati kolostorban, hogy fogadalomtételükkor emlékül egy régi könyvet kaptak az apácák. Így kapta 1689 dec. 27-én Vlassich Katalin Franciska apáca a Lányi-k.-et², s ugyanígy kaphatta a Göm.-k.-et Schimatics Katalin Konstancia. A Göm.-k. e szerint a XVII. században a nagyszombati Kláraszűzek birtokában volt.

A margitszigeti apácák közül teljes néven is ismerünk egy Katalin (Kató) nevű apácát. Ráskai Lea jegyezte föl a Domonkos-k. 265. lapjának aljára: «Ezer evt zaz es tyzenheet eztendevben vegeztetet ez kevnvy zerdan hvfuet nappa vtan, Ezen eztendevben halanak meg az veen fororok, legendy kato azzon mynd az tevby». 1517-ben április 12-ik napjára esett húsvétvasárnapja, a Dom.-k. ezen részének másolását tehát 1517 április 15-én fejezte be Ráskai Lea s ezen keltezésében megemlékezik Legéndy Kató asszony haláláról. Ez a Legéndy Kató apáca a nógrádmegyei Legénd községben még 1518-ban is birtokos Legéndi Legéndy nemesi családnak sarja volt. A család bírta Legénd helységet a középkorban.³

Fölmerül a kérdés, miért nevezi meg Ráskai Lea az 1517 elején elhalt öreg apácák közül egyedül Legéndy Katót. Miért emlékezik meg róla különösebb kegyelettel? Az apácák szabályaiból tudjuk, hogy a középkor folyamán a könyvtáros apáca nemcsak gondoskodni tartozott az új könyvekről, hanem rendszerint ő maga vezette is a könyvek másolásának munkáját. A szorgalmas könyvmásoló Ráskai Lea apácáról, ki a könyvek egész sorának összeállításában és másolásában vett részt, szinte biztosra vehetjük, hogy abban az időben ő volt a margitszi-

¹ Rupp György: *Magyarország helyrajzi története*. Pest 1870. 102—103. l. — Karácsonyi i. m. II. 473. — Győri Tört és rég. füzet, IV. füzet 427. l.

² Nytár VII. XLVII. l. — T 27. l. — N 218. l.

³ Borovszky Samu: *Nógrád vármegye*. Bpest é. n. (Magyarország vármegyéi és városai.) 72. l. — Nagy Iván: *Magyarország családai*. Pest, 1860, VII. 76. l. — Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. Bpest, 1913. VI. 360. l.

geti kolostor könyvtáros apácája. Ő utána Sövényházi Márta, a szintén buzgó és ügyes könyvmásoló örökölhette a könyvtárosi tisztelet. Hátha Lea nővér előtt Legéndy Kató volt a könyvtáros apáca, épen azért emlékszik meg róla, mert szorosabb kapcsolat fűzte hozzá?

Azonosíthatjuk-e a kódexmásoló Katalin (vagy ahogy ő maga latinosan írja: Kateryna) apácát Legéndy Kató asszonnyal? Legéndy Katóról csak annyit mond Ráskai Lea, hogy öreg apáca volt s 1517-ben húsvét hetében halt meg. A Göm.-k.-et összeállító és másoló Katalin apáca törődött, beteges apáca; 1516-ban a kódex másolása közben ismételten panaszkodik betegségéről, s ennek nyoma többször írásán is megtetszik. Folyamatos, gyakorlott, egyenletes írása ilyenkor hanyagabb, ritkásabb, öregesebb. Betegségében Boldog Margithoz is fohászkodik segítségért s lemásolja Boldog Margit zsolozsmáját, hogy bármikor kéznél legyen, s Krisztina apácával közösen használhassa. Hogy valóban használta is, az kitetszik az eredetileg hibásan másolt szöveg utólagos javításaiból. Katalin nővér 1516 augusztus 12-én kezdte meg a maga másoló munkáját, s a ráeső kisalakú 202 lap másolásával még többszöri betegeskedése mellett is kényelmesen elkészülhetett az év végéig. Legéndy Kató 1517 tavaszán halt meg, így csakugyan beteg lehetett a kódex másolásának idején.

Az a kevés és szűkszavú adat is, amit Ráskai Lea és a kódexíró Katalin apáca följegyzéséből tudunk, annyira összevág, hogy a kódexmásoló Katalin apácát bizvást azonos személynek tarthatjuk Legéndy Kató apácával. A személyazonosságot támogatja az a körülmény is, hogy Katalin apáca írásán a palóc nyelvjárás sajátosságai csillannak meg. A Legéndy-család pedig palóc nyelvterületről, a nógrádmegyei Legénd községből származott. Legéndy Kató nevét is odasorolhatjuk tehát a könyvmásoló Ráskai Lea és Sövényházi Márta apácák mellé. Hogy Katalin nővér, a Göm.-k. összeállítója, dolgozott-e más kódexen is, nem tudom. Mindenesetre érdemes volna írását összevetni a margitszigeti kolostor részére készült egykorú kódexek eddig még ismeretlen másolóinak kezeirésével.

c) Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról.

Az *Apostolok méltósága* egyik része annak a kódex-kötetnek, melyet a budapesti egyetemi könyvtár öt felé választott s ötféleképen keresztelt el. Vargha D. a valószínűleg domonkos eredetű kódexek közé sorolja.¹ A kétségre nincsen ok. Az *Apost. mélt.*-ával egy kötetbe tartozott eredetileg a *Példák könyve* is, amelyen Ráskai Lea is dolgozott, s ez kétségtelenül a margit-

¹ VA 108. I., VE 232. I.

szigeti Domonkos-apácák részére készült. De maga a kódex is több helyütt elárulja domonkos eredetét. A domonkosrendi szenteket (Sz. Domonkos, Aquinói Sz. Tamás, Nagy Sz. Albert, Ferreri Sz. Vince, Árpádházi Boldog Margit) majdnem mindig «atyánk» vagy «anyánk» jelzéssel említi,¹ viszont más szenteket, p. o. Sz. Bernát doktort, Sz. Bonaventurát atyánk jelző nélkül. A kétségtelenül domonkos eredetűnek tartott kódexek között is alig van még egy, mely ily feltűnő módon s annyszor hivatkozik a domonkosrendi szentekre vagy követendő példájukra. Világos, hogy az «édes néném» és «édes leányaim», kiknek szeme elé állítja a kódexíró e szentek példáját, maguk is Domonkos-apácák voltak, mégpedig margitszigeti apácák. Nem férhet kétség e kódex domonkos eredetéhez.

TIMÁR KÁLMÁN.

¹ Ezekre a helyekre pontosan hivatkozik Volf György. Csak annyit fűzhetünk hozzá az ő adataihoz, hogy Szent Tamás doktor atyánkat négy ízben is említi a kódex szövege (25¹², 41², 41¹¹ és 55²⁶.) Nytár. VIII. k. XXXIV. l.

A MAGYAR POLITIKAI VÍGJÁTÉK FEJLŐDÉSE.

(Első közlemény.)

A M. T. Akadémia az 1842-i drámai jutalomra érkezett vígjátékokról ezt a jelentést adta ki: «A folyó évi drámai jutalomtételre a hatánapig kilenc vígjáték érkezett. Örvedetes haladás bélyegezte ezen versenyt is; színszerűség mellett nemcsak helyzeti érdekesség, hanem a jellemzésben is szerencsés igyekezet tünteti ki a művek egy részét, különösen mégis kettőt kívánt az Academia a többek közül kiemelni, s ezek között az első, u. m. a *Tisztújítás* címűt, jutalomra és kinyomtatásra érdemesítette, mint amellynek szerzője a megyei tisztújítási életet hiven és mulattatólag tudta visszatükrözni; a szövedék ügyes kéz munkája, e mellett a dialóg élénk és elmés s a nyelv a jelen haladás fokán áll.»¹ Evvel a bírálattal nyert polgárjogot a politikai vígjáték a magyar irodalomban. A *Tisztújítás* az első olyan politikai vígjáték, mely magyaros szellemével, időszerű problémák irányzatos bemutatásával mind a komoly bírálók, mind a szórakozni vágyó közönség tetszését megnyerte. Hatása szembeötlő a 40-es évek elején írt hasonló vígjátékokban, néha tárgyi megegyezésben is — inspirációban mindenkor. A *Tisztújítás* nagy sikerét azonban csak látszólag köszöni az írói ügyességnek, hatásának titka a drámát éltető gondolat: elsőnek mutatta be a 40-es évek magyarját a 40-es évek magyarjának. Ez a gondolat több szerencsés ötletnél: a politikai vígjáték a 40-es évek politikai és irodalmi viszonyainak megfelelő szükségszerűség, következménye a kor uralomra jutott politikai áramlatának, a liberalizmusnak.

A liberalizmus tetszetős elvei már a 20-as években felrázzák a magyarságot. Széchenyi fellépése egyben a nyugati műveltségbe való bekapcsolódást jelenti a magyarság számára. Ez a nyugati nemzetekkel összefűző elvközösség rejtette magában azt a hatóerőt, mely a nyugati áramlatoktól s a magyarság mind jobban növekedő rokonérzésétől megerősödvé, egy-két évtized alatt lerombolta évszázadok alatt szentesített rendi államiságunkat. Ettől kezdve Nyugat szellemi áramlatai nagy hullámokban pihennek el hazánkban, mint legkeletibb vidéken

¹ A M. T. T. Evk. VI. (1842.) 101. l.

a Balkán felé. De a későbbi hatások már az öntudatra ébredt nemzet kritikáján átszűrve, a magyar fajiság célját szolgálva érvényesülnek. A nyugati eszmék s a magyar újjászületni-vágyás legideálisabb konkrétuma Széchenyi. A nemzeti jelleget védő kritika pedig maga az irodalom, melyben egyenlően munkál író s közönség.

A Franciaországban már 1825-ben győzedelmeskedő romantizmus német közvetítéssel, sőt közvetlenül is eljut hozzánk s zökkenő nélkül olvad bele mint továbbfejlődés a nálunk már néhány évtized óta erősödő nemzeties irányzatba. Sőt «a romantizmus nálunk nem idegenből, mesterségesen átplántált virág,.... hanem valójában hazai termés, megvan a maga sajátos színe, jelleme s mind eredetében, mind lényegében más, mint a nyugati nemzetek romantikája.»¹ Épen ez magyarázza meg a klasszicizmustól a romantizmusba való áthajlás lehetőségét. A nyugati romantizmus mintegy tagadása a klasszikus irányzatnak. Új tárgykör, új felfogás karakterizálja. A magyar romantika simán lendül ki a klasszicizmus békóiból, miután meghatározó elemei megerősödnek s függetleníteni tudják magukat a magyar lélekben idegen klasszikai gyakorlattól. A megerősödött romantika alapját a nemzeti közösség is megszilárdítja, mert egyszeriben ízlelni tudja a középkort felelevenítő és nemzeti érzést gazdagító irányzatot. hiszen mint örök magyar lelki tartalmat üdvözli ezeket. «A magyar középkor eseményei költészetünk állandó tárgyai már Bessenyei óta, s ő, az új-klasszikai irány megindítója, a középkor nagy hőseiről, Attiláról és Hunyadiakról énekel; a középkor magyarjai szerepelnek Dugonics regényeiben és drámáiban, P. Horváth eposzában is, s innen kezdve Kisfaludy Károlyig és Katonáig történeti költészetünk kirekesztőleg a magyar középkorból meríti a tárgyat... Kisfaludy Sándor meg épen egészen benne él a középkor világában.»² Sőt Berzsenyi, «az ó klasszikai irány leghatalmasabb költőjének ideálja egy képzeletbeli, bölcs, nyugodt élet: boldog tagadása a valóságosnak. S ez a liraiság már-már Kölcsényé, a romantikus epedőé, de férfias erővel lefojtva, a belátás hatalmával félrehárítva.»³ A Kölcsény-Berzsenyi vitában «mindkettő elismeri a hellénika szabályait s hangoztatja is — a másik ellenében; költői gyakorlatával azonban mindkettő elhajlik tőle, s az ó-klasszikai ízlés legtisztább képviselőjének tartott Berzsenyi Dániel az, ki e romantikus elhajlást a korszellem természetes követelményének vallja...»⁴ E lassú nemzetiesedés érlelődik meg annyira,

¹ Császár: *Zalán futása*. 1925. 23. l.

² U. o. 14. l.

³ Horváth János: *Berzsenyi Dániel*. Kisf. Társ. Evt. 56. k. 134. l.

⁴ U. o. 142. l.

hogy Kisfaludy Károly gyakorlatában már romantikumnak is tekinthető, vagy legalább is komoly alapnak arra, hogy belőle növekedjék ki az igazi romanticizmus. Tehát a nagy átfarmálódás a politikában Széchenyi, az irodalomban Kisfaludy Károly műve.

A nyugati liberalizmus nálunk a fiatalabb nemzedékben ébreszt rokonhangulatot. Az országgyűlési ifjúság érdeklődésének góca a francia s német szellemi irányzat, mely a racionalizmusból lecsapódott liberalizmus elveit élteti. A pozsonyi országgyűlésekről hazaszéledő jurista-ifjúság a szabadelvűség apcstola-ként tér meg megyéjébe s egybekapcsolja a felvilágosodás eszméiben a szabadságra vágyó nemességet a köznemességgel. A megyékben elvetett liberális elvek rövidesen megosztják a megyék nemességét. A maradiság szelleme mérkőzik a szabadelvűséggel, s az erőpróba az utóbbinak osztván sikert, azt hatalmában gazdagítja. A szabadelvűség fejlődésében egy pillanatra akadályul emelkedik fel az értelem és az érzelem közti választás. S minthogy «a liberális észirtisztelet nem ész és értelem, de érzelem és hangulat útján hódítja meg az embereket,»¹ a szenvedélyek harca tülemelkedik a hidegen fontoló ész küzdelmein, Széchenyi kiejti kezéből a kormányt, s az indulatok fékezhetetlen árfában a szív embere ragadja meg: Kossuth.

Az értelem és érzelem kicserélődése határ a szabadelvű mozgalmakban. Széchenyi «konzervatív-reformpontjai» még hatnak, de már új tartalom is lopakodik közéjük, Kossuth programja már a nemzetiségi és közjogi kérdés. Ez kiegyenlíthetetlen szakadásra vezet Széchenyi és Kossuth között. A rohanva haladókat a túlfűtött szenvedélyesség az ultraliberalizmus szélsőségeibe hajszolja. Széchenyi ekkor már a nagy agitátorok tragikumával, a meghaladottság érzetével őrzi a «hideg ész» intelmeit követő haladás elvét s mint jelző oszlop mutatja az érzelmi liberalizmus mind erősebb elhajlását az értelem munkájától. Így lesz az egykor saját reformeszméinek gáncsolójává, Kossuth elveit támadó ellenzéki. Az a hagyományokhoz ragaszkodó s a rendiség megdöntésében a magyarság pusztulását érző és jósló nemesség pedig, mely hajdan Széchenyi programját is veszélyesnek tartotta, Kossuthékkal szemben a legszélsőségesebb konzervativizmus fegyvereit öltötte magára s szembeszállt vele. Ebben az élet-halálharcban már pártokra szakadva az egész nemzet résztvett s minthogy nem kisebb különbségeken csatározó pártoskodás, hanem egy leáldozó multnak és egy már előtörni kezdő jövőnek küzdelme, apák és fiak egymástagadása volt a 40-es évek politikai élete: nem maradt ment a politikától még a legbelsőbb családi élet sem.

¹ Szekfü: *Három nemzedék*, 1922. 165. 1.

A kor politikusai egyben az irodalom életében is számottevő egyéniségek, kiknek eszméi már irodalmi tekintetben is előkészített nemzetben érvényesülnek. Az előkészítés a praeromantikusok érdeme, ők segítették az irodalmat a nemzeties elem mind nagyobbarányú feldolgozásával a kellő érettség fokára, melyen a magyar ízlés természetesen ölelkezik az idegen romantikával. A romantika az irodalomban megfelelője a liberalizmusnak a politikában. Igazolja ezt Széchenyi és Kisfaludy elveinek összhangza: a *Hitel* írójának szavai alakulnak irodalmi programmá Kisfaludy ajkán. A nemzetieskedés csak magyar érzésű nevelésen szilárdulhat tudatos céllá, ezért Széchenyi már rámutat a nőnevelés fontosságára. «Ha kívánjuk hölgyeink megmagyarosodását, tegyük azt, a mi magyar, elfogadhatóvá, tetszetővé is. Eszközöljük azt felsőbbségünk által... Ne vádoljuk asszonyainkat, mert bennünk a hiba. Alljon csak nemzetiségünk s magyarságunk oly szép fényben, hogy a szemérmes szűz bátran, ... egész világ előtt ismerhesse meg, hogy minket szeret; ... ne féljünk, mind megmagyarosodik a jóra való, s kinek férje férfi.»¹ Kisfaludynak ugyanez a nevelő, javító szándék sugallja az *Aurora* megindítását. Elve: hogy asszonyaink inkább magyarosodjanak, élelmet kell nekik nyújtunk. «S ezt tévé ő Aurorájával. Hogy megnyerje őket, még külsőségeket sem felejt. Zsebkönyvét díszesen, képekkel és zenemellékletekkel bocsájtja közre, s mert akkoriban a könyvek ajánlása még nagyon elterjedt divat volt, minden kötetét más-más előkelő nőnek ajánlja.»² Később még erősebbé válik a javító célzat. Elbeszéléseiben ki-kiemel a magyar társadalomból egy-egy csoport képviselő alakot s szatirikus humorral mutatja be egyénből típussá formált hősében a magyart a magyarnak.

E tulajdonság teljes kihangzása már a drámaíró Kisfaludyt jellemzi. Drámaiban már gúnyolja, ostorozza a hibákat és léha viszonyokat, típusain át. E javító szándék az irodalomban a romantika állandó erősödését jelentette, s e körülmény egyben a politikai liberalizmus biztosítéka is. E ponton érintkezik a 30-as évek politikája az irodalommal, egy cél elérésén munkál Széchenyi és Kisfaludy. Tehát Kisfaludy nemzeties irányú javítani-vágyása már politikum s vígjátékainak típusgúnyoló tartalma első fok az igazi politikai vígjáték kialakulása felé. A politikai és irodalmi törekvések hatóereje mellett azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a passzív közrehatást sem, melyet a kor dráma viszonyai s a közönség gyakoroltak épen Kisfaludyra, sőt későbbi dráma-irodalmunk irányára.

¹ Széchenyi: *Hitel*, 51—52. l.

² Bánóczy: *Kisfaludy Károly és munkái* II. 315. l.

A XIX. század elejétől fogva a Kotzebue-kultusz jellemzi a magyar színpadot. Darabjai nem belső értékükkel hódítják meg a társadalmat, hanem mindazokkal a szerkesztési, tehát külső fogások ügyes kiaknázásával, melyek az elvvé emelkedett «színpadi hatás» vagy «színi hatás» alkotó elemei. A Bécsben élő Kisfaludy Kotzebue iskolájában sajátította el a drámaírás művészetét. Láttá azt, hogy a közönség még Bécsben sem érett a klasszikum befogadására, szórakozni, mulatni vagy könnyezni akar a színházban, nem tanulni — s ha Bécs közönsége egészében csak Kotzebue színvonalanál tudja élvezni a művészetet, miben gyönyörködhetik a magyar közönség izlésbeli fejletlensége? Ez a drámaíró Kisfaludy problémája. Megoldja sikerrel — Kotzebue-t mintázva. Érte a vígjátékirás-atyja dicséretben nyerte jutalmát. Az írói élelátás helyes ítélettel a közönség gyengéjére kezdi építeni sikereit.

Kisfaludy észrevéve az általános nemzeti hiúságot, melyet talán a már régebben kezdődő nemzetiesedés is szított, ezt aknázza ki, hogy megteremtse a magyar színházlátogató közönséget. S mihelyt a hízelkedés már kellően felhangolja az addig idegenkedő «tömeget», még hatásosabb fegyverhez nyúl — a mulattatáshoz. Az idegenben tanult elvek szerint magyar alakokat állít magyar környezetbe, tehát a kort mutatva a kornak, rabul ejti az egész magyarságot. Darabjai sikeréről ezt írja Gaálnak: «pirulás nélkül mondhatom, nagyon tetszetek s rendkívüli lelkesedéssel fogadtattak — nem mintha nagy szellem szólna belőlük, de mert oly jellemek vannak bennök, melyeket a magyar szeret; magukon hordják a nemzetiség bélyegét s a magyar bennök önmagát találja.»¹ Hazafiaskodását pedig így magyarázza: «... az volt célom, hogy a közönséggel a mulatság e nemét megkedveltessem.»² Mintegy megelőzve a nagy francia áramlatot, Kisfaludy már a színi hatás elvét hordozza magában francia-német közvetítéssel.

S ne feledjük el azt a fontos mozgató erőt sem, mely a színi hatás elvvé emelésében döntő szerepet játszott: az állandó színház megalapítása Budapesten. «Az állandó színház nem reménylett befolyással volt a drámai költészetre. A befolyás első jelensége egy nagy tagadásban nyilatkozott, mely szerint az egész mult drámai költészete, kevés kivétellel, használhatatlannak tűnt fel.»³ E tagadás szakadást kényszerített ki az eddig egységes drámai irodalmunkban s két külön végletbe helyezte az irodalmi drámát és a színpadra írt drámai műveket. «A végletek egyik szírtjén az elmélet, másikán a gyakorlat

¹ Levele Gaálhoz, 1820 febr. 17. — M. S. = (Akad. Kézirattár: M. Irod. levelezések 217.)

² U. a. 1820 febr. 29. — M. S.

³ Erdélyi J. *Kisebb prózái* II. 90. l.

vön szilárd állást, mint Garay két hollója feleselvén egymásnak.»¹

E válságnak a gyakorlatban Bajza ítélete szab határt, midőn a színi hatás elvét állítja fel követelményül, «ezt kell főkép tekintetbe venni, nem a belső hecset.»²

Íme a színház gazdasági helyzete, sőt valószínűleg a francia hatásoktól átítatott tudományos meggyőződés oly ítéletet alkot, melyben összetetalálozik irodalom és közönség. Tehát a politikai s irodalmi előkészítésben öntudatra ébredt s haladni vágyó magyarság izlésben is elérte a kellő színvonalat. Tettekre megérve fogadja Kossuth fellépését, s amint Kossuth felveti nemzetiségi és közjogi problémáit, mintegy megszervezetten vonul fel a nemesség a reformmunkálatokra. Az általános erkölcsi átszerveződés elvei Széchenyivel együtt már a múltéi, a megyei aktualitások, a napi politika s főkép a korteskedés áll csatározások kereszttüzeiben. E féktelenségre hajló szabadságvágy a legszenvédélyesebb összeütközések, visszaélések bölcsője, melyet már a közvélemény is elítél. A végsőkig fokozott nemzeti kedély már nem élheti ki magát a kislelkes vagy *Egyesüljünk*-féle propagandákban — valami korszerűsége áhítozik. Ezt az egyetememben élő kíváncsiságot érzem meg kellő időben Nagy Ignác s megírja *Tisztújítását*, mely tűz a kirobbanó nemzeti hangulatra. Mert éppen ekkor éppen ezt várta a magyarság, azért kapta e darab az Akadémia száz aranyát, a bírálók s közönség oly egységes elismerését, mely még ma is elsőrangú jutalom lehet drámaíró számára. A *Tisztújítás* ez általános sikerére, közönség és bíráló egyhangú összetetalálkozására célozva állapítom meg tehát azt, hogy a politikai vígjáték a 40-es évek társadalmi követelményeinek megfelelő szükségesszerűség!

I. A politikai vígjáték 1849-ig.

A magyar politikai vígjáték a múlt század derekának termése. Első jelentkezése Nagy Ignácnak, a *Tisztújítás* szerzőjének egy korábbi színműve, az *Egyesüljünk!* 1839-ből, s négy évvel később a *Tisztújításban*, ugyancsak Nagy Ignác vígjátékában már teljesen kialakult formájában lép elénk a műfaj: négy év alatt, egy drámaíró tollán teljesen kifejlett! A kibontakozásnak ezt a rohamozását eléggé megértetik azok az irodalmi, társadalmi és politikai viszonyok, amelyekről a bevezető fejtegetésekben iparkodtam képet adni — inkább az a föltűnő, hogy korábban, Nagy Ignác előtt, még kísérlet sem történt a műfaj megteremtésére. Nincs egyetlen egy vígjátékunk sem, amelyben a hirtelen kibontakozott virág bimbóját láthatnánk. Pedig majd

¹ U. o.

² Bajza: *Szózat a Pesti M. Szính. ügyében.* 71. 1839.

300 évvel a műfaj megszületése előtt termelt irodalmunk oly drámai művet, a *Balassi-komédiát*, amely műfaji szempontból közelebb áll a *Tisztújításhoz*, mint a XIX. század első harmadának bármelyik magyar vigjátéka.

Valóban, a *Comedia Balassi Menyhárt árultatásáról*, ez az 1569-ben megjelent drámai dialogus, joggal nézhető a politikai vigjáték csirájának. A műfaj három alkotó eleme: a politikum, a kipelengérező szatirikum és a komikum teljes mértékben megvan benne — bár a vegyítésük aránya más benne, mint a későbbi, igazi politikai vigjátékokban. A politikum nem keret benne, csak eszköz s mellékesen jut szerephez, a komikum sem cél és keserűbb, mint a vigjáték kedveli, a szatira pedig, amely politikai vigjátékban, még ha sűrűn él is vele a drámaíró, csak következménye a politikai beállításnak, a *Balassi-komédiában* cél, az egész dráma éltető eleme — de ez a szatira nem a társadalom, hanem *egy* egyén ellen irányul! Sem Balassiban, sem pedig Balassi alakján át nem látunk nagyobb társadalmi rétegről alkotott irányzatos rajzot. Igazi cselekvénye, ami nélkül a XIX. század közepe nem tudott színművet elgondolni, egy jelenetre zsugorodik össze, s szereplői ott is csak *beszélnek*, de nem cselekszenek.

Mégis joggal kereshetnők ebben a XVI. századi komédiában a politikai vigjáték megindítóját — ha a benne fölcsillanó költői törekvés folytatásra talált volna. De követője nem akadt, még akkor sem, amikor a magyar színpad megalakulása (1790—1796) legalább mennyiségileg fölvirágoztatta drámai irodalmunkat. De a második fővárosi staggione (1807—1815) hatása alatt sem gondoltak írónk a politikum drámai kiaknázására, sőt Kisfaludy Károly föllépése sem hozott ebben a tekintetben változást. Az egész félszázad, 1790-től 1839-ig a politikai vigjáték szempontjából meddő.

De ha már magát a politikai vigjátékot nem készítette elő ez a vigjátékokban gazdag kor, vajon legalább az elemeit nem formálta-e alkalmasabbá az összeforrasztásra? Vajon nem csiszolódott-e ki esetlegesen, más műfajok keretében a politikai vigjátéknak két sajátos eleme, a politikum s a szatirikum? Egy pillantás a kor vigjátékirodalmára meggyőz, hogy ebben a tekintetben sem beszélhetünk fejlődésről. A szatira föl-fölbukkan vigjátékainkban már az iskolai drámák során, de ezekben is, később Csokonainál és Kisfaludy Károlynál is, mint járulékos elem, s nem ugyan egyének ellen kiélezve, de sohasem társadalmi osztályokat ostromozva,¹ hanem emberi hibákat pelengerezve ki egy-egy típusban.

¹ A külföldieskedő mágnás nem a magyar arisztokrácia bűnét viszi színpadra, hanem a kor divatját, az idegenek majmolását teszi neveltségessé — egy-egy arisztokrata személyében, mert azok köréből indult ki a divat.

A politikum meg épen egészen ismeretlen e kor vigjáték-irodalmában. De ebben az irányban némi kezdeményezés nem tagadható meg Kisfaludy Sándortól. Vigjátékainak, a két, nemesházi rajzolat-nak, van szatirikus éle s az, kivált a *Lelkes magyar leány*ban, mélyen gyökerező, s épen nemzeti bünt ostoroz, a hazafias közönyt, az érdektelenséget a nemzet nagy földadataival szemben. Sőt még a politikumnak elengedhetetlen velejárója, az aktualitás is szerephez jut drámájában: cselekvényének gyökerei egészen a kor egyik nagyjelentőségű eseményében, az 1809-i nemesi fölkelésben kapaszkodnak meg, s ebben a keretben alkalmat talál a költő arra, hogy haragjának nyilait a nemzetietlen magyarokra lője. De a szatirikus tendenciát elnyomja benne a szónokias nemzetieskedés, s a politikum ingoványos talaját, miazmás levegőjét elkerülve, a hazafiasság tisztább, magasabb régiójába emelkedik. Kétséggkívül a *Dárdai ház* és még inkább a *Lelkes magyar leány* azok a drámák, amelyeket legtöbb joggal lehetne kapcsolatba hozni a politikai vigjátékkal — de csak mint egy párhuzamosan haladó fejlődés rokon mozzanatait. Az igazi politikai vigjátékhhoz nincs közük, még csak meg sem gyorsították fejlődését. Az a maga erejéből, előzmények nélkül kelt életre.

*

Az első igazi politikai vigjáték, a köztudat szerint, Nagy Ignác tollából született meg 1839-ben, az *Egyesüljünk!* című vigjátékkal. Valóban ez az első drámai mű, amely a maga korának problémáit olvasztja bele mulattató cselekvénybe: Széchenyi programja felé irányítja a figyelmet. Történeti távlatba állítva a drámát, úgy tetszik, hogy az *Egyesüljünk* még csak fordulópont a műfaj teljes kivirágása felé. Nem egyéb, mint különálló képek sora, a mese csak összetartja őket, mint keret, de nem forrasztja egységbe. Nem első lépés Nagy Ignác drámairói pályáján, s a régebbiekhez képest a „modern” benne épen a politikum — ez emeli a korábbiak fölé. Az első fázis terméke a *Vasorrú bába* 1835-ben — második kiadása *Rontó Pál* cím alatt jelent meg — ez még csak annyit bizonyít, hogy szerzőjének volt ereje elméletét átvinni a gyakorlatba. Amit ismételten hangoztatott, hogy színpadunk fölvirágzása megköveteli a színi hatású drámákat,¹ azt megvalósítja, tudatosan tör benne a színpadi sikerre — de drámája szerkezetileg még gyarló: a meserészek lazán sorakoznak egymás mögé, s a keretnek csak annyi a szerepe, hogy mintegy átsegíti a cselekvényt egyik képtől a másikhoz. Közben tolla már elárul sokat a későbbi *Torzképek* írójából. «A tarka alakok

¹ Leghatározottabban egy ugyanakkor, 1835-ben, Fáy Andrásához írt levelében. (Idézi Szinnyei, *Nagy Ignác*, IK. 1902 : 188. l.)

egymást kergetik: a verbunkos káplár, a pesti aszfaltbetyárok, a gazdag szabó s nemesi származására büszke felesége, a házi barát, a bölcs falusi tanács tagjai, az 1838-iki nagy árvízről kintorna mellett éneklő koldus, a rendetlen és követelődző színésznép.»¹ E szatirikus korrajz mellett az 1838-ban megjelent *Hősökben* pedig a nemesi insurrectiót gúnyolja ki. Ezen a második fokon már mint adottság szerepel a színi hatás elve s a szatirikusan humorizáló véna. A belső fejlődés harmadik fokán helyezhetjük el az *Egyesüljünk*et, mely a két adottságot a napi politikummal kapcsolja össze. Itt még mindig nem nyer elsőrendű szerepet a képeket kapcsoló keret, de a cselekvény fejlődésében már kielemezhető a politikum, mint vezéreszme.

Az *Egyesüljünk*, mint «fényes apológiája az igaz szabadelműségnek»,² túlemelkedik a mulattatás színvonalán, s bizonyos kesernyész önvád magunk iránt komollyá teszi hangját. Mintegy a Széchenyi elhagyott alakjának s elveinek áldozott igazságszolgáltatás e dráma. A magyarság ősi hibáit pelengérezzi itt ki az író, hősebe rejtve Széchenyi elveit. «Nemzeti bűneinket, e századokon át buján burjánzókat, négy bokorálban mutatja be Széchenyi. Az elsőhöz a hiúság és rokonai: önhittség, önáltatás, öncsalás tartoznak, a másodikba lelkesedés és szalmatűz, harmadikba közrestség, negyedikbe végül irigység és szülőttei, pártviszály és uralomvágy.»³ Az első csoportot már Kisfaludy észreveszi s javítgatva egyben ki is aknázza e gyengeségeket. A második és harmadik «bokorálj»-at leplezi le az *Egyesüljünk*, érintve a negyedik csoport elemeit is. E bűnök leplezetlenül állnak előttünk épen a magyarság és Széchenyi viszonyában.

Minthogyan azonban az idő még nem érett arra, hogy az írók szemtől-szemben kritizálják a politikusokat s magát a hazai politikát, Nagy Ignác fogással él s angol nevek álarcában viszi színre Széchenyit s angol földre lokalizálja a magyar viszonyokra oly jellemző cselekvény-részt. A darab szerelmi kerete mellékes. A politikum nemcsak motívum a drámában, hanem épen ez határozza meg az egyes képek milyenségét és sorrendjét. Az *Előjáték* Széchenyi-Clinton és Nagy Ignác-Sárbory elveinek foglalata. A szereplők csak bábok, élnek, mozognak egyéniség nélkül, csak azért, hogy közölhessék velünk a kor aktualitásait. Makacsé az a szerep, amely megkönnyíti az elvek közlését azáltal, hogy ellentétes elveivel mintegy előhívja azokat. E beállítás irányzatos, mert Makacs a színházlátogató, de izlésben fejletlen közönséget helyettesíti. Így bátrabban róhatja meg az író a magyarság felületességét. (1. jelenet.) Egész elméleti oktatássá nő egy-egy Sárbory-féle

¹ Szinnyei: Id. m. 327. l.

² Életképek: *Irod. levelek*. 1844. I. 515. l.

³ Szekfű: Id. m. 63. l.

érv. Sőt annyira az író felfogásának s elveinek a szócsöve a darab, hogy még Viktóriát, Clinton leányát is szolgálatába szegődtteti, s Füredről alkotott képe nem egy külföldi fiatal leány benyomásainak összessége, hanem a magyar s angol viszonyokkal foglalkozó író társadalmi rajza. «Füredet nem hasonlíthatni Bathhez. E magyar fürdőben társasági elszigeteltség s különválás uralkodik, míg Angliában a legkülönbözőbb embereket is társas koszorúba fűzi emberiségi közérdek s egyetértés; itt a főúr csak akkor bocsátkozik le aljassá rangúhoz, ha szüksége van rá, míg amott bizalmasan szorítja meg a tisztos polgár kezét a magas lord.» (10. jel.) Clinton is az egyesülés állandó hangoztatásával viszi előbbre a képeken át elveit. Erkölcsjavító intézetet akar alapítani, de tervét nem követi «áldásttermő süker». A hirtelen tetszés a közönyösség felületén megoszolva még hamarabb el is tűnik s Makacsból Széchenyi szavai törnek elő: «Szalmatűz! Füstje nagy és bűdös, melege nincs!» (I. felv. 7. jel.)

Majd testgyakorló intézeteket akar alapítani a tanuló ifjúság számára a nagyobb városokban. Az eszme a legnagyobb lelkesedést váltja ki, de a megvalósítás elmarad, mert már az első lépést, a részvénytársasági alapon nyugvó egyesülést, lehetetlenné teszi a «közrestség», a tunya maradiság. (I. felv. 12. jel.)

E hibák széchenyies kigúnyolásával az író átülteti a cselekvényt további fejlődésében Angliába. Itt már a negyedik bűncsoport kigúnyolása a cél. Egy tisztújítás keretében ostromozza az író az evvel járó visszaéléseket. Tulajdonképpen a magyar élet képe ez is, de előnyösebb az írónak ezt az erősebb szatírával körülvett cselekvény-részt külföldre lokalizálni. Nagy Ignác angol tisztválasztási visszaéléseket gúnyol, de azért, hogy a szereplőkkel egybevettesse az angol eseményeket saját hazájuk viszonyaival, éppen nem kevésbé üldözi a magyar viszonyokat. (II. felv. 7. jel.) Sőt az egybevetést néha idegennel, például Carreau-val téteti, hogy még burkoltabb legyen a hazai állapotokra irányuló célzás. (III. felv. 2. jel.)

Bizonyításra nem szorul az, hogy e dráma Széchenyi politikájának rövid foglalata, szembeállítva a nemzet tunyaságával. Az író ügyessége azonban elrejti az igazi célt s a politikai motívumokat egybeolvasztva a szerelmi történet fejlődésével, mulattató vígjátékot nyújt a közönségnek.

A kritika az *Egyesüljünk*et a legnagyobb elismeréssel fogadja. Maga az író is a darabhoz írt jegyzetben (*Színműtár*, 4.) bizonyos meglepéssel indítja útnak darabját, «... ha a szülőknek szabad szépeknek tartani gyermekeiket, úgy az író is szereti elmeszülöttjét legalább nem éppen rossznak tartani. Ítéletem jelen műről, ha szabad róla ítélnem, az, hogy

pesti színpadunkon, központi színészek által kedvvel s összességül adatva, nem fog minden hatás vagyis tetszés nélkül elenyészni...»

Toldy Ferenc kifogásolja ugyan a «mindennapi hihetőség» hiányát, az alap elhibázottságát, mégis nagy dicsérettel adózik az írónak az ügyes szerkesztésért, az élethű karakterfestésért s gazdag humoráért. Kiemeli a dráma irányát, tartalmasságát s megállapítja, hogy «kevés drámánk dolgoztatott ennyi eszméllettel s illy biztos hatalommal a tárgy felett». ¹ Ez a bírálat nem az újszerűség hatásának következménye, hanem a meggyőződéses átgondolása, mert évekkel később is hasonlóan ír a darabról Toldy ².

A darab igazi értéke azonban a színpadon tűnt ki: csak egyszer került színre (1840. III. 7.) s megcsalva szerzőjét, hatás nélkül enyészett el.

Az *Egyesüljünk* bukása újabb problémaként bukkan elénk. Megvan a drámában a színi hatás, irányzatosság, aktualitások egész sorozata, s mégsem tudja megragadni a közönséget? Nem! Az író nem számolt komolyan egy fontos körülménnyel, a közönség érdeklődésével. 1840-ben már nem éppen hálás tárgy az 1832—36-iki országgyűlés óta népszerűségben mindinkább hanyatló Széchenyi politikájának propagálása. Másfelől az író egész politikum-komplexummal telíti a darabját s egy probléma kellő bemutatása helyett a gyorsan változó képekben mindig új és új aktualitást vagy éppen elvet vetít a közönség elé, melynek figyelme elfárad a sok apróbb ráhatástól. Evvel karöltve maga a főcselekvény is háttérbe szorul. A keretből a politika kiemelkedik, s ez is idegen környezetbe ültetve, annyira elméletivé válik, hogy a színházba csak szórakozni járó közönség érdeklődését nem tudja kielégíteni.

Az *Egyesüljünk*ben még mai kritikával is el kell ismerünk az ügyes jellemrajzot, mellyel Nagy Ignác korhoz híven festi a magyarság gondolkozását, nem különben a dráma nyelvét, mely nem dőcög, könnyen folyó s ma is élvezhető. A kompozíció és motiváció természetesen gyenge, mint általában Nagy Ignác darabjaiban.

Az *Egyesüljünk* lezárja a kísérletezések korát. Az író a szatirikus karakterfestésben, típus-rajzolásban s a viszonyok helyes beállításában már ekkor oly magas fokon áll, hogy könnyen átléphet e darabjától a belső fejlődés negyedik, a tökéletes kiképzés fokára, a *Tisztújításhoz*. Csak a politikai életnek kell alkalmas anyagot kitermelnie, a készség annak mulattatóan szatirikus kivetítésére már adva van Nagy Ignácban. Minthogy pedig a politikában éppen evvel az idővel esik

¹ Figyelmező, 1839. 596. l.

² Életképek I. 1844. 515. l. *Irodalmi levelek*.

egybe Kossuth vezérsége, a konzervatív és liberális küzdelem pompás anyag író számára.

Nagy Ignác új drámájában az elméleti politikum helyébe a megyei élet képe lép, mert 1841-től a megyékben zajlik le a liberáлизmus harca. Vagyonos családok igyekeznek maguknak megszerezni a vezető szerepet, s erre különösen a választások nyújtanak alkalmat.

A restaurációnak az a módja, melyet 1820-ban Szabolcsban alkalmaznak, általános divattá válik. A gubás nemesség becsődül a megye székhelyére s a választások előtti napokon és éjszakákon kidorbézolván magát, részeg vagy mámoros fővel szavaz a kortesek utasításai szerint a főispán jelöltjére. Az intelligencia pedig vagy félrevonul, vagy maga is felhasználja kortescélokra a tömeget. Az utóbbi történik pl. Nógrád, Hont és Bars megyékben.¹ E választási anomáliák oly aljassá tették a megye politikai életét, hogy 1841-ben már a közvélemény általános felháborodása szól reformért a Pesti Hírlap cikkeiben.² Sőt Balogh János már oly pompás, szatirikus képben sürgeti a reformot, hogy cikke váza lehetne bármely politikai vígjátéknak.³ E hírlapi kipelengérezés az általános figyelem közepontjába emeli a megyei életet, s a közönség mint napi politikumot vitatja e problémát. Ezt a várakozásban feszült időt használja ki Nagy Ignác, s noha mások is tulajdon élményképen kezelhették később is e tárgyat, elsőnek vetíti ki a 40-es évek magyar életét oly ügyesen, hogy darabját az egész nemzet tapsvihara fogadja s egész sereg író inspirál hasonló darab írására. Nagy Ignác *Tisztújítás*ával elérkezünk az író belső fejlődésének végső fokára, mely a műfaj fejlődésének is legmagasabb pontját jelöli a 40-es években.

A *Tisztújítás* szerelmi történet politikai keretben. Benne a politikum és szerelmi történet a legharmonikusabban olvad össze. A két elem kezdettől együtt bonyolodik, s bár a tisztújítási jelenetben a politikum erősebben kiemelkedik, nem a főcselekvény rovására történik, sőt emeli annak izgalmaságát. A cselekvény szálai s az epizódok oly szereplők kezében szövődnek, kik jellemök keretén belül maradnak az egész darabban, tehát élő, eleven emberek. Épen ez az egyik fejlődés a darabban az *Egyesüljünkhöz* képest. E fejlődést külső okok is magyarázzák.

Külföldön ekkor éli virágkorát a genrekép-irodalom s 'igazi hazája a genreképeknek Anglia'.⁴ Az angol viszo-

¹ V. ö. Szilágyi: *A magyar nemzet története*, IX: 78.; Szekfü: Id. m. 131—133. l.; *Tisztújítás* III: 6. 3-ik köznemes.

² Pesti Hírlap 1841: 61. *Tisztválasztás*; U. o. 823. l. Visszaélésekről szóló jelentés.

³ Pesti Hírlap 1841: 626. *A tisztújító székek reformjáról*.

⁴ Szinnyei F.: *Jósika humoros életképei*. Irodalomtörténet, 1913. 273. l.

nyokkal való állandó foglalkozás közben Nagy Ignác figyelme ezekre is kiterjedt, annál inkább, mert nálunk is már jóval előbb voltak nyomai ennek a műfajnak.¹ Nagy Ignác tehát az újdonságok közlése helyett a nagyobb terjedelmű genrekép írást kezdi meg siker reményében. 1841 végén írja első életképeit és mind elevenebbé és szatirikusabbá válik tolla. Érti, hogy nem lehet tovább tűrni a hazai viszonyokat és meggyőződéssel cselekszik. Felfogását igazolja Jósika, egyik leveleiben akaratlanul is helyeselve az irányzatosságot.²

E műfaj gyakorlatában élesedik ki az író megfigyelő készsége annyira, hogy típusaiban a legszabatosabban érvényesíti a rajzolt kör jellemző vonásait, de nem válik bábbá a sok jegy hordozásában a hős, hanem élő, cselekvő egyéniség marad. A *Tisztújítás* szereplőit már ez jellemzi. Tornyai és Aranka szerelmi viszonya a főcselekvény, de ezt tulajdonképpen a másik két alispánjelölt, Heves és Farkasfalvy politikai versengése bonyolítja. A színtér nagyrészt Langyos dr. lakása, ki feminista feleségével, Kingával együtt inkább komikus epizódok szereplői, vagy olyankor állnak az író rendelkezésére, midőn a cselekvény természetes haladásában szakadás áll be, s az újabb meginduláshoz mintegy lökést kell adni. E hat főszereplő mellett a magyar élet minden mozzanatának hű megismerését színe kerül s velük mintegy társulva maga az író is — a drámában egész politikai életünknek találóan kiképzett képe áll előttünk.

Természetesen a darab alapja itt is elhibázott, magának a főhősnek jelleme, egyénisége kissé érthetetlen, sőt az egész darabon át megőrzött passzivitása már-már ellenszenves. «Tenni nem tesz semmit, csak engedi, hogy szeressék és megválasszák alispánnak. Becsületes ember, de nem drámai hős.»³

Aranka, ki az egész cselekvényt irányítja, reális, higgadt gondolkodású nő. Furfangos válaszával, hogy kezét annak nyújtja, akit a választás az alispáni székbe emel, küzdelemnek indítja a kezéért esengő Hevest és Farkasfalvyt, midőn azonban fenyegetővé válik szerelmesére, Tornyaira nézve a két jelölt versengése, Arankának már nincs ereje irányt szabni az árnak. Az író azonban mintegy segítségére siet a passzív férfinak és a fejleményekkel küzdeni nem tudó nőnek s vigyázva rájuk úgy irányítgatja az eseményeket, hogy azok végre is győzelemmel partra sodorják őket.

A cselekvényt tehát inkább Heves és Farkasfalvy bonyolítja. Farkasfalvy típusa a maradiságba sülyedt, gögös és

¹ U. o. 272. l.

² Toldy Ferencnek. 1842. I. 11. Szurdok. Közölve IK. 1911: 71.

³ Császár: *A magyar dráma története Kisfaludy K.-tól a szabadságharcig*. 1929. Könyvnyomatos jegyzet. 32. l.

magánál alacsonyabbakat csak választások idején ismerő alispánnak. Bővebb boncolgatásra nem is szorul jelleme; saját szavaival jellemzi magát az alispán:

Farkasfalvy: Ne háborgasson kend.

Damázsdi: ...a tári és szunyogi nemesek hadnagyai akarnak szólni...

Farkasfalvy: Ördög és pokol, milly alkalmatlan időben jönnek, de mégis el kell őket fogadnom, mert azon két falut sok nemesség lakja. (Ajtóhoz megy nyájasan). Kérem, uraim, csak méltóztassanak. Damázsdí már mondtam kendnek, hogy érdemes, nemes társaimat mindenkor jelentés nélkül bocsássa be.

Damázsdi: Fél napig is várhatnátok bizony a bebocsáttatást, ha a tisztújítás nem fűrná fejünket! (II. felv. 11. jel.)

Ellenfele, Heves az ultraliberálizmus konkrétuma: «alispán leszek, s rohanó lépésekkel vezérlem boldogságra a megyét!... Barátom, célunk szent, s azért az eszközök választásában nem igen lehetünk rendkívül lelkiismeretesek.» (U. o. I. 4.) Ebben az önjellemezésben nem kevés célzatosságot burkol az író Kossuthék ellen.

A két szélsőséges jelölt között áll Tornyai alakja — benne az *Egyesüljünk* Clintonjához hasonlóan Széchenyit mintázza. Epen ezért az író nem vegyíti a lármás politika tülekedésébe, hanem bizonyos magaslatra állítva, mintegy a helyes, megfontolt elvnek nyújtja a győzelmet Tornyai alispánná választásában.

Igazi tere azonban az írónak az epizód szereplők megrajzolásában adódik. Az aktuális politika kérdései elevenednek meg előttünk egy-egy típusban megtestesülve. Schnaps Mózes, Damázsdí, Kinga, Virágos és Aranyos mind élő, eleven képviselői a kornak — szatirikus megrajzolásuk ellenére is.

A *Tisztújítás* belső értékben nagy haladás az *Egyesüljünk*höz képest, kivált szerkezetben, a típusok önállóbb kiképzésében és a jelenetek mulattató erejében kerül föléje. Így mikor 1843 augusztus 5-én a Nemzeti Színház a közönség elé vitte, oly hatást tesz a nézőkre, hogy még a tizenhatodik előadásán is «minden zugaiban tele ház» tapsolja.¹

E siker eldönti a *Tisztújítás* és az egész műfaj sorsát. A nagy hatás természetes, hiszen az írónak minden törekvése a színpadi hatás lehető felfokozásában merül ki. A megjátszott darabban elsimulnak az alap tévedései, csak az epizód szereplők s a keret mozgalmak kapják meg a nézőt és ragadják magukkal a tetszés végső fokaira. Az író munkáját elősegíti még a közönségnek mintegy előre kiművelt fogékonysága a darab minden mozzanata iránt. Ugyanis 1843. május 14-én megnyílt az

¹ Honderű 1843. II.: 484.

országgyűlés, és a nemzet egész figyelme a politika felé fordult.¹

Az 1840-ben felvetett problémák ismét szóbajönnek, a nemzet egyetemessége tárgyalja most már a megyei csatározások után a demokrata eszméket. Mi sem természetesebb, mint hogy a *Tisztújítás* bombaszerűen hat a publikumra, amely mintegy önmagát találja a színpadon. A hű kép realitását gazdagítja maga az író is, midőn apróbb aktualitásokat vegyít a mesébe. Hozzájárultak az illúzió tökéletesítéséhez kiváló színészeink is.²

Az általános tetszés azonban mélyebb okokra is visszavezethető, és ezek Nagy Ignác egyéniségében jelennek. Egyéniségének uralkodó bélyege a szatirikum, de nem a bántó, izgága támadás kíméletlenségével, hanem a jólelkűségben megfűrésztött humor útján érvényesül ez. Ebben találhatjuk magyarázatát az egyöntetű tetszésnek, minthogy a kipelengérező rajz tulajdonképpen senkit sem vág meg fájóan, csak mulattat. Az író meg-megpendít egy eszmét (zsidó-emancipáció, feminizmus), vagy bizonyos fokig ki is bonyolít egy-egy képet (kortestanya), de nem csatlakozva egyik párthoz sem, nem válik eszmepropagáló agitátorrá, sem az üldözött embervásárlást nem fejleszti a durvaságig, hogy borzadással okuljon a néző. Pusztán megneveltet, de evvel be is lopja a szemlélőbe a gondolatot: helyes-e ez vagy sem? Ezáltal a nézővel magával elemezteti ki a célzatot s a reform szükségességének érzetét.

A műfaj fejlődésének bemutatásában nem mellőzhetjük azokat a problémákat sem, melyek, noha hozzákapcsolódnak a politikához, nem kevésbé értékes adatok a kor társadalmi életére. Nagy Ignácnál jelenik meg először a már jogokkal bíró zsidó típusa, Schnaps kocsmáros. Az eddig csak megtűrt zsidó, állami védelemben részesülve, négy fala közt megveti lábát s megkezdi aknamunkáját. Szívós kitartással tűri megaláztatásait (Damázsi, Langyos dr.), vigasztalva magát az író jövőbelátásától sugallt intelemmel: «Ugyan megjárnám, ha tévedésből engem tennének alispánná. Jöjjön csak meg az emancipatio, hát az is megtörténhetik!» (*Tisztújítás* IV: 9.) Ugyanilyen figyelmeztetéssel árulja el az író, hogy a zsidó

¹ Bayer J.: *N. I. Tisztújításának hatása a politikusokra* IK. 1908: 36.

² «Pár év előtt az öreg Réthy bácsi egy magyar-utcai kávéház valamelyik asztalánál szikrázó szemekkel beszélt el azon hatást, melyet első megjelenése tett a 'nemesek hadnagyában' (Nagy I. *Tisztújítás*), midőn is először kapván véletlen útján jelentősebb szerepet, titokban az utolsó pontig hű és jellemző magyar köznemesi ruhát szedett össze s a coulissák között rejtőzködött az utolsó pillanatig, nehogy észrevénén costümejét, még levetkeztesse. Hogy riad fel a taps, a csengő sarkantyú, árvalányhaj, fokos és kostök láttára. 'Ez a szerep — mondá az öreg — volt minden előmenetelem fundamentuma.'» Váradí Antal: *A népszínmű felvirágzásának okairól*. Figyelő II.: 372.

már megtalálta a magyarság sebezhető pontját s tudatosan munkál:

Damázdi: Bár inkább üztek volna ki az országból benneteket!

Schnaps: Azt ugyan soha nem teszik, mert sokszor megszorulnának pénz dolgában, ha a szegény zsidó nem iparkodnék mindig néhány forintocskát megtakarítani. (II.: 7.)

A feminizmust is megcsípedesi az író Kingán át.¹

Igen érdekes vonása a *Tisztújítás*nak, hogy rávilágít a nemességnek egy különös társadalmi felfogására: sajátos álláspontjára az egyenlőség elvével szemben. Az egyenlőség gondolatán sarkallik mintegy a demokrata liberalizmus; vallja is a nemesség, de csak politikai vitákban, elvben — a gyakorlatban kudarcot vall az elv. Itt, irodalmunkban először, még csak epizódikus motívum ennek a ferdeségnek kigúnyolása, de már általános ferdeséget fest:

Virágos: (azt ígérte Heves) Hogy mindnyájan egyenlők leszünk!

Aranyos: Hogy még a grófnak sem lesz több joga, mint az utolsó bocsoros nemes embernek.

Aranyos: Nekünk nem kell pénz, csak egyenlőség!

Hajlós: Az újító emberek igen veszedelmesek, ők nemcsak a nemeseket akarják egyenlőkké tenni, hanem a parasztokat is hozzájuk akarják emelni... Akkor aztán a nemeseknek is adót kell fizetniük.

Aranyos: Mi nem fizetünk!

Virágos: Nem ülök sort a paraszttal! (II.: 12.)

«A *Tisztújítás* — mondja a Honderű — megtette a magáét. Soha oly sikerrel darab nem adaték színpadunkon.» Egyben az egész lapot hatalmában tartó P. Horváth Lázár-féle felfogással mintegy kiélezi a dráma etikai célzatosságát s Széchenyi *Hite*leben látja az írókban ébredező felbátorodásnak kútforrását és ihletőjét. Más helyen igen terjedelmes bírálatot közöl a lap a *Tisztújítás*ról,² elismeri, dicséri, de a mérleg másik serpenyőjébe majdnem annyit hord össze a kivetni valókból, hogy az már-már leviszi az érdemek terhét. A legaprólékosabb boncolgatásokkal taglalja a drámát s nem találja kielégítőnek. Egyes szerkesztését nem vonja kétségbe, ami lehetetlen volna is, hiszen a nemzeti köztetszés igazolta már, s különösen erkölcsi alapeszméjét tartja «fényes sikerrel keresztülvittnek.» Ezzel talán többet árt a darabnak, mint amennyit használ dicséretével, ugyanis a köztudatba beveti az író javítani vágyását

¹ Bővebben foglalkozik ezzel Szabolcsi Lajos: *Nagy Ignác vígjátékai*, 1911. és Bayer id. m.

² 1843. II. 210—220. l.

mint alapelvet és ez félreértésekre ad alkalmat.¹ P. Horváth félreérti az író szándékát, midőn kutatja annak politikai pártállását. Nem kisebb botlást követ el Gerando sem, midőn a *Tisztújítást* úgy festi, hogy az «a magyar jellemet rágalmazza.»² Csak Toldy Ferenc látja meg a vígjáték érdemeit és fejtegeti helyesen az író célját: «Az ellentétek csalánaival s a gúny élével mulattat s táplálja bennünk azt a derűtséget és gyönyörködést, melyet mindig érzünk, valahányszor az igazság győz, habár nem egyéb, mint tövises szók sebzései által... Ily leckék közvetlenül és mélyebben hatnak...»³ Valóban az író maga elé tűzött célja a mulattatás — a néző lesújtó véleménye a viszonyokról, önként, erőltetés nélkül alakul ki, mint a cselekvény természetes következménye. Epen a mulattató, páratlan jelenetezés lopja a darabba be az átlagnál jóval nagyobb értéket, mely még 1882. augusztus 27-én is, félszázad múltán, kedvessé és élvezhetővé teszi azt. «A megváltozott viszonyok ellenére igen jól mulat rajta a közönség. Ez világos bizonyítéka annak, hogy a *Tisztújításnak* korszerűségén kívül van más érdeme is.»⁴

Az apró támadások elenyésznek a darab nagy sikere mellett és ma már a kellő történeti távlat birtokában megállapíthatjuk, hogy a *Tisztújítás* a legfontosabb állomása e korban a műfaji fejlődésnek. Főcselekvénye a kor politikumával harmonikusan összefonódva oly kerek egész, hogy szerkezetben és tartalomban mintakép a kor íróinak. Tehát a politikai vígjáték alaki megformálásának érdeme Nagy Ignácé. Utána az írók jobbat nem adnak e korban: vagy a *Tisztújítás* másolatának látjuk darabjukat, vagy a darab nem is üti meg az igazi politikai vígjáték mértékét.

A *Tisztújítás* nagy sikere felkeltette az írók érdeklődését a tárgy iránt, s megindul a politikai-vígjátékirás. A legtermészetesebb az, hogy legelőször a Nagy Ignáciéhoz hasonló körülmények között élő írók reagálnak. Pár hónap múlva megjelenik Vahot Imre *Még egy tisztújítása* a színpadon (1843. dec. 16.), s azt megelőzőleg Gaal József *A vén sassal* már október 20-án nyilvánosság elé lép. Mintegy a *Tisztújítás* hatására kel életre e két darab.

¹ Császár: *A magyar irodalmi kritika tört. a szabadságharcig.* 251. l. «Az etikai principium alkalmazása esztétikai zsinórmértékül általános e kor kritikusainál, de ezt a rendszerint félreértett elvet senki sem alkalmazta olyan naívnul, akaratlanul is ad absurdum vezetve, mint P. Horváth Lázár. Mindenütt erkölcsi célszót nyomoz..., minden alakjától azt várja, hogy sorsa egy nagy erkölcsi tanulság legyen... Nagy I. *Tisztújításában* p. o. nem a mulatságos cselekvényt, az életből ellesett alakokat s a kedves szatirát veszi észre, hanem azt, hogy a dráma célzata morális, hogy az író a közérkölciségnek tesz szolgálatot, mikor a korteskedést elítéli.»

² Bayer J.: *N. I. Tisztújításának hatása a politikusokra.* IK. 1908. : 39.

³ Életképek, 1844. I. 516. l. *Irodalmi levelek.*

⁴ Szinnyei: id. m. 334. l.

Vahot Imre még a dráma előadása előtt *Nyilatkozatban*¹ védi darabja eredetiségét a *Tisztújítással* szemben:

Minden lehető félreértés s álkövetkeztetés elhárítása tekintetéből kénytelen vagyok legújabbán színpadra kerülő vígjátékomra nézve nyilvánítani, miszerint művemet korántsem Nagy Ignác Tisztújításának létrejövele után készítém, — mint ez némelly lapban hibásan hirdették, — sőt utánczásra nem is lehetett alkalmam, mert «Még egy tisztújítás»-sá keresztelt vígjátékomat eredetileg «Kelet népe alkotmányos ünnepén» cím alatt 1841-ben íráim, midőn még Nagy Ignác Tisztújításának híre sem volt.

Szavainak azonban kevés hitelt adhatunk, minthogy arra sem tőle, sem másoktól magyarázatot nem kapunk, miért várt kész darabjával 1841-től 1843-ig. Ismerve határtalan hiúságát, e jellemvonásával cáfolhatnók szavait. A darab még többet elárul a *Tisztújítás* hatásából. Vahot persze nem másolja mintáját, saját élményeit jeleníti meg egyéni stílussal, csak a külső felépítés, szereposztás munkájában ismétli Nagy Ignácot. A kor aktualitásai élénken foglalkoztatták, hiszen ez volt a kenyeré, Garay Regélőjében a napi hírek, majd 1842—1843-ig a Pesti Hírlapban a fővárosi újdonságok rovatát vezette. Így hát a két darab tárgyi egyezéseit nem kell tartalmi másolásnak minősítenünk — az újdonságírás azonban korántsem magyarázza meg Aranka (*Tisztújítás*) és Mánfiné (*Még egy tisztújítás*) szerepének azonosságát. Még inkább igazolja a hatást az a körülmény, hogy Vahot, mintegy a Honderű kritikájának hatására,² a vesztegetéssel hatalomra jutott Birjánt állásáról lemondattja:

«En lemondok hivatalomról; mert ahhoz nem igaz, nem becsületes úton jutottam; mert nem a közbizodalom helyezett engem e pályára, hanem töredékes pártérdek, ármány, vesztegetés, lélekvásárlás és férfitühoz nem illő női kegy, női pártolás! Illy lépcsőkön nem akarok fölemelkedni, mert ez nem diadal, hanem erkölcsi bukás, sülyedés!» (IV: 7.)

Végül saját szavaival mond a *Nyilatkozatban* foglaltakkal ellenkezőt: első darabjának az *Országgyűlési szállást* nevezi meg³ — ez pedig későbbi a *Tisztújítás*nál.

Kellőképen igazolva azt, hogy a *Még egy tisztújítás* Nagy Ignác nyomán kelt életre, a műfaj fejlődésében nem jelöl újabb állomást. A színpadon sem tetszett, csak három előadást élt át, — ebben a sikertelenségben azonban része volt Nagy Ignác állandóan színen élő darabjának — a kritika is szigorúan bánt el vele, a Honderű meg épen személyeskedő támadást intézett

¹ Honderű, 1843. II. 779—780. l.

² V. ö. a Honderű 1843. II. 217. köv. soraival «Mert nem hiszünk becsületes kovászból gyúrt férfit, ki... át ne látná, milly szomorú, milly aljas, milly gyalázatos erkölcsi szerepet játszik minden, ki tisztviselői székét illy eudar aljasságoknak köszönheti.»

³ Vahot Imre *Emlékiratai*, 187—188. l.

ellene. De Vahot műve mégsem értéktelen. Vahot nagyon éles szemmel látja kora félszégeit; drámáját, mely gyakran a végletekbe ragadja, egyéniségének eredeti megnyilatkozása sok szatirikum hordozójává tudja tenni, s benne meggyőző erővel jellemzi olykor-olykor alakjait s a helyzeteket. Például felhozhatom a választási izgalmakban édeskés főbíró és voksa tudatában szemtelenségig bizalmas csizmadia párbeszédét:

Dubcsi mester: Instálom egy szóra! édes kedves főbíró harátom uram, csak egy szóra!

Tékesy: Tessék parancsolni tekintetes csizmadia mester uram, hiszen állok szolgálataira.

Dubcsi: ...mi fog már történni az én likitődebitó pöröcskémmel?

Tékesy: Megnyeri Dubcsi mester! megnyeri — ha tudniillik én maradok az ítélő bíró.

Vahot e darabját *Restauráció* címen 1845-ben kiadta és az *Előszó*ban mintegy igazságot szolgáltat magának a «személyes gyűlölség által vezérelt journalisták»-kal szemben.¹ Az igazság mégis csak az, hogy Nagy Ignác *Tisztújítása* után nem elégitette ki a közönséget, hiszen az a *Restauráció* eredeti forrásából, a *Tisztújításból* ismerte e mesét.

Gaal József a négy felvonásos *Vén sasban* már csak inspirációt nyer Nagy Ignáctól a szatirikus korfestésre. A darab közelebb áll a bohózathoz, mint a politikai vigjátékhoz. A *Tisztújítás* és Vahot *Országgyűlési szállása* között csak egy előadást tudott magának biztosítani. De nemcsak a pesti közönség nem talált benne kellő tartalmat, vidéken is hatás nélkül maradt.²

Hatástalanságban fölülmúlja Gaalt is Beöthy Zsigmond *Követválasztása*. (1844.) Egyszer sem kerül színre, legfeljebb műkedvelők próbálkoznak meg vele, de ezek is elvétve.³ Beöthy darabjával a tisztújítás mint vigjátéktárgy végső kihangzását éri.

Nagy Ignáccal egy időben br. Eötvös József is megörökíti a 40-es évek politikai életét *Éljen az egyenlőség* című vigjátékában.⁴ Nem a *Tisztújításban* kapja készen a tárgyat,

¹ «Hogy sokok elébe a tükröt nem épen rosszul, sőt valódi hatással tartám, azt különösen az első előadás alkalmával lehele tapasztalni. Hiába hazudták elleneim, hogy e műnek nincs hatása. Ne higgyétek! Hatott az, mint a legerősebb orvosság egész a csontvelőig és át meg átjárja igen sok ember szíve és veséje titkos redőit...»

² Honderü írja 1844. I: 200.: «Ungvár. Télhó. 16. mult szombaton a köztünk mulató színészek által adatott *Vén sas* tökéletesen megbukott.»

³ Honderü, 1843. II. 841. l. «Győr. Beöthy Zs. *Követválasztása* adatott.»

⁴ Honderü szerint korábbi a *Tisztújítás*nál, még 1841-ből való: «E vigjátékot b. Eötvös J. három év előtt írta, mikor is azt a nemzeti színpad számára benyújtottat, a játékszíni bírálói véleményeknek nem általános kedvezése miatt szerzője visszavette és nagy szerényen magánál tartotta. Jelenen az aradi vészlapok számára ... előhúzá a feledés porából e művet.» — (1844. II. 293.) Az állítás nincs igazolva.

hanem tulajdon élményeit vetíti ki. A kor viszonyai, problémái élnek tollán, de nem az újdonságíró mulattató rajzaként jelennek meg, hanem az író lelke mélyéig hatva annak bírálatát is magukon viselik.

Nem fogásokkal megrendezett helyzetek vagy képek humorával kelt hatást, hanem általános, örök emberi gyengeségek meglevenítése a darab. Epen ezért bizonyos elhajlás e dráma a műfaj hatásadászó darabjaitól: benne Eötvös korrajz helyett inkább társadalomrajzot ad, s ennek kútforrása a politikai eszmék és a magyarság viszonya. Mintegy elméletben gúnyolja ki azt az általánosan hirdetett egyenlőségi eszmét, mely szóvirág, de távolról sem lélekben gyökerező közóhaj. Minden társadalmi osztályon átviszi e problémát — s mi az eredmény? Minden osztály a nála magasabb felé szabadelvű, demokrata, lefelé ellenben még a kereskedő is arisztokratát játszik a mesterlegénnyel szemben.¹ A szereplők azonban nem passzív bábok, hogy pusztán az elv kigúnyolását hajtsák végre az író útmutatásai szerint, hanem e magasabb szemponttól függetlenül magukat, egy szerelmi cselekvény élő hősei. Az egyenlőség illetőleg egyenlőtlenség eszméje ad okot a bonyodalomra, s a cselekvény megoldásába rejti Eötvös a darab másik alkotóeszméjét: «a szerelem nem ismer társadalmi korlátokat.»² A grófkisasszony nőül megy az alispán fiához, az alispán leánya meg az ügyvéd fiához — nem azért, amiért Vértessy Jenő gondolja, mert a maradi öregekkel szemben a fiatalok képviselik a liberális Magyarországot,³ hanem azért, mert szeretik egymást.

A darabból nem hiányoznak a kor politikai aktualitásai sem, helyet kap a korteskedés kipelengérezése is, de nem annak külső megjelenésében, hanem inkább a kortesek jellemzésében. Kortesei nyeglék, alispánja izléstelenységig demokrata:

Hegyalvy: Semmirevaló! Ha mondták, hogy kortesek, azonnal ereszd be; nemestársaimat mindig örömmel látom. —

Hegyalvyné: ... csak ezt a népet ne kellene látnom.

Hegyalvy: ... ha a tisztújításon átesünk, elkergetheted őket...

Hegyalvy: Isten hozta kelmeteket! ... Szívemből örvendek, hogy ily barátságosan fölkerestek.

3-ik kortes: Ez talán a teins asszony volna?

Hegyalvy: S nem ismerik kelmetek?

1-ső kortes: ... Vigyen el a menydörgös...! Követem atássan, csak azt akartam mondani, hogy eszem a lelkét, úgy szeretjük, úgy! majdnem mint a teins urat...

(II: 3—4.)

¹ V. Ö. Vértessy: *A magyar romantikus dráma*, 220—30.

² Császár, *A magyar dráma tört.* 39. l.

³ Vértessy: *id. mű*, 230. l.

Eötvös a szereplőket önmagukkal jellemezteti, hosszú párbeszédéből alakul ki előttünk egy típus lelki képe — de ezáltal a cselekvény gördülékenysége veszít.

Az *Éljen az egyenlőség* 1844. október 26.-án lépett nyilvánosság elé, nem a legnagyobb sikerrel.¹ A korabeli kritika azonban nem helyezkedik vele szemben esztétikai álláspontokra, így a különböző véleményeknek nincs meg a súlyuk. A két nagy ellenség, P. Horváth Lázár és Vahot Imre, még e darab bírálatában is egymáson ütnek, ezért magunknak kell kielemeznünk véleményükből az igazságot. A Honderű ítélete gyökerében félreismeri a darab célzatosságát s nem veszi észre szatirikus tendenciáját:² épen ezért értékelésének társadalmi principiumától sugalmazott áradozásait Eötvös iránt nem tekinthetjük elfogulatlan igazságnak. Vahot véleményében: az «igénytelen kívánságokat kielégítette a darab, de nincs valami különös ezen vígjátékban s bizony vékonyan folyik benne a comikai erő,»³ van némi igazság, de fogalmazása szerencsétlen s félrevezető. Valóban nincsenek meg Eötvösnél a mulattató képek, humorral telített, neveltető típusok, melyek a műfaj egyéb darabjait első sorban jellemzik, ezért nem is versenyezhetett siker tekintetében a *Tisztújítással*. Igaz az is, hogy cselekvénye a hosszas beszédek miatt folyamatosságából sokat veszít, azonban van annyi érték benne, hogy alapot ad az utókor dicséretének.⁴ A darabban az egész eszmei tartalom a szatira szolgálatában áll, épen ezért az eszme hordozóinak, a szereplőknek már nem kell külön mulatságos jelenetekben kinevettetni magukat, sőt szabályos, kiegyensúlyozott egyéniségükkel s természetes viselkedésükkel még inkább növelik a komikumot. E vígjáték Eötvös lelki tartalmának megfelelő alkotás, ugyanis ő az áldatlan viszonyok bölcsejét épen magában a társadalomban látja, ezért «a politikai reformok megvalósításához az egész társadalomra kiható lelki reformot lát szükségesnek.»⁵ E belső érték a 90-es évekig éltette a darabot.⁶

E vígjáték társadalmi rajzával mintegy átmenet a fejlődésben a kiegyezés utáni politikai vígjátékirás irányához.

A tisztújítási visszaélések annyira magukra vonták az írók érdeklődését, hogy még Szigligeti is ezt teszi meg egy népszínműve hátterének. A *pákász* ugyan valójában nem vígjáték, még kevésbbé politikai vígjáték, azonban egyfelől a cselek-

¹ Honderű, 1844. II: 278.

² Császár: *A magyar irod. krit. tört.* 252. l.

³ Pesti Divatlap 1844. Új évf. 78. l.

⁴ Berczik Á.: *A negyvenes évek magyar politikai és irány vígjátékairól.* Bp. Sz. 1892: 13. l.

⁵ Alszegehy Zs.: *A XIX. század magyar irodalma*, 121. l.

⁶ Br. Eötvös J. Ö. M. XVIII: 420. l. Felújították 1868-ban, 1872-ben s 1879-ben, az Eötvös-szobor leleplezésekor. Újabbán 1890. febr. 2-án adták elő.

vény megoldása nem tragikus, sőt a népszínművekben szokásos mulató hangulatban ér véget, másfelől, ha csak háttérül, de mégis szerepel benne a politika: ezért helyet adhatunk e népszínműnek is a műfaj történetében.¹ Mivel nem vitték színre — ma is kéziratban hever — a 40-es évek életével nem került összeköttetésbe, ítéletet is csak mai szempontok szerint mondhatunk róla, ismerve a 40-es évek viszonyait. A politikum ugyan csak keret benne, de az egész cselekvény megindulása, fejlődése ezen sarkallik, mintegy alapja a főcselekvénynek. S mivel a bonyodalom megoldása megnyugtató, ehhez a megoldáshoz alkalmazkodva a politikai elem is derűs korteskedésben fejlődik ki. Szigligeti már nem Nagy Ignác kedélyes mosolyával szemléli a kor hibáit, hanem Eötvöshöz hasonlóan mélyebben boncolgat: mintegy igazolja a nép helyzetét a megye visszaéléseiben, s mintha mentegtené azt megvásárolhatóságáért és megvesztegethető elvtelenségéért. Szereplői nem típusok, ezért nem is általánosítható az író tendenciája. Egy-két család elszigetelt életét adja a nagyon romantikus mese; a korviszonyok képe az egyszerűbb nép érzelmvilágának tükréből verődik vissza. Bizonyos rokonság érezhető Szigligeti és Eötvös között. Viola (*Falu jegyzője*) és Habon (*A pákász*) egyformán a romlott megyeiek üldözöttje. Gönczöli aljas fondorkodásában Eötvös Nyúzójának hasonmása.² Feltehetjük, hogy épen a *Falu jegyzője* inspirálta az író e romantikus történet megírására.

A tisztújítási küzdelmek és igazságtalanságok dramatizálása ezután végkép el is nyugszik. Az országgyűlés befejezésével a közönség ízlése megúnta a választási mozgalmakat s más valamit kívánt: a műfajnak tehát fennmaradhatása érdekében tovább kellett fejlődnie. Végső összefoglalása e visszaéléseknek Eötvös *Falu jegyzője*, ez a komoly irányregény, mely 1845-ben jelent meg, mulattató formában pedig Arany foglalja össze. *Az elveszett alkotmányában* a 40-es évek pártoskodásait épen saját megyéje harcos életét adja víg eposzában (1845) — Bihar valóban híres is volt restaurációiról.

¹ Kézirata a Nemz. Múzeumban található Qu. H. 1441. 75. jelzéssel. A darabot részletesen dolgoztam *Függelékben* ismertettem.

² *Gönczöli*: Gondoskodtam róla, az a nyakas ember nem lábatlankodik ezután, mert még ma besétál a hüvörsre.

Kaján: S te nem is szólasz?

Gönczöli: Nem szoktam előre dicsekedni. A dolog Bató uramat is érdekli. Őcse ezelőtt húsz évvel eltűnt, Habonra volt gyanú, hogy eltette láb alól, hogy elvehesse mátkáját. Ezt melegítettük fel. Azt hiszem, eddig már el is fogták.

Kaján: Ez nagyszerű fogás! — Bruder te nagy ember vagy. — Dehát van valami a dologban?

Gönczöli: (nevetve) Annyi van, hogy a vizsgálati fogságot ki kell ülnie, nekünk ennyi elég. (*A pákász* II : 4.)

A negyvenes évek politikai vigjátékirodalmában oly vigjátékok is szerepelnek, melyek teljesen elütnek a szokásos gyakorlat receptjétől. Nem általános problémák megvitatása vagy közismert típusok bemutatása ezekben a cél, hanem célzatuk, érdekességük kisebb közösségekben keres visszhangot, tetszést. Ilymódon a darabok korszerűségük mellett hely- és alkalmosszerűvé válnak, s ezáltal a műfaj értéktelenebb alkotásai maradnak. Inkább nevezhetnők ezeket irányzatos alkalmi vigjátékoknak. Természetesen e nemben is lehet nagyon jót alkotni, az említett értékkülönbség csak a *Tisztújítás*, *Éljen az egyenlőség*, stb.-féle drámákhoz hasonlítva szembeötlő.

A legjobb példa erre épen az első ilyen vigjáték, Vahot Imre *Országgyűlési szállása*. Olyan hatást váltott ki, hogy huszonhatszor került színre és nevet szerzett írójának. Vahot jó megfigyelő-készsége és drámájának színi hatása teljesen elnyomják belső hiányait. Az ilyen alkalmi drámák különösképpen a színi hatás függvényei, ezért az írónak minden tehetségét ennek kierőszakolására kell fordítania. Vahot ezt érezve, a leghelekesbben oldja meg feladatát. A hétköznapi életet állítja közönsége elé és a cselekvényt az országgyűlési ifjúsággal bonyolítja, mely legnagyobb számmal tölti meg a nézőteret. Már ez a fogás is érdeket kelt, ha meg, mint itt, még bizonyos humor is járul a szerkesztéshez, akkor teljes a siker. Mivel pedig ez tagadhatatlan adottság Vahotban, darabja kinőtt Pozsony életéből s az ország sok színpadán fellelkesítette a magyarságot. Az *Országgyűlési szállás* Vahot legsikerültebb darabja.

A cselekvény szerelmi viszonyba fűzött kép az országgyűlési ifjúság és Pozsony német lakosságának egymásközi helyzetéről. Motivációt nem szabad keresnünk a darabban, mert ez a cselekvény hihetőségével együtt teljesen hiányzik belőle.¹ Nem is ez teszi érdekessé, hanem az élményszerűség. Vahot a jurátusok reális életét dramatizálja, elvegyítve a mesében a hazafias szövegek és aktualitások egész sorát. Vigjátékát a helyszínen írta «a szép pozsonyi városliget (vulgo Au) százados fáinak árnyas lombjai alatt», egy hét alatt. Az épen Pozsonyban játszó Egressy Gábor átjavítgatásaival² került színre 1843 október 2-án. Szentpétery és Egressy tökéletes sikerre emelték játékukkal a darabot,³ ebben azonban méltó elismerés illeti a szerzőt is. Ugyanis furfangos találékonysággal megkeresi a nézők gyengéjét és egyet-egyét csip a léhaskodó ifjakon. A híres Hollinger-kávéház emlegetése, a Pesti Hirlap cikke, a sváb Burmann leányföltése és megmagyarosodása, Vigari győzelme

¹ V. ö.: Bayer, *Drámatörténet*, II.: 32–35.

² V. ö.: Vahot I. *Emlékiratai*, 188–189. l.

³ Benyovszky K. *A pozsonyi magyar színészet története*, 148. l.

mind egy-egy lépcső a tökéletes illúzió megteremtésére. E helyi célozgatások adják meg a darab érdekességét. A juratusok mintegy saját rajzukat látják a szerelmeskedő, de a bürger ellenszenvén már-már kudarcot valló Vigariban. Az aktualitások az ifjúság körében megtették hatásukat, s ezt mintegy előkészítette a hősnőnek, Emiliának, darab elejére helyezett hazafias szónokolgatása — ez persze ma már igen naivnak tetszik. Burmann megmagyarosodása pedig az általános megalégedés kútforrása. Még a Honderű is elismeri az ügyes szerkesztést, de nem fukarkodik a gáncsokkal sem, ezek azonban többé-kevésbé Vahot személyét illetik, nem a darabot. (1843. II.: 646–648.)

A valóság az, hogy az *Országgyűlési szállás* tetszett a közönségnek, tehát van jelentősége a 40-es évek dráma-irodalmában.

Később a védegyeleti mozgalmak idején írta Vahot másik iránydarabját, az *Éljen a hon!*. Ebben a kis szatirikus jelenetben azonban címe ellenére nyoma sincs a politikának, ezért fölöslegesen nevével többet megjegyeznünk.

A negyvenes évek irodalmában találjuk még meg a politikai vígjáték különleges formáját is, az allegorikus politikai szatírárt, melynek kezdetleges nyomai a Heltai—Pesti-féle, közismert állatmesékhez vezetnek vissza. Ezekben még csak egy-egy emberi gyarlóságot pelengérez ki az író, hogy szállóigévé váló tanulságot vonhasson le a meséből. A nagy reformküzdelmek idején kibővül e mesék kerete szatirikus rajzzá és tartalmaz a kor felszégeinek foglalatává lesz. Szentmiklósy Sámuel: *Az állatok restaurációja* már a tisztújítási visszaélések aktuális gúnyolása általános emberi ferdeségek helyett.¹ A szatíra párbeszédes formájával átmenet a tanító mese és szatirikus dráma között.

Végso kialakulása e műfaji változatnak Nagy Ignác gyakorlatában történik meg. A *Tisztújítás*ának kora viszonyairól festett jellemző képét mintegy áthelyezi egy állatszereplőkkel megjátszatott torzkép keretébe, s megvan az allegorikus politikai vígjáték első darabja drámairodalmunkban, az *Ármány és szerelem*. (1845.) A vígjáték, amelynek állatgenre-képeit francia hatás keltette életre, csak lassan ért valósággá: Nagy Ignác tartott attól, hogy a színészek sértőnek érzik az ilyen szerepeltetést s ezért csak Br. Jósika Jánosné felszólítására fogott a darab megírásához.² Színre nem is került, de e farsangi tréfának szánt darab Nagy Ignác legerősebb hangú politikai vígjátéka lett.

E Széchenyi szellemét tükröző drámában hiába keressük az író kedvesen gúnyoló hangját. A humor s komikum az állatok

¹ Kisf. Társ. Évlapjai III. 1841—42. 396. l.

² V. ö.: Szinnyei J.: *Nagy Ignác*. IK. 1902: 334.

szerepeltetésének bizarrságában rejlik, de a cselekvény és hang komoly, keserű feddésre emlékeztetnek bennünket. Éles támadás ez Kossuthék 'rohanva haladó' liberálistusa ellen. Mivel állatok mondják el egymásnak, mint saját tapasztalataikat az emberekről, az írónak nem kell tréfás burkolatban nyújtania támadásait, a legrealisabb valót állíthatja színre, a nélkül, hogy bántaná a nézőt. Magát teljesen függetleníti a színpadtól s így annál bátrabban vághatja a társadalmat. Már az egyes ember-típusok szerepére választott állatok oly kiválóan jellemzik mintájukat, hogy kevés cselekvénnyel és beszéltetéssel is elérné a darab a kívánt hatást. Ehhez járul még Nagy Ignác kitűnő korismerete. E két lelki tulajdonság, az elképzelés és jellemzés összehatása az *Armány és szerelem*.

A politikai viszonyok nagyon éles kigúnyolása mellett a társadalmat sem kíméli meg szatirájától az író. Pl. Az őzike, számár és dámvad társalgásában a törvénykönyv paragrafusait teszi nevetségessé, melyek épen nem tartják vissza az embereket a szabad bűnözéstől.¹ Szóba kerül az emberek csalárdsága, a kor színlelése, a közretség. E darab az egész társadalom igen erős megbírálása.² Az *Armány és szerelemmel* be is fejeződik a politikai vígjáték fejlődésének legjelentősebb korszaka.

1839-től hat év alatt az első próbálkozástól a tökéletességig emelkedik a műfaj. A darabok heterogeneitása mintegy jele az állandó próbálkozásnak: az írók keresik a legközvetlenebb kapcsolatot a közönséggel. Már ez figyelemreméltó vonás, minthogy ezáltal életben tartják állandósult színházunkat. Sajnos, a darabok felépítésén meg is látszik, hogy külső hatáskeltés volt írójuk célja, ez azonban mit sem von le azok értékéből, hiszen a szentesített színi hatás elvének feleltek meg ezáltal. A kor követeléseit teljesen kielégítették, a közönséggel megkedveltették a nemzeti darabokat. Ez a másik érdeme a műfaj darabjainak. Kinevelve a közönség izlését, leszorították színpadunkról az idegenből behordott léha, szemfényvesztéseket.

Sajnos, e kor drámaírói között egy sem volt igazi tehetség, ezért a legjobb darabok is inkább szellemességükkel dicsérik az író szatiriko-humorisztikus készségét, semmint belső értékkel. Gyenge alapra épített, lazán motivált cselekvényre rakosgatják a kor aktualitásaiból szerzett cícomákat, hogy mennél kevesebb lássék a vázból. Ez sikerült is, a maguk közönségét megtévesztették, a fejlődés azonban megmutatta e darabok igazi arcát. Életük alapfeltétele a közönségben rejtett; amint ez érdeklődésével másfelé fordult vagy épen kicserélődött, egyben a darabok életét vágta ketté. Politikai vígjátékaink

¹ V. ö.: Kovács György: *Az első magyar állatvígjáték*. Élet, 1926. 159. l.

² Bővebben írnak róla: Bayer, Szinnyi F., Szabolcsi Lajos id. dolgozataikban.

közül a legtöbbnek nem volt irodalmi értéke, így mi sem tarthatta fenn őket a jövő számára.

Annál nagyobb e drámák irodalomtörténeti és kortörténeti értéke. Mint új műfaj lép fel a drámai irodalomban a politikai vígjáték s rövid idő alatt túlemelkedik értékben a kor többi drámaváltozatán.¹ Az aktualitások felhasználásával pedig kettős az érdem; a politikai vígjáték ugyanis egyfelől mulattatta a nézőt, másfelől meg számunkra élethű képét adta kora társadalmának. Az adatokat ma is megismerhetjük tudományos művekből, e vígjátékok olvasásakor azonban a hű adatok mellett felpezsdül előttünk a 40-es évek élete is. Kitűnő típusok mozognak előttünk, legnagyobb részük ma már ismeretlen vagy hanyatló társadalmi osztály fotográfiája (maradi nemes, táblabíró, gentry), egy típus azonban mai szemmel nézve több a neveltető figuránál. A Schnaps-Opitzer-féle zsidó kocsmárosok (*Tisztújítás—Vén sas*) akkor még nevetséges alakjában már ott rejlik egy rohamosan fejlődő nagy magyar probléma: a zsidókérdés. A későbbi korok politikai vígjátékaiban is komoly probléma ez, komoly, mert látni fogjuk, mivé lesz a 40-es évek alázatos zsidója a 70-es években.

E korszakban még egyszer életre kel a műfaj, de már túlnő a megyei élet rajzán. A márciusi napok nemzetátalakító mozgalmában az aktualitások egy kiháló társadalmi osztály életéből adódnak a szatirikus toll számára. Ez az osztály a maradiságáról híres táblabírák egyetemessége. A politikai vígjáték fejlődésében újabb fok ez, de csak a korrajzolás tekintetében. Ugyanis a drámák nem egy megye zajongásait vagy egy maradi nemes kigúnyolását adják, hanem az ifjú magyarság végső harcát a múlt nemzedékével. Belső érték tekintetében e darabok határozott hanyatlást mutatnak az előzőkhöz viszonyítva, de a maguk elszigeteltségében is értéktelenek. Mindezen előtt problematikus az, vajon e kor élete nyújt-e humoros kigúnyolásra alkalmas anyagot. Hiszen e kor gúnyolt táblabírái nem a Gaal-féle Benedékek már, hanem a konzervatív loyális elszánt harcosai. Életük a dinasztiaiával forr egybe s annak sérelmeiben osztozva — az írók torzításában — inkább hazájuknak lesznek ellenségivé. E végső elszántságban vajmi kevés komikum rejlik.

Másfelől maguk az írók sem a vígjátékirásra termett, szatirikus humorú megfigyelők, inkább drámaírók, nekik a vígjáték műfaj csak a megszokottól való pillanatnyi kitérés. E körülmények sokat megmagyaráznak a darabok sikertelenségét illetőleg. Belső értékük teljes hiányát feledtetik egyidőre a márciusi napok hatásán lelkesedő közönséghez dobált frázisok,

¹ V. Ö. Császár: *A magyar dráma tört.* (Id. könyvatos jegyzet.)

ez azonban csak pillanatokig tart — azután magától értéklenné válik az ilyen efemerértékű dráma.

Szigeti József írja e nemben a legelső darabot, *Egy táblabíró a márciusi napokban* címen, s még ennek van legnagyobb sikere. Kilencszer kerül színre első előadása, 1848. október 14-e után.¹ Sikere csak pillanatnyi volt, s már a korabeli kritika is pusztán a hazafias szólamait dicséri, más értéket nem talál a vígjátékban.² Szentesíti ezt az ítéletet Bayer: «Ebből a meséből vígjátékot csinálni nagyobb művészet volt — mint komoly drámát.»³

Dobsa Lajos *Március 15.-je* (1848. dec. 18.) és Obernyik Károly *Magyar kivándorlott a bécsi forradalom alatt* című vígjátéka (1849. jún. 15.) már csak egy-egy előadást tudott elérni. Dobsa vígjátékát megbuktatta a közönség, mivel szatirikumával egyaránt megvagdósott maradit, haladót,⁴ Obernyik drámája meg a megváltozott viszonyok között tűnt le a színpadról: a színjátszás helyett a háború nagy veszedelmei foglalták el a közönséget. Pedig Obernyik sikerültebb darabbal lepte meg a közönséget és tehetségét elárulta már Dobsa darabjáról írt bírálatában. Azonban lelki összetétele, társadalomszemlélete eleve pesszimizmusra hajlott. Nem a felületen mozgó, nevetető humorista szemével látja korát, hanem elmélyedve a viszonyokban mindenütt a kiegyenlíthetetlen társadalmi eltolódások foglalkoztatják kedélyét. A márciusi kiegyenlítődé után sem tudja kiküszöbölni e problémáját, épen ezért vígjátékában sem tud felolvadni egyénisége. Mintegy bohózatossá válik a darab a sok komikus helyzet halmozása miatt, a hangulat mégis komor marad, mert ki-kiütközik Obernyik *En-je* a drámából. Egyik alakjának, Torlainak jelmezében szinte maga az író lép elénk.

Közös vonása e három darabnak az alkalmiság. A már régebben izgalomban tartott közönség megneveti a mintegy másik szélsőségből vagdalkozó író gúnyolódását. Mulat a jó táblabíró-világ végső ellenkezésén, tombol a nagy, hazafiaskodó szónoklatokon, örül kivívott szabadságának, de csak egy pillanat e mámor élete. A háttérben már közelg a nagy nemzeti bukás, mely elsőpri hirtelen az egész magyar életet!

ROMHÁNYI GYULA.

¹ Bayer József: *Szigeti József drámái*. Kisf. Társ. Nemz. Könyvt. 371. l.

² Nemzetőr, 1848. október 19.

³ Id. h. 17. l.

⁴ Pesti Divatlap, 1848. dec. 24. (Obernyik bírálta).

A SZILÁGYI ÉS HAJMÁSI MONDA SZÖVEGTÖRTÉNETE.

Szilágyi és Hajmási mondája azok közül a mondáink közül való, amelyek epikus ének formájában maradtak ránk — talán éppen az egyetlen ilyen mondánk.

Azok a kutatók, akik eddig Szilágyi és Hajmási mondájával foglalkoztak, pusztán a motívumok történetére terjeszkedtek ki, csak Kardos Albert¹ vetett fel szövegtörténeti szempontokat is, de ő is csak mellékesen, a tárgytörténeti kutatásba belevegyítve és annak alárendelve. Pedig epikus monda történetével foglalkozva, mindenekelőtt a szöveget kell végigkísérnünk fejlődésének egész menetén, keletkezésétől kezdve legújabb ismert alakjáig, és pontról-pontra össze kell hasonlítani a monda ismert szövegeit: ebből a szöveg eredeti alakjára, esetleg keletkezésének helyére és idejére nézve vonhatni le következtetéseket. A szövegtörténeti kutatás eredményei készítik elő a talajt a tárgytörténeti számára, nélkülük a tárgytörténeti kutatás talán nem eredménytelen, de mindenesetre nagyon fáradságos és bizonytalan.

Ezért azt hiszem, nem végzek haszontalan és fölösleges munkát, ha megkísérlem a monda szövegeinek összehasonlítása útján rekonstruálni az alapszöveget — legalább is tartalmát és formájának jellegét — és megjelölni azokat az irányokat, amelyekben az alapszöveg fejlődött, amíg a ma ismert változatok létrejöttek.

A monda általunk ismert szövegei a következők:

1. Az ú. n. szendrei névtelen históriás éneke 1561-ből vagy 1571-ből. Két változata maradt ránk, az egyik a Csoma-kódexben (ezt Toldy Ferenc adta ki először: *Magyar költői régiségek*, 1828.), a másik a Vasady-kódexben (R. M. K. T. VII. 169. l.). A két szövegváltozat lényegében nem különbözik egymástól; legfontosabb eltérés az, hogy a Vasady-kódex szövege egy nem éppen odaillő hosszas fohászt és istenes elmélkedést ad a panaszkodó Szilágyi Mihály szájába. A két változat viszonyát bőven tárgyalja Dézsi Lajos a R. M. K. T. VII. kötetéhez írt jegyzeteiben (377. és k. l.), ugyanitt a Csoma-kódex szövegváltozatát is közli betűhíven. A szendrei névtelen versét A-val fogjuk idézni.

¹ EPhK. 1885. 585. l.

2. Székely népballada, amelyet Szabó Sámuel jegyzett fel 1865 körül (Magyar Népköltési Gyűjtemény I. 166. l.); **B1**-el jelöljük.

3. Székely népballada, amelyet egy 1820 körül Csikszentmártonban készült másolat nyomán adott ki Szabó Károly (Magy. Népk. Gyűjt. I. 158. l.) Az elbeszélésnek csak első részét, az ifjak fogságát és szökését tartalmazza. **B2**.

4. Moldvai csángó monda, feljegyezte Kománfalván Gegő Elek (A moldvai magyar telepekről. Budán, 1838. 80. l.) **B3**¹.

Ezekhez járulna még ötödikül egy másik töredékes erdélyi népballada, amelyet Sebesi Jób gyűjtéséből Herrmann Antal adott ki². Erről azonban Sebestyén Gyula³ kimutatta, hogy hamisítvány, maga Herrmann Antal sem tartotta hitelesnek⁴, és így joggal mellőzhetjük.

Amint már a jelöléssel is kifejeztük, a szövegeknek két csoportját különböztethetjük meg, amelyek formailag is, tartalmi tekintetben is eltérnek egymástól. Először a **B** csoportot vesszük szemügyre, mert ide három szöveg tartozik, s ezeket kell előbb egymással összehasonlitanunk, csak azután vethetjük össze az **A** szöveggel.

A **B** csoport szövegei mind formailag, mind tartalmilag összetartoznak. A **B1** és a **B2** népi elbeszélő költemény — a közfelfogás balladának nevezi (egyszerűség kedvéért mi is megtarthatjuk ezt a konvencionális megjelölést), pedig, amint látni fogjuk, a ballada követelményeit nem valósítják meg teljesen. A **B3** próza, de kétségkívül egy **B1** és **B2**-vel rokon ballada-szövegen alapul. Dézsi⁵ azt tartja, hogy balladaformában hallotta még a lejegyző Gegő Elek is. Ezt nem tartom valószínűnek. Gegő ugyanis közlését így vezeti be: «Minden nyomozásom 's kutatásom után a' számtalan *Egyszer volt, hogy nem volt* összefüggéstelen mesék közt még olyant sem találtam, mint a' kunfalvi öreg Csákié, ki elbeszélé:...

Gegő tehát a mesék közt említi közlését és azt mondja róla, hogy elbeszélé: ez aligha vonatkozhatik balladára — azt a nép mindig énekelve adja elő és dallam nélkül el sem tudná képzelni. De mintha Gegő érezte volna, hogy a monda szövegében van valami állandó, hagyomány-szerű, ép azért — úgy látszik — igyekezett hiven közölni; egyes szavakat, amelyeket tipikus fordulatoknak tart, dűlt betűvel nyomtatott. Ha Gegő közlésének egyes fordulatait összehasonlítjuk **B1** és **2**-vel, észrevehetjük szoros kapcsolatukat. Az ilyen

¹ Könnyebben hozzáférhető közlései ennek a szövegnek: Magy. Népk. Gyűjt. I. 556. l., EPhK. 1885. 593. l. és R. M. K. T. VII. 374. l.

² Budapesti Szemle LV. k. 1888. 285. l.

³ EPhK. 1889. 506. l.

⁴ A Kisfaludy Társaság Évtapjai, új folyam XXIV. (1889—90) 140. l.

⁵ I. h. 374. l.

fordulatok **B3**-ban a következők (mellettük áll **B1** vagy **2**-beli megfelelőjük, a verssor számával idézve):

Két kenyeres pajtás: **B1**, 1 és 47.

Nagy Szilágyi Miklós: **B1**, 12; **B2**, 59.

Két gerezd szőlőért: **B1**, 3; **B2**, 2.

Költő pénzzel: **B2**, 23.

Zabos lovakkal. A *zabos* szót, mint az előbbi idézetben a *költőt*, Gegő dült betűvel szedeti, jelezvén, hogy az elbeszélő saját kifejezése és hogy ő tipikus fordulatnak tartja, épp úgy, mint az «*egy elmenésében...*» és a «*gyűrűse — jegyese*»¹ részleteket, amelyeket hasonló módon emel ki. Azért valószínű, hogy a *nyerges lovak*: **B2**, 29 helyett az öreg Csáki változatában *zabos* állott.

Egy elmenésében gyalog-ösvényt, visszajövetében szekér-utat vága: **B1**, 34—35; **B2**, 60—61.

Gyűrűse — jegyese: **B1**, 49.

Mivel ezeket a népies fordulatokat a tudákos stílusú Gegő aligha használta volna magától, feltehetjük, hogy az öreg Csáki elbeszélésében is előfordultak mindezek, nemcsak azok, amelyeket Gegő dült betűvel jelzett; sőt az elbeszélő sem használta volna, ha a népballadát nem ismeri. Ezért valószínű, hogy ő hallotta ugyan a balladát, de már csak a tartalmára és egyes fordulataira emlékezett, amikor Gegőnek elbeszélte.

Tartalomra **B3** semmiben sem tér el **B1** és **B2**-től. Az egyetlen, ami Gegőnél másképp hangzik, mint a balladában, ez a rész: «...akart a két magyar urfi karddal osztozni a császár leányán, kinek esengésére Szilágyi nem markola kardot, megvallván, hogy van neki otthon *gyűrűse — jegyese*» Ezt a látszólagos eltérést is könnyen megmagyarázza Gegő szüksézsavúsága: nem tartotta

¹ Dézsi (i. h. 376. l.) azt tartja, hogy az eredeti közlésben csak a «gyűrűse» kifejezés szerepelt és Gegő magyarázatul tette mellé a «jegyese» szót. T. i. **B1**-ről azt írja, hogy «...mintha a lejegyző Gegőt is ismerte volna, erre mutat az, hogy a 'gyűrűse' után magyarázatul odatett 'jegyese' szintén megvan az énekben is, pedig a kettő együtt felesleges». Nem osztozom Dézsi nézetében. Aki a népballadákat ismeri, jól tudja, hogy a kifejezésbeli paralelizmus lényeges eleme a formának, tehát a két szinonima egyike sem felesleges. Különbözik a ballada nagyszerűen pattogó ritmusa is eltűnnék, ha

Mert van nekem otthon jegyesem, gyűrűsöm,
Hittel elköltözött hites feleségem. (**B1**, 49—50)

helyett ezt olvasnók:

Mert van nekem otthon gyűrűsöm,
Hittel elköltözött hites feleségem.

A ballada alapos és lelkiismeretes folklorista lejegyzőjét amúgy sem szabad nyomós ok nélkül ilyen szöveghamisítással, hogy úgy mondjam, társzserzőséggel meggyanúsítani. A kötet minden közlése mellett ott vannak a jegyzetek, a magyarázatokat a gyűjtő nem iktatja be a versbe magába.

fontosnak megemlíteni, hogy nem közösen határozták el a párbajt, hanem csak egyikük, még pedig Hajmási javasolta. Gegőt különben Vörösmarty balladája is befolyásolhatta: ő maga említi, hogy ismeri ezt a költeményt és utal is rá, mint rokon témára (a 81. lapon).

B1 és **B2** ugyanannak a szövegnek a változatai, e felől kétség nem lehet: az egész felépítés és szerkezet azonos, az egyezés legtöbbször szó szerinti. Ha összehasonlítjuk ezt a két változatot, a következőket tapasztaljuk.

B2 töredék: az üldöző sereg leverésével véget ér; **B1** a két pajtás vitáját és ennek megoldását is adja. **B2** mégis hosszabb: 63 sor, **B1** csak 54 soros, ebből a **B2**-vel azonos cselekményű részre csupán 37 sor jut. **B2** tehát bővebb beszédű és ezért sokkal kevésbé balladaszerű, mint **B1**. A párbeszédnek a cselekmény ismertetésében kisebb szerepe van, több a mellékes dialógus, az ismétlés gyakoribb, több a magyarázó részlet: a *Zersingen* folyamata kevésbé kezdte ki **B2**-t. **B1**-ben a hosszas csiszolódás néha már szövegromlásra is vezetett. A börtönben sinylődő hősöket a császár leánya így szólítja meg: «Atyám tömlöcéből szabadult ifiak» (9. sor), kétségkívül a 23. és 43. sor hatása alatt, ahol ez a megszólítás már helyén való. **B2**-ben a megszólítás megfelel a körülményeknek: «Atyám tömlöcében rég lakó ifiak» (16. sor). Más helyen a kopás homályosságra vezet **B1**-nél: a 31—36. sorban

Pajtásom, pajtásom, láss a kúsasszonyhoz,
Ne hagyjam magunkat.
Elérte a tábor, harcha mene véle... sth.

elfelejti megmondani, hogy a két vitéz melyikéről van szó; **B2** tudja, hogy a hőstetteket Szilágyi vitte véghez.

Az elbeszélő részek sok helyütt kimaradtak, a **B2** így írja le a szabadulást:

Onnan elindula császár szép leánya,
Felmene nagy gyorsan a maga házába,
Kevés költő pénzét magához is vevé,
Három száz aranyát a zsebébe tevé.
Onnan felméne az atyjának házába,
Kezét reá tevé tömlécnek kócsára.
Feljára azonnal lovaknak pajtáit,
Megnézéli atya jobbik paripáit.
Kivezete onnan három nyerges lovat,
Az háromra feltőn három éles pallost.
Nézéli azonnal tömlécnek ajtaját,
Felnyitá azonnal csattogó závarját.
Felszóval így kiált: «Két magyar urfiak!
Jertek ki, lássátok színét a világnak,
A szép fényes napnak ragyogó járását,
És a csillagoknak változó forgását.»
Felülének hárman három paripára,
S ők elindulának egy nagy régi útra (21—38.);

B1 ugyanezt röviden így adja:

Azonnal elmene császár szép leánya
 Az apja házába;
 A kezéhez vevé tömlőnek kócsait,
 A zsebébe tévé kevés aranyait,
 Sietve elmene s megnyitá az ajtót.
 Megindulának ők, onnat el, sietve. (14–19.)

De nem lehetne mondani, hogy ez a lecsiszolás — ha a néhány homályos részletet nem tekintjük — kárára volna **B1**-nek. A cselekvény így kerekébb, gyorsabban gördül, nincsenek olyan hosszadalmas ismétlések, amelyek a népballada szellemével nem férnek jól meg, mint **B2**, 1–4:

Midőn fogván estek két magyar urfiak,
 Császár tömlécében két gerezd szállóér',
 Már hét esztendeig elfeledve voltak
 Császár tömlécében két magyar urfiak...

és

Ma hét esztendeje, hogy mi itten vagyunk...

Nincsenek olyan homerosi párbeszéddek, amelyek a cselekvényt nem mozdítják elő, mint **B2**, 50–57:

«Jó napot, jó napot, két magyar urfiak,
 Császár tömlécéből szökevény ifiak!»
 Felelnek e szóra két magyar urfiak:
 «Isten hozott tüktök, császár szép tábora!»
 Szóval ismét felel császár katonája:
 «Jöttünk ti hozzátok egy vagdalkozásra.»
 Felele e szóra nagy Szilágyi Miklós:
 «Nem bánom, nem bánom, ha megvagdalkozónk.»

Mindebből azt a következtetést lehet levonni, hogy egyrészről **B2** teljesebb és így régiesebb, mint **B1**, másrészről pedig **B1** előadása szakadozottabb, drámaibb, stílusa közelebb áll ismert népballadáink stílusához. Ha ezt a két megállapítást egybevetjük, arra az eredményre jutunk, hogy költeményünk eredetileg nem volt népballada, hanem csak később lett azzá. Helyesebben mondva, nem is lett népballadává, csak stílusában hasonult hozzá. Kibékítő vége, meseszerű nagyzólása («Egy elmenetibe...») nagyon is megkülönböztetik a népballada szokásos szerkezetétől.

Költeményünknek tehát eredetileg inkább költői elbeszélés volt a műfaja, mint ballada. A szöveg, amelyből **B1**, **B2** (és, mint kimutattuk, kétséggel **B3** is) ered, **B2**-höz állhatott legközelebb — hiszen ez a legrégebbi fokozott álló az összes közül. És ha abból a formai és stílusi különbségből, amelyet **B1** és **B2** közt megállapítottunk, helyesen következtethetünk a szöveg változásának, vagy mondjuk, fejlődésének általános tendenciájára, azt állíthatjuk, hogy tartalmában meseszerű

(ez a **B** szerkezet összes változatainak közös tulajdonsága), formájában széles, epikus, párbeszédekkel, ismétlésekkel, állandó jelzőkkel és fordulatokkal bőven megrakott, nyugodt menetű elbeszélő költemény volt a **B** változatok alapszövege. Mindezekkel a stíláriis sajátságokkal tehát közelebb állt a délszláv epikus népdalokhoz, az orosz bilinekhez, a spanyol románcokhoz, a finn-észt rúnókhoz, mint a magyar-székely és angol-skót-skandináv balladák jellegzetes típusához.

A szendrei névtelen verse (az **A** szöveg) formájában is, tartalmában is eltér a **B** szerkezettől. Formailag igen nagyok a különbségek. Míg **B1** és **B2** pompásan gördülő sorából csak úgy áramlik ki a népi epika minden kedves naivsága, friss üdősége, addig a szendrei névtelen versének elbeszélése merev, ritmusa döcögő, rímei az örökös vala-vala. Leri róla a XVI. század latinon, az ő stílusához hasonló stílben fordított széphistóriákon és hasonló szellemben megírt históriás és istenes énekeken nevelkedett költője a maga egész formai tökéletlenségében, tudakosságában és bölcselkedő vallásosságában.¹

Valószínűnek lehet tartani azt is, hogy Szilágyi fohásza és elmélkedése nem interpoláció a Vasady-kódexben — amely Dézsi szerint a romlatlanabb szöveget őrizte meg — hiszen nagyon is hozzáillik ehhez a szellemhez és stílushoz; a Csoma-kódex vagy az ennek alapul szolgáló szöveg jobbízslésű másolója hagyhatta csak el ezt a részt és tette ezáltal élvezhetőbbé a költeményt, amely azóta Toldy Terenc kiadásában elég ismertté és kedveltté is vált.

Csak a szerkezet kerekdedségében és a cselekvény mozgalmasságában múlja fölül kortársait a költő, de ezt is inkább mintájának köszönheti, mint saját tehetségének. Mert hiszen minta után dolgozott.

Ezeröttszázban és hetven fölött írnak egyben:
Egy ifiu szörzé vala ültében Szöndörő várában,
Egy poétának ő verseiből, szomorú szívében.

Így végződik a Csoma-kódex szövegváltozata. Az általános felfogás, amelyet Heinrich Gusztáv fejtett ki egyetemi előadásaiban² és amelyet először Kardos Albert közölt³, az, hogy latin nyelvű versből dolgozott a szendrei névtelen, mert abban az időben poétának csak a latin nyelven író költőket neveztek. Ezt a felfogást módosítanunk kell. Azt elfogadhatjuk, hogy költőnk egy latin versre *hivatkozott*. De kérdés, hogy

¹ Nem tudom, miért nevezi Kardos Albert (i. h. 600. l.) naivnak, népéhez szólónak az előadás módját. Ha az ember összehasonlítja az **A** és **B** szerkezeteket, világosan láthatja, mi az igazán naiv, és mi a tudakos, a papiros-izű.

² L. EphK. 1892, 446. l.

³ I. h. 603. l.

használhatt-e valóban latin verset. Kérdés, hogy egyáltalán dolgoztak-e fel népi témát — mert az, hogy témánk népi, azt hiszem, nem kétséges — a XV—XVI. század latinul író költői: ránk ilyen latinnyelvű költemény nem maradt. Ez még magában nem volna bizonyíték arra, hogy nem is volt, de akkor, ha meggondoljuk, mi volt a témaköre a humanista költészettnek, láthatjuk, hogy a népmondák nagyon távol állnak tőle. Anonymus ismert ítéletét a parasztok hazug meséiről és a hegedősök csacska énekeiről ezek a tudós írók is magukévá tették. Ha a humanista modern tárgyat választott, ez sohasem volt egyéb, mint a dicsőítése valamely uralkodónak vagy nagy úrnak, akinek a kenyerén élt, vagy legfeljebb valami egykorú hadi esemény megéneklése, de ugyancsak panegirikus célzattal.¹ Kardos is csak ilyenekre tud hivatkozni, amikor a latin eredet elméletének bizonyításához analógiákat keres.²

Tehát névtelen költőnk aligha dolgozhatott valóban latin eredeti nyomán. Hogy mégis ezt állítja, azt azért teszi, mert így akar hitelt, súlyt, tekintélyt adni a művének, mint a középkor nem egy költője és írója, ha népi témát dolgoz fel. Hogy csak egy-két példát említsek,³ a *Nibelung-énekek*hez hozzákapcsolt *Klage* szerzője is arra hivatkozik,⁴ hogy először latinul írták meg az eposzt, mégpedig Piligrin püspök megbízásából. Ezt a kijelentést sem kell túlságos komolyan vennünk, mint ahogy nem készpénz a *Chanson de Roland* szerzőjének az a gyakori állítása sem, hogy «oklevelekből és iratokból»⁵ vette az elbeszélését, vagy hogy a «történetben»⁶ a «régii történetben»,⁷ a «franciák történetében»,⁸ találta megírva.

¹ Pintér: *A magyar irodalom történetének kézikönyve*. II, 1921, 343. l.

² I. h. 602. l.

³ Böven tárgyalja ezt a középkori irodalomban általános jelenséget Fr. Wilhelm: *Antike und Mittelalter*, I. *Über fabulistische Quellenangaben*. Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache u. Literatur 33. (1908), 286. l.; v. ö. még Burdach megjegyzését: Sitzungsberichte d. preussischen Ak. d. Wiss. 1918, 1021. l. 1. sz. jegyz. Lélektani gyökereiről Günther Müller *Gradualismus* c. tanulmányában (Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwiss. u. Geistesgeschichte II. [1924], 690. l.) azt írja: «Ein metaphysisches Vertrauen auf die Realität ermöglicht das schrankenlose Spielen der Phantasie. Die „Glaubensfreudigkeit“ des Mittelalters ist nicht aus psychologischer Naivität, sondern aus Grundzügen der realistischen Welthaltung zu erklären. Von diesem Boden aus würde der Sinn der „fabulösen Quellenangaben“, des Kampfs der geistlichen Epiker gegen die „Lügen“ der Spielleute zu erklären sein.»

⁴ A 17—20. és 4541—42. sorokban.

⁵ 1684. sor: es chartes e es briefs.

⁶ 1685., 2095: ço dist la Geste.

⁷ 3742.: l' ancienne Geste.

⁸ 3265.: Geste Francor.

Wolfram von Eschenbach a *Parzival*-jában szintén tekintélyes forrásokat akar idézni. Flegetânis, a bölcs pogány (arab) írta meg szerinte először az «âventiure»-t. A provenç-i Kyot Toledóban megtalálja a kéziratot és «nigromanzî» segítségével megfejtí a pogány írás ábécéjét. — Kyottól vette ő, Wolfram, az elbeszélést¹.

A spanyol lovagregények is arab forrásra szerettek hivatkozni ilyen módon. Ezt gúnyolja ki Cervantes, mikor az I. k. IX. fej.-ben azt állítja, hogy a *Don Quixote* forrása arab könyv.

Azt azonban elhihetjük a szendrei névtelennek, hogy nem maga találta ki versének tartalmát, hanem máshonnan merítette. Először is a vers nem mutat akkora költői tehetségre és invencióra, hogy szerzője ezt a bonyolódott mesét maga gondolhatta volna ki. De meg a népi változatok is lehetlenné teszik ezt a feltevést. Igen valószínűtlen, hogy népbaladaink az **A** szövegből származnak, amint az szükséges volna, ha ez a szerkezet önálló költői mű. Igaz, hogy a modern folklóre hajlandó a népköltészet minden termékét *gesunkenes Kulturgut*-nak, a nép közé süllyedt irodalomnak tartani,² de a műirodalom és a belőle lett népköltészet viszonya más, mint az **A** és **B** szerkezeteké. A nép csak átveszi az irodalom termékeit, át is alakítja némiképen, de ez az átalakítás egyes szavak vagy sorok megmásításán, betoldásán, elhagyásán vagy felcserélésén, egyszóval a vers csiszolódásán (*Zersingen*) sohasem megy túl. Az új formába való öntés, ami nélkül a **B** szerkezet nem keletkezhett volna az **A**-ból, sem lehet a 'nép' műve, ahhoz önálló költő kell, és amint látni fogjuk, igen kétséges, hogy ezuttal önálló költő vállalkozott erre az átalakításra. De ha egyelőre elismerjük is annak a lehetőségét, hogy a **B** az **A** szöveg átdolgozásának az eredménye, a monda hatalmasan kiterjedt külföldi rokonsága alapján, amelynek Herrmann Antal a *Liebe wider Freundschaft* motivumnevet adja³, el kell vetnünk a szendrei névtelen önállóságának feltevését.

¹ IX. k., 611—630. sorok.

² Hans Naumann: *Primitive Gemeinschaftskultur*, Jena 1921. 3. l.

³ Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn, I. 63. l. Az itt felsorolt epikus népdalokhoz és mesékhez Gragger Róbert (*Ungarische Balladen*, 1926. 173. l.) még Child 8. és 58. sz. angol és Grundtvig 19. sz. dán népbaladáját illeszti kiegészítésül; én a magam részéről — amint *A Szilágyi és Hajmási monda rokonai és eredetkérdése* c. dolgozatomban (Ethn. XLI: 25 s. k. lk.) kifejtettem — a germán Walthermondát (l. Herm. Schneider: *Germanische Heldensage* I [Pauls Grundriss d. germ. Phil. 10/1] Berlin ü. Leipzig 1928. 331. l.) szeretném ebbe a sorba beiktatni. Itt is két hős van fogságban, megszöknek egy leánnyal — igaz, hogy csak az egyik változatban mind a hárman együtt, a többiben az egyik ifjú, azután a másik a leánnyal — itt is *harcol a két barát a leányért* és a magukkal hozott kincsekért. A monda legrégebb feldolgozása igen tekintélyes korú: a VIII. sz.-ban jegyezték fel angol földön (Schneider i. m. 64. l.)

A helyzet tehát ez: a szendrei névtelen minden bizonynyal minta után dolgozott és ez a minta a legnagyobb valószínűség szerint nem volt latin; a **B** szövegek eredetéről pedig semmiféle adatunk nincs. A téma kétségkívül népi, tehát mindkét szerkezet forrásául népverset tehetünk fel.

Kérdés már most, hogy az **A** és **B** szerkezetek forrásai milyen viszonyban állanak egymáshoz. Két eshetőséget képzelhetünk el. Az első: az **A** szöveget egy jóval tehetségesebb költő teljesen átdolgozta, vagy jobban mondva anyagából egy új verset alkotott, amely azután a nép szájára ment át, mint **B** redakció. A második az, hogy a két szerkezet egy forrásra vezethető vissza.

Az első lehetőség igen valószínűtlen. Az **A** szerkezet hangja és stílusa annyira tudakos, mesterkelt és nehézkes, hogy eleven, tehetséges, izmos költőt — ilyennek képzelhetjük a **B** redakció szerzőjét — alig ragadott volna meg. De még tárgyi nehézségek is akadnak. Mért cserélte volna fel a **B** szöveg költője Szilágyi Mihály keresztnevét Miklósrá? Az ellenkezője sokkal valószínűbb: egy népi *Miklós*-ból a szendrei névtelen *Mihályt* csinált, mert Szilágyi Mihály ismeretes történeti személy, a krónikás valószínűséget kereső verselőnek pedig az ilyen elem mindig értékes, mert közelebb hozza a költészetet a történelemhez. Már a latin forrás fikciója is erre a törekvésére vallott, és, mint alább látni fogjuk, ugyanezt a célt szolgálja az **A** szerkezet még néhány más eleme is. De arra, hogy egy meglévő Szilágyi Mihály nevet Miklósrá változtasson át az átdolgozó, semmi elfogadható okot nem tudunk találni. Véletlen vagy feledékenység okozhatta legfeljebb a **B** szerző tévedését, de ez sem meggyőző magyarázat. Szilágyi Mihály ismert történeti név, s ezt a költő — aki nem lehetett teljesen műveletlen és iskolázatlan ember, hiszen ilyesvalakitől nem várhatnánk ennyire kiváló költői művet — bizonyára nem felejtette volna el. Érthetetlen volna a **B** 1-3-ban előforduló — tehát a **B** szöveghez minden bizonnyal kezdettől fogva hozzátartozó — utalás a fogság okára: «két gerezd szállóért». Ha a költő készen kap egy kerek, magában tökéletesen megokolt mesét, abba nem fog ilyen homályos célzásokat belekeverni, amikor a hadifogság — a népköltésben is otthonos motívum¹ — szerepel a forrásban. Itt megint csak az lehetséges, hogy az **A** a hadifogságot a szálló-epizód helyett vezette be.

Ezek szerint közös forrásból kell az **A** és **B** szerkezeteket származtatnunk. Ez az alapszöveg pedig csak magyar népvers lehetett. Ha idegen, el lehet képzelni, hogy átdolgozza a szendrei névtelen; azt is el lehet képzelni, hogy magyar népballadává dolgozzák fel — de azt, hogy mind a kettő megtörténjék,

¹ Pl. *A két rab testvér*, Ethnographia 1908. 44. 1.

a nélkül, hogy a monda két szerkezete egymástól nagy eltéréseket mutatna, és úgy, hogy ugyanazon *magyar* nevük van a hősöknek: ezt már nem tehetjük fel. Hiszen a magyar nevek nem származhatnak idegenből, azok magyar eredetűek mindenképen. Ha azt gondolnók, hogy a két feldolgozás *egymástól függetlenül* használja ugyanazokat a neveket, a véletlennek túlságosan nagy szerepet tulajdonítanánk.

A két redakció tehát ugyanarra a magyar népversre vezethető vissza, a szendrei névtelen ugyanabból a valósággal élt szövegből merített, amelynek későbbi változatait bírjuk a két XIX. századi népénekben. Ez sokkal egyszerűbb és természetesebb föltevés, mint az ellenkező, hogy egy előttünk ismeretlen, pusztán föltételezett szerkezet állott előtte. Ilyen régi, eltérő szerkezetnek nemcsak emléke vagy híre, de még a legkisebb nyoma sem maradt fenn. Azonkívül ezt a másik, független feldolgozást csak úgy tételezhetnők fel, ha tudnók, hogy a tárgy maga igen népszerű volt. Ennek pedig az ellenkezőjére vall minden adatunk. Igen népszerű témáról mégis csak több emlékek kellett volna fennmaradnia a XVII. század elejéről, a kéziratos énekeskönyvek virágkorából; és igen népszerű téma nem halt volna ki a népben sem: nemcsak hogy a föltételezett szerkezet változatait jegyezhetné fel a példátlanul szorgalmas magyar és különösen erdélyi balladagyűjtés (az anyag régiségét Toldy és Vörösmarty óta ismerő gyűjtők, Gegő Elek módjára, minden kis töredékre figyelmesek lettek volna), hanem az ismert **B** szerkezetből is több maradt volna meg a három változatnál, amelyek közül csak egy teljes. Azonkívül az ilyen oldalági rokonság nagy tartalmi eltéréseket hozott volna létre. Igaz, hogy vannak tartalmi eltérések a két szerkezet között, de ezek nem olyan nagyok, hogy azonos alapszövegből nem következhetnének.

Ezt az alapszöveget teljességgel, lehetőleg sorról-sorra, szóról-szóra helyreállítani — pedig ez volna a szövegtörténet tulajdonképeni célja — lehetetlen. Nagyon kevés változat áll ehhez rendelkezésünkre, s közülük is a legrégebbi, amely pedig ebből a szempontból a legfontosabb volna, műköltő feldolgozása, önkényes újításokkal, változtatásokkal, teljes stílus- és formabeli átalakítással. De azt talán megkísérelhetjük, hogy az alapszövegnek legalább a formájára, előadásmódjára, stílusára rávilágítsunk és a tartalmát megállapítsuk.

Az bizonyosnak látszik az előbbieik alapján, hogy a **B** szövegek széles előadású, nyugodt menetű, mesészerű epikai dalból származnak. A fejlődés tendenciája természetesen mindig a rövidülés, a lecsiszolás volt, ennek eredménye az ismert változatoknak, különösen **B1**-nek nagy eleveisége, gyorsan gördülő cselekvénye, kerek, jól felépített szerkezete és szövegének

néhány homályos és romlott része is. Feltettük azt is, hogy a **B** alapjául szolgáló magyar epikus népdalból ágazott ki az **A**. Van ugyan a két szerkezet, a **B**-k és az **A** között több eltérés — alább majd összeállítjuk őket — de az eltérések megfejtésére rendelkezésünkre állanak a következő szempontok:

1. A **B** alapjául szolgáló szerkezet nem az egységes, kánoni szöveg volt, hanem különböző változatokban énekelték, mint minden népverset. Lehet, hogy az **A** más változathól ered, mint **B1—3**.

2. A két redakció első feljegyzése közt közel 300 esztendő telt el. Ezalatt a **B** szöveg — amely csak szájhagyományban élt — nagyot változhatott.

3. A szendrei névtelen anyagát önkényesen használta fel: költői és esztétikai felfogása más stílust és szellemet követelt munkájától, mint amilyet népi mintájánál látott. Amint már láttuk, a Vasady-kódexbeli fohász is valószínűleg ennek a tendenciának köszöni eredetét.

4. Végül azt is fel lehet tenni, hogy a névtelen költő, akinek ugyan ismernie kellett az epikai dal tartalmát, ennek verses formájára már nem emlékezett. Úgy képzelhetjük, hogy egyszer, régebben hallhatta a verset, de csak a tartalma maradt az eszében, éppúgy, mint az öreg Csákinak, akitől Gegő Elek a **B3** szöveget jegyezte fel. Ha t. i. a teljes ének lett volna előtte, nem tudta volna formailag annyira függetleníteni magát mintájától. Ezt a lehetőséget határozottan el kell vetnünk. Ha feltennők, hogy a szendrei névtelen előtt ott állott teljes szövegében a verses elbeszélés, az epikus népdal, s ettől tudatosan eltérve alkotta meg a magáét, akkor olyan nagy önállóságot és formaérzéklet tulajdonítanánk neki, amely költői erejéből nem telt — bizonyosága ennek *Szilágyi és Hajmásija*, amelyről az elfogulatlan kritika kénytelen megállapítani, hogy a költői érdemek csak igen csekély mértékben vannak meg benne.

Ezeknek a meggondolásoknak a segítségével igyekszünk most megmagyarázni a két szerkezet között lévő különbséget. Ha ez sikerül, akkor az **A** szerkezet **B**-től független alapszövegének feltevését — ami ellen amúgy is nyomós érvek szóltak — elejthetjük. Így csak a másik lehetséges eset marad meg, amely egyszerűbben magyarázza a szövegek viszonyát: az, hogy a **B** szöveg őseiből alkotta a szendrei névtelen a maga versezetét.

Az **A** és **B** szerkezetek közti tárgyi eltérések a következők:

1. **A**-ból megtudjuk, hogy az ifjak török fogságba jutottak és hogy Konstantinápolyban vetették őket börtönre; **B** csak fogságról, császár tömlőcéról szól, közelebbi meghatározás nélkül.

2. Szilágyi keresztnéve **A** szerint Mihály; **B** szerint Miklós.

3. **A**: még egy éve sincs, hogy az ifjak fogságba estek — **B**: éppen hét esztendeje.

4. **A**: A császárlány megszereti Szilágyit s megfogadtatja vele, hogy elveszi feleségül; **B**-ben erről nincs szó.

5. **A:** A leány a börtönőrt megvesztegeti — **B:** a tömlőc kulcsait keríti meg.

6. **A:** A menekülőknél két ellenséggel kell megküzdeniök: a vámosokkal, akik fel akarják őket tartóztatni és az üldöző vajdák seregével — **B:** csak az üldöző seregről tud.

7. **A:** A két ifjú együtt harcol, a leányt egy szigetre küldik, hogy biztonságban legyen — **B:** csak Szilágyi vitézségéről esik szó.

8. **A:** Hajmási a nő, Szilágyi a nőtlen — **B:** megfordítva.

9. **A:** A párbajt a nő ember követeli, tehát vétkesen — **B:** a legényember mintegy udvariasságból ajánlja fel a párviadalt.

10. **A:** Szilágyi hiába kérleli pajtását, a párbajt megvívják és Hajmási elnyeri büntetését — **B:** a nő Szilágyi nem fogadja el a kihívást, nem akar párbajozni és készséggel átengedi a leányt Hajmásinak.

A két szerkezet felsorolt eltérései közt először is két csoportot különböztethetünk meg. Az egyik (1., 2., 8. sz.) a nevek és helymeghatározásra vonatkozik, a másik (3., 4., 5., 6., 7., 9., 10.) a cselekvényre magára. A nevek eltéréseinek természetesen kisebb a jelentősége. De a pontos viszonyt itt is tisztáznunk kell. Vegyük hát sorra az idetartozó variációkat (a felsorolásbeli számuk szerint).

1. Az alapszövegben a törökök bizonyára meg voltak említve. Ez a történelmi vonás lassankint feledésbe ment, legalább is a **B1** és **B2** változatokban — mert az is meglehet, hogy Gegőnél a török említése Vörösmarty-reminiscentia és ezt az adatot **B3** elbeszélője maga nem ismerte. Az elbeszélésnek mindig aktuálisnak kell lennie, hogy a hallgatóságot vonzza: a törökvilágban — mert ha azt talán nem is lehet bizonyítani, hogy éppen akkor keletkezett az ének, az mégis kétségtelen, hogy a szendrei névtelen korában a török nagyon is aktuális és ismert volt — mi sem volt természetesebb, mint a fogság helyéül a török császár tömlőcét megjelölni, ahova a valóságban is elég magyart hurcoltak. Mikor időszerűségét elvesztette a török, eltűnt a szövegből is, mint arra más példa is van. Az 'eladott leány' nagy népballada-csoportja¹ p. o., amely eredetileg szintén török vonatkozású volt, már csak egy-két változatban² nevezi töröknek a vőlegényt, a többi erről nem tud. De már nem olyan bizonyos, hogy a népvers Konstantinápoly városáról szolt. Ilyen távolfekvő földrajzi fogalmak már nem illenek bele a népi epika szellemébe; ha nem teljesen aktuálisak. Valószínűleg a szendrei névtelen tudós betoldása ez az adat — bár nem lehe-

¹ Változatainak felsorolását l. Gragger i. m. 175. l. 5. sz.

² Mint *Fogarasi István* (Magy. Népk. Gyűjt. III. 3. l.) és *Boriska* (U. o. I. 143. l.)

tetlen az sem, hogy az alapszövegben mégis volt szó Konstantinápolyról, hiszen erről a török harcok idején bizonyára sokat beszéltek. De a népvérből az aktualitás elmúltával csakhamar kiveszhetett a név ebben az esetben is. Az **A** szerkezeti másik pontos helymeghatározás, a vitézek felelete a városok kérdezősködésére:

Nagyszombat felé a farkasokkal szerencsét kísértnek¹

valószínűleg ismét a szendrei névtelen műve: saját tapasztalataiból vett adatokkal támogatta a mese valóságosságát.

2. A második eltérést hasonlóképpen a szendrei névtelen számlájára írhatjuk. Hogy féltékenyen őrzött eposzi hitelét megóvjá, ő a történelemből jól ismert Szilágyi *Mihály* nevét választotta a mondai, ismeretlen *Miklós* helyett, noha a mondáknak, meg vagyok győződve, a történelemhez igen kevés köze van. De az is lehet, hogy már nem emlékezett pontosan a keresztnévre és csak ezért, akaratlanul írta az ismert Mihályt a Miklós helyett, amely semmi tapasztalatához nem kapcsolódott.

8. A nevek felcserélésének a névtelen verselő feledékenysége lehet az oka. A nevekre még nagyjában emlékezett, de arra már nem, hogy melyikhez melyik szerep tartozik. A **B** szerkezet, amelynek állandóan megmaradó verses alakja nagy mértékben megkötötte tartalmát is, híven megőrizte az eredeti szereposztást.

Lényegesebb eltérések azok, amelyek a cselekvényre vonatkoznak. Igyekezzünk ezeket is sorra megmagyarázni.

3. A hét év mesei és általában primitív epikai terminus,² s ez a **B** változatokhoz is, az alapszöveghez is igen jól illik. **A** szokása szerint valószínűsége törekszik: megadja a pontos dátumot is: pünkösöd napját, és valószínűbb időtartamot akar megjelölni.

4. A **B** szövegek kopásának lehet eredménye a negyedik eltérés. Hiszen ez az **A**-ban megmaradt epizód a cselekvénynek elmaradhatatlan része, amelyre terjedősebb előadásban feltétlenül ki kell térni: ez a megokolása az összes többi eseménynek. Hiszen ok nélkül a szultánleány nem szabadítaná ki az ifjakat és nem szöknék el velük: a pusztá szánalom — ez ugyan szintén nincs megemlítve, de közvetlenebbül következik a szövegből — nem elégséges magyarázat. A **B** változatokról a lélekrajzoló részletek — amelyek a cselekvény gyors گردülését csak gátolják — természetesen lecsiszolódtak idővel.

5. Igen lényegtelen különbség a foglyok megszöktetésének eltérő módja. A szöktetés olyan gyakori volt mindig, amióta

¹ A Vasady-kódex szövegváltozata, 96. sor.

² Axel Olrik: *Epische Gesetze der Volksdichtung*. Zeitschrift für deutsches Altertum 51, (1909), 4. 1.

börtönök vannak, és olyan sok módja van, hogy bármely énekmondó helyettesítheti variáló kedvében az egyik szokásosabb módot a másikkal. Ilyen kis mértékben minden elmondásnál vagy feldolgozásnál változhatott a vers tartalma; nem lehet megállapítani, hogy a **B** szöveg régi variációja, újabb fejlődése, vagy pedig a szendrei névtelen feledékenysége vagy önkénye okozta-e.

6. Már fontosabb eltérés a menekülők küzdelme ellenségeikkel. Az **A** elbeszélése az események lehetőségeinek megfontoltabb mérlegelésére vall, s ez megint a szendrei névtelen hitelességre való törekvését mutatja. Józanul és logikusan gondolkodó diák-esze csakúgy észrevette azt, hogy a vámosok a valóságban nem engedhették át a szökevényeket, mint ahogy a krónikás Kézai fölényesen kételkedik a mondában, amely elbeszélte, hogy a fogoly Lehel vezér kürtjével agyonütötte a császárt: hiszen foglyot megkötözve vezetnek az uralkodó elé.¹ A monda nem törődött ezzel a körülménnyel, Szilágyi és Hajmási népi feldolgozása sem gondolt arra, hogy a valóságban a határt is őrzi. Cselekvénye egyenesen halad, mint a meséé: a császártól szöktek meg, a császár udvarából, tehát csak onnan üldözhetik őket.

7. A népköltés egy jelenetben csak egy hőst tűr meg. Ha két egyenrangú hős szerepel, akkor vagy nincsenek egymástól megkülönböztetve és egyformán cselekszenek, vagy pedig szemben állnak egymással.² Ezért az alapszöveg valószínűleg szintén csak Szilágyi vitézségét említette, Hajmási-nak csak annyi szerepet adott (mint **B1**-ből kitűnik és amint **B3** idevágó részét is „...védték a szökevények magokat, főleg nagy Szilágyi M. úgy vagdalkozván, hogy egy elmében...“ értelmeznünk kell), hogy — a színpalak mögött — a szultánleányt védelmezte. Az **A** szerkezet ezt a vonást is racionalizálta: a nagy támadó sereg ellen minden erőre szükség van, lehetetlen, hogy csak az egyik vitéz küzdjön, hiszen már az is hallatlan hőstett, hogy két ember egy egész hadat legyőz. Hogy a szendrei névtelen egy szigetet említ, ahova a leányt küldik, amíg a vitézek harcolnak, az valószínűleg saját elképzelésének a terméke: egy bizonyos ismert hely lebeghetett a szeme előtt, talán az Alduna egy szigete.³

¹ II. könyv, 1. feje.

² Axel Olrik i. m. 6. l.

³ Mindenesetre nagyon kevés az összefüggés a Gudrun és Oswald középfelnémet époszoknak szigeten való harcával, amelyre Moór Elemér (*A Toldimonda és német kapcsolatai, Német philológiai dolgozatok*, 1914, 62. l. jegyz.) mint rokon motívumra utal; abból az egyszerű okból, hogy míg azokban a német époszokban a harc a szigeten van, ami a tengeren való menekülésnél természetes, addig nálunk a szigetnek csak annyi a szerepe, hogy a leány ott rejtőzik el, miközben a vitézek a szárazföldön harcolnak az üldözőkkel.

A sziget különben is olyan kevésbé illik bele mindkét szerkezet cselekvényébe, hogy nem lehetett meg az alapszövegben sem.

9. 10. A két eltérés a párbaj lefolyásánál ugyanarra az epizódra vonatkozik, csak a világosság kedvéért választottuk el a schematikus áttekintésben. A legfontosabb, leglényegesebb eltérés ez: ebben az epizódban van a cselekvény tetőpontja, ez vezet a két szerkezetben a kibonyolódás két különböző módjára. Az **A** szerkezetben valóságos tragikus vétséggel van dolgunk, amelyért a költői igazságszolgáltatás teljesen kielégítő büntetést szab ki. A **B** változatokban tragikus vétség nincs. Hajmási László, a nőtlen ifjú akar a leányért párbajozni, ajánlata tehát egészen jóhiszemű, lojális és lovagias: ketten vannak, ő igényt tart a leányra, de a másiknak is van joga hozzá, döntsön hát a kard, egészen primitív bec sületes módon. Szilágyi udvariasan elutasítja az udvarias ajánlatot: öneki van felesége, sohasem gondolt arra, hogy a leányt ő vigye haza. Hogy a két különböző felfogás világosan tűnjék szembe, álljanak itt a két szöveg megfelelő részei egymás mellett.¹

A (Vasady-kódex vált. 129—133. és 137—138. sor)

És az határba hogy bejönnének,
[Hajmási felelé:]

«Vijjunk meg ketten azért a leányért,
[legyen egyikünké!]

Felele néki Szilágyi Mihály, Hajmási
[Lászlónak:]

«Szerelmes társam, az nagy istenért
[kérek én tégedet,

Engedd énnéköm, mert nékőd vagyon,
[azt mindnyájan tudjok.]

BI (39—41. és 46—50. sor)

Igy mondja, így mondja Hajmási
[László ezt]

«Pajtásom, pajtásom, próbáljuk meg
[egymást,

Hogy melyiké legyen császár szép
[leánya?]

(A leány tiltakozik és kéri, hogy öljék meg inkább őt.)

Nem akar ebben egyebet tenni az
[Hajmási László]

Szablyát rántanak, öszvecsapának...

Azonnal azt mondja nagy Szilágyi
[Miklós:]

«Pajtásom, pajtásom, kenyeres paj-
[tásom,

Én neked bocsátom császár szép
[leányát,

Mert van nekem otthon jegyesem,
[gyűrűsöm,

Hittel elköötözött hites feleségem.]]

¹ Ez a szemléltetés talán nem lesz fölösleges, mert azt eddig senki sem tartotta fontosnak kiemelni, hogy nemcsak a párbaj megtörténte, hanem a kihívás indító okára nézve is nagy a különbség a két változat közt. Pl. Kardos (i. h. 606. l.) azt írja, hogy: «... Hajmási éppen úgy párviadalra szólítja társát ilt [t. i. a néphalladában], mint a szendrei névtelennél.»

Hogy ezt az eltérést megmagyarázzuk, a tárgytörténetet kell a szövegtörténet segítségére hívnunk. Mondánk fentemlített idegen rokonaiban kétségen kívül rá lehet ismerni az **A** szerkezet szóbanforgó motívumára: itt is, ott is párbajjal akar a nős ember legénybarátjától elvitatni egy leányt s ezért méltóan bűnhődik. Ez az általánosan elterjedt motívum tehát bizonyára megvolt az alapszövegben is. Az erkölcsi célzatú epizódon a szendrei névtelen kapva-kapott; a **B** szövegből később kiveszett ez a vonás. Ennek két oka van. Az első az, hogy a férj vétkes hűtlensége teljességgel idegen a magyar népi epika szellemétől, nem úgy, mint a hűtlen feleség, akiről olyan elterjedt balladáink szólnak, mint a *Barcsai*¹ vagy a *Megcsalt férj*.² A másik oka: a vers népmesei szelleme mindenképpen megkívánja a szerencsés befejezést. Mindkét hős egyaránt rokonszenvesen volt beállítva az eddigi cselekvényben, ezért nem lehet az egyiket tragikus vétségbe kergetni és elbukni hagyni. Akit a mese meg akar büntetni, az kezdettől fogva gonosz és elvetemült. — Ezt a motívumot, amely idegen eredete mellett idegenszerű is volt és a műfaj szelleméhez sehogysem illett, epikus népdalunk tehát kivetette magából. A **BI** és **B3** változatokban mint a motívum csökevénye megvan még a párbajra való kihívás, de már minden tragikus kiélezettség nélkül, mint udvarias ajánlat; **B2** nem is tartotta érdemesnek az elbeszélést a győzelmes harcon túl is folytatni. Számára ez már kielégítő befejezés, ami utána következnek, a csonka, eredeti értelméből kivetkőzött motívum mint fölösleges függelék már csak zavarná az előző cselekményt.³

Ha az eltérések magyarázatait összefoglaljuk, a szövegek alapjául szolgáló epikus népdal tartalmát a következőkben állapíthatjuk meg.

Szilágyi Miklós és Hajmási László 'két gerezd szöllőért' hét esztendeje török fogságban sínylődnek. A török császár leánya meghallja panaszkodat és mert megszereti a vitézek egyikét, a nőtlen Hajmásit, elhatározza, hogy kiszabadítja őket és megszövik velük. A szökés sikerül, Szilágyi levágja az üldöző török sereget, majd pedig párbajra szólítja pajtását, hogy így düljön el, ki legyen a császár leánya. Hajmási és a leány hiába kérlelik, ő nem áll el a szándékától, pedig már van felesége. A párbajt megvívják és Szilágyi elnyeri méltó büntetését: súlyosan megsebesül. Azután elválnak: Hajmási haza viszi a leányt, Szilágyi is hazafelé indul.

¹ Változatainak felsorolását I. Gragger i. m. 185. l. 17. sz.

² U. o. 193. l. 33. sz.

³ Gyulai Pál (Magy. Népk. Gyűjt. I., 557. l.) azt gondolja, hogy a szöveg csak azért végződik az üldözőkkel való harccal, mert ezután a régi másolat amelyből a vers származik, más lapon folytatódott. — De különös véletlen volna, ha a szöveg, amely nem is volt verssorok szerint tagolva, hanem folytatólagosan írták le, éppen úgy jutott volna a papiros végére, hogy a lapon elért része kerekesebb egészet ad, mint hogyha még folytatódott volna.

Hogy külső formája és stílusa milyen lehetett ennek a versnek, azt már az előbb igyekeztünk vázolni, amikor a **B** szerkezet alapszövegéről szóltunk.

Hátra volna még annak a megállapítása, hogy mikor keletkezett az az epikus népdal, amelynek formáját és tartalmát rekonstruálni igyekeztünk. Be kell vallanunk nyíltan: erre a kérdésre nem tudunk feleletet adni. Eddigi következtetéseink sem vonatkoztak a tulajdonképpeni összövegre, keletkezése pillanatában, hanem csak arra a formájára és tartalmára, amelyből a szendrei névtelen versezetének tárgyát merítette, tehát a XVI. sz. közepe táján elért fejlődési fokára. A keletkezés idejének megállapítására biztos kritériumunk nincs, a török említése sem az, mert ez csak a pillanatnyi aktualitás dolga, mint már az előbb láttuk; a történelemhez, úgy nézem, nincs sok köze a mondának. Bizonyos csak az, hogy az epikus népdal már az **A** szerkezet keletkezése előtt megvolt, tehát 1571 előtt keletkezett.

A keletkezés idejének megállapítása különben is az a pont, ahol a szövegtörténeti kutatás a tárgytörténetivel találkozik. Ami a szöveg keletkezésétől fogva történt, az a szövegtörténetre tartozik — ami addig, az a tárgytörténetre. A keletkezés időpontját itt csak akkor lehet majd megállapítani, ha a tárgytörténet kutatása már végérvényesen eldöntötte, hogy a motívumok honnan valók és milyen úton-módon fűződtek össze: ez világosságot vet arra is, hogy mikor keletkezett a monda maga. A keletkezési idő pedig a másik ismert dátummal: a feljegyzésével együtt két határ közé szorítja a vers létrejöttének lehetséges időpontját¹. Ezen az aránylag kis időn belül pedig még egyéb kritériumok is adódhatnak, amelyek talán még pontosabb időmeghatározást tesznek lehetővé.

Vizsgálódásainknak ezzel a végére értünk. Sok pozitívumot, sok fontos eredményt nem adott ez a dolgozat. Mindössze annyit, hogy a Szilágyi és Hajmási monda változatait közös alapvázra hozta, hogy ezzel szilárd alapot adjon a tárgytörténeti kutatásnak. Az egyes változatok nem térnek el egymástól annyira, hogy az eredeti tartalom rekonstruálása nagy nehézségekbe ütközött volna. Ha nagy apparátussal akartunk olyan dolgokat bizonyítani, amelyek amúgy is evidenseknek látszottak, azt csak azért tettük, mert az összehasonlító irodalomtörténetnek, ennek a legnagyobbbrészt megmérhetetlen mennyiségekkel dolgozó tudománynak a legpedánsabb szörszálhasogatás sem elég lelkiismeretes és nem szabad beérnie bizonyítás nélkül pusztá

¹ Ha helyesek az idézett dolgozatomban megállapításai, akkor a magyar monda keletkezését és így a vers létrejöttének alsó korhatárát a XIV. és XV. század fordulójára tehetjük.

evidenciával: eredményei amúgy sem olyan megingathatatlanok, mint az exakt tudományokéi.

Kevésbé nyilvánvaló talán a magyar népköltésben eddig ismeretlen műfaj, a széles epikus dal létezése, amelyre következtünk. Igaz, hogy ez a föltevésünk nem olyan merész, mint a Solymossy Sándoré, aki az eredeti Toldi-monda hordozójául magyar chanson de geste-et tesz fel,¹ de a magyar népköltés történetére nagyobb jelentőségű a tárgya. Az állítólagos magyar Toldi-chanson de geste: francia barátok műve, idegen minta után, legnagyobbbrészt idegen anyagból — nem szükséges, hogy mélyen gyökerezzék a magyar irodalomban, s minden bizonnyal magában álló kísérlet. A népköltésben azonban magukban álló műfaj-kísérletekre nem gondolhatunk. A Szilágyi és Hajmási-dal nem lehetett egyedüli képviselője műfajának. A mostani magyar népköltés epikus műfaja, az úgynevezett népballada, amelynek gyors, szakadozott, csak a lényeges pontokat kidomborító előadásmódja lényegesen megkülönbözteti a XVI. sz. számára kikövetkeztetett Szilágyi és Hajmási-daltól — legnagyobbbrészt tragikus alaphangja szintén nagyban eltér a meseszerű epikus énekünkétől. Ezt a két eltérést tagadni nem lehet, de hogy lényegesek-e, azt már lehet vitatni.

Ismerjük a főtényezőt a népdalok fejlődésében: ez a kopás, csiszolódás: „Zersingen“. Epikus népdalainkat csak a mult század első felében kezdték gyűjteni, tehát a legrégibb följegyzett népballadáink és a XVI. sz.-i epikus dal között kerek 250 esztendő van, azaz nyolc emberöltő. Mennyire lekophatott, lemorzsolódhatott, mennyivel kerekébbé, plasztikusabbá csiszolódhatott azóta egy szájról-szájra járó népdal!

És a ballada híres Greguss Agost-féle definíciója se tévesszen meg. A népballada igen széles skálájú műfaj: a jóízű humoros tréfától (*A makrancos nő*²), a mesés-kalandos modern Szilágyi és Hajmási-dalokon (**B1—3**); *Kerekes Izsákon*³ s a novella-szerű elbeszélésen (*Pálbeli Szép Antal*, *Molnár Anna*), a misztikus hangulatú vallásos tárgyakon (*Julia szép leány*; *Az Úr Jézus Krisztusról*:)⁴ keresztül egészen a legmegrendítőbb tragikumig⁵ minden fajta cselekvény előadására alkalmas. Nincs semmi akadálya sem annak, hogy az eredeti Szilágyi és Hajmási-dalt ezeknek a széthúzó témáknak a körébe beillesszük.

Ezek szerint az „új műfaj“ kikövetkeztetése nem olyan merész föltevés.

HONTI JÁNOS.

¹ IK. XXXIV. (1924), 96—97. l.

² Grapper, id. m. 34. sz.

³ Ide tartozik egyetlen verses népmesénk is: Magy. Népk. Gy. X. 25. sz.

⁴ Magy. Népk. Gy. VIII., 226. l.

⁵ Tanulságos megfigyelni, hogy tragikus tárgy is vehet fel kibékítő befejezést változatokban, pl. *Szomszéd legény Gyurka*: Magy. Népk. Gy. XI. (Krizsa: *Vadrózsák*), 9. sz., ahol a *Barcsai*-téma tragikuma helyett a férj rászédése a csattanó.

ADATTÁR.

SZEMERE MIKLÓS IRODALMI HAGYATÉKÁBÓL.

(Első közlemény.)

Az alább közölt levelek ugyanabból a gyűjteményből valók, amelyből *Szemere Miklós irodalmi hagyatéka* címen az IK. 1905. évfolyamában közöltem Erdélyi Jánosnak, Sárossy Gyulának, Fáy Andrásnak, Kerényi Frigyesnek, Vörösmarty Mihálynak és Kossuth Lajosnak Szemere Miklóshoz intézett — összesen 24 — levelét.

I.

Kölcsey Ferenc — Szemere Györgyhez.¹

1.

Cseke Május 31-dik 1815.

Maga Neved édes Barátocskám, mert Téged is, mint az én Palimat, Szemerének hívnak — maga a' te Neved elég arra, hogy általam több ifiaink közt meg különböztetéssel, 's most midőn barátságomat kéred: még annnyival inkább szeretlek Tégedet. Hidd el nekem, hogy semmi szebbet nem nyújthat egy ember a' másíknak mint ezen barátságot, millyet én sokkal más pontból szoktam szemlélni, mint itt nálunk közönségesen szemlélik. A' görög ifjú nem vólt elborítva azon sentimentalitástól, vagy ha inkább akarod érzékenységtől, mely a' Nemzetről, fájdalom! mi reánk is el szállott, Ő nem epedezett leányok után, de gyermek éveitől fogva férjfi társaihoz tsatolta magát szorosan, 's ez a' férjfi szeretet (ανδροφιλα) vagy barátság vólt neki út minden szépre minden jóra. A' sentimental Német a' szerelmen (Liebe) többnyire csak leányszerelmet ért, 's forgasd által a' görög mustrákat, 's meg-fogod látni, hogy azokban a' φιλια (Liebe) mely sokkal szebb, sokkal tetyesebb jelentésben tűnik fel.

Te küzdessz magadban, úgy irod 's ha nem írtad vólna is, tudnám azt minden sorodból. Így küzdöttem egykor én is, 's így küzdök én még most is sokszor. A' természet int, 's az ő intéseit követnünk legjobb. Azonban bóldog az, a' kit a' természet nem hív azon útra, mely *poetainak* nevezetik. Én a' ki a' poesist nem versírásnak tartom, de a' lélek oly passiójának, mely bár írjunk, bár ne írjunk egyaránt ismerhetővé teszi magát, én

¹ Szemere György Szemere Miklós testvérbátyja volt. Iskoláinak végeztével levélben kérte Kölcsey barátságát. Később ungmegyei főszolgabíró volt.

tudom, hogy ez a' szerentsétlenségnek útja. Nem azért, mert itt gazdagságot aratni nem lehet, de azért mert a' lélek örök lángolásban, emésztődésben, 's betegségben tartatik általa, mely előbb utóbb elsorvaszt bennünket. Életemnek felét adnám én oda, ha ezen emésztő passiot meg tudtam volna magamban fojtani, mert mit nyertem egyebet általa, mint azt hogy napjaim hánykodás közt folynak-el?

Sokat kellene Neked írnom, édes Barátocskám, mert Te sokat érde demlesz. Ez előtt, egy órával jövék haza, hosszú távollét után, 's minthogy reggel újra megyek, még ma gyertyánál irom ezen sorokat. Ezután is kedvesek lesznek Nekem leveleid, melyeket mint küldj hozzám? Pali meg-taníthat. Ma írtam neki is. Éljen szerencsésen Édes Gyurim!

Kölcsey Ferencz.

2.

Surány, Sept. 1. 1815.

Levelem, szeretett Barátocskám! melyet hozzád Augustusban Csekéről írtam, úgy mondják, el veszett, 's én nem örömet hagynálak Téged azon gyanúban, hogy tőlem nem szeretettel, 's hogy én Néked irogatni restel-kedem. A' barátkozás, édesem, szép lelkek sajátja, 's nem dévaj öröm, mely csak a jelenlétben él táplálatot; a távolságban is felkeressük egymást, 's szikrákat tsalunk ki egymás lelkéből, melyek különben talán örökre fogtak volna aludni.

A' professornak iskolája 's a' világnak iskolája közt, melybe most Te lépni kezdettél, igen nagy a' különbség, de a' tanulásnak módja ugyan az. Hallunk 's látunk sokat, de azok csak akkor válnak ránk nézve hasznosakká, midőn magány és nyugalom elegendő időt adnak a' fontolgatásra. Ilyenkor principumokat választunk, és hagyunk — el, 's ne hidd, hogy a' tanuló fejeknél az ily választás és el hagyás igen gyakran elő ne forduljon. Az a' ki soha sem lát magában tökéletet, mindig közelebb van ahoz, mint a *csalhatatlan*.

Mikor én még igen ifjú valék, ezerfélét láttam magam előtt, 's mind azt megtanulni 's tudni akartam, 's utoljára is semmit sem tudtam megtanulni. Csak később hallottam Rousseautól, hogy az iskolai években csak Methoduszt kellene szerezni, mely szerént azután tanulhassuk, azt a' mit választanunk kell. Egy ily Methodusznak megszerzése nélkül felette nehézé tétetik a' való Tudomány, 's ha való tudományt nem szerezhetünk magunknak, jobb semmit sem tudnunk.

A' szép messzeségeken 's humanisticumokon kívül két kiváltképpen való útja van a tudományoknak a mathesis és a metaphysica. Mindegyik a' gyöngye fejeket csalhatatlanul elveszti, de a' jó fejek az első által világosságra és nyugalomra mennek által, a' másik minden különbség nélkül a legerősebbeket is meg zavarja; világot 's nyugtot pedig soha sem ad. A' skepsisznak lelke száll-meg bennünket azon pillanatban, melyben küszöbére lépünk, 's nincs ok, nincs systema, mely többé bennünket az örvényből kivonjon. Ha minden systemákat meg vetünk, örök bizonytalanság, 's tudatlanságnak kínzó érzelve lesz hóhérunk; ha valamelyiket elfogadjuk bizonyosságunk kútfeje úgy sem lesz egyéb, mint tudatlanság. Bóldog a' kit geniusza oly úton visz, mely nyugalmat nyújt.

A' szép messzeségekben élő ember az, kihez magát a' Grátzia csatolja, s' kiről mondhatjuk Tassonak szavaival, hogy *annak keblén lehet nyugodni*. Én az újabb nemzetek közt nem lelem azon szellemet, mely a Görög nagyokon, s' némely Rómaiakon is tündöklök. Azon boldog egü régieket, lettek legyen bár philosophok, vagy Bajnokok egyformán veszi-környül, mint valamely glória, a' szép lelkűségnek, 's örökre víruló ifjúságnak bizonyos sugára, melyet én egészen ki nem magyarázhatok, de minden észre vesz, valaki figyelmes pillantatot vet-vissza reájok.

Az az érzés a szép eránt egyesülve az érett kor bölcsességével 's nagyságával teszi azt, a' mit én minden mai nagyokban is találni óhajtanék. Így lennének köztünk szeretetre méltó philosophok, és katonák, valamint el nem lágyult érzelmű poeták, kiket az Istenségnek ezen szép ajándéka, a poezisz elevenitene, vidámitana, nem pedig el temetne. De hol vagynak azok a' környülmények, melyek Homért és Sokrateszt, Plátót és Themisztokleszt szülték. A' palaestra, 's az ifjak közt jókor 's sanyarúan-vidám órákban szöött szövetség, mely a' lelket jókor felemelte, 's gyullasztotta, a' nélkül, hogy érzékenységre 's ez által puhaságra hullásra adott volna okot, örökre nincs többé, közzöttünk. De nem méltó-é, hogy a' mit a környülmények, 's a szokott nevelés tőlünk megtagadnak, magunk igyekezőnk elérni? Csak egy szikrát, édes barátocskám, azon lángból, mely a még fiatal Sokratesznek lelkében lobogott — 's mi nem lehetne belőlünk?!

Az érzékenység, a' speculatio, 's a' történetek nyugodt keresése egyformán elrontanak bennünket. Csinálni kellene, csinálni ifjú barátocskám! Én a' kit környülményeim ezen puha inactivitásba süjesztett el, nem kiáltozom talán azt neked, még ifjúnak, hasztalan. A' cselekedetek, a' publicumban való forgás formálnak hasznos embert, 's egy így formált ember ha szívében hordja a szépnak a magvait, lesz osztán Pásztorivá és Desőfivé.

Engedd-meg, hogy végezzem ezt a levelet, 's egyszersmind kérjelek, hogy szereteted erántam ne csökkenjen. Éljen szerencsésen édes Gyurim.

Kölcsy Ferencz.

II.

Kertbeny Károly Szemere Miklóshoz.¹

Pest. 9 9 52 Donnerstag.

Sehr geehrter Herr und Landsmann!

Vielleicht erfahren Sie bereits aus den hierländischen Zeitungen, dasz ich Unterzeichneter — nach achtjähriger Abwesenheit in die Heimat zurückgekehrt, — mit dem Plane umgehe, in *deutschen* Übersetzung ein: *Album hundert ungrischer Dichter* herauszugeben. Es wird in Dresden verlegt und zwar in glänzender Miniaturprachtausgabe, mit Goldschnitt.² Bereits sind die Lieder von 59 Dichtern übersetzt in den Händen meines Verlegers; die

¹ Ezt a levelet Rothfeld Soma juttatta Szemere Miklóshoz. L. a levél végén R. S. üzenetét.

² Az *Album* 1854-ben megjelent, s még ugyanabban az évben megérte második kiadását; a tervezetnél gazdagabb, 320 költeményt foglal magában.

Lieder von 18 Dichtern in deutscher Wiedergabe entworfen; — es fehlen nur folglich nur noch von 23 Dichtern Beiträge. Die Eintheilung des ganzen Buches ist folgendermassen projectiert:

Widmung an Franz Liszt.

Liszt Ferenczhez von Vörösmarty.

Vorwort.

Alte Zeit: 1570 bis 1799. — 20 Dichter a 20 Gedichte.

Neue Zeit: 1800 bis 1852 — 80 Dichter a 180 Gedichte.

Wörterbuch.

Biographische Noten über die hundert Dichter.

Biographische Noten betreff der Übersetzer.

Bibliographie der Gesamtausgaben ungrischer Dichter.

Bibliographie ungrischer Belletristik in deutschen Übersetzungen.

Es ist natürlich, dasz ich von vorhinein, mein geehrter Herr und Landsmann Ihre schönen Poesien bei meinem Project mit in Betracht zog. Ich hatte nur Weniges bisher davon gelesen, dies gefiel mir jedoch so aussergewöhnlich, dasz ich mir fest vornahm mich gelegentlich direkt an Sie zu wenden um eine reichere Auswahl zu erhalten. Da führte mir das Glück vor wenigen Tagen einen Herrn Samuel Rothfeld in den Weg; er zeigte mir nicht nur, mir bisher ungekannte, Gedichte von Ihnen, sondern zugleich die meizten davon in sehr gelungenen Übersetzung, und da ich vorhatte nicht blos die ungrischen Dichter, als auch die bisherigen Übersetzer aus dem Ungrischen in meinem Buche zu repräsentieren, so verlor ich begreiflicherweise keine Zeit, besagten Herrn zu ersuchen mir den Abdruck einiger seiner Wiedergebungen zu gestatten. Auszer ihrem Gedicht «Nömhez», will er mir noch zwei Lieder auswählen. Leider erlaubt mir der Raum meines Unternehmens nicht, von Ihnen so schönen Gedichten schon jetzt eine gröszere Anzahl dem deutschen Publikum vorzuführen, wird jedoch diese — —¹ günstig aufgenommen, so lasse ich eine weitere Folge dieses Albums erscheinen, in dem ich dann meine Auswahl auf weniger Namen beschränken weder, um Gelegenheit zu haben, von einzelnen Autoren mehr und Besseres zu repräsentieren. Ich bestehe diesmal auf die Zahl *hundert* mehr aus oppositionellen als aesthetischen Gründen, als auch um die weniger schönen und bedeutenden, doch literaturhistorisch wichtigen Wurzeln und verzweigungen des jetzigen reichen Poesieflors unserer Heimath — — —²; demnoch konnte ich jetzt der geringeren — —¹ nicht ausschliessen.

Meine bisherigen Übersetzungen: Petöfis Gedichte (Frankfurt 1848, 400 Lieder); Petöfi Held János (Stuttgart 1850.) Ungrische Volkslieder (Darmstadt 1849. 400 Lieder). Arany's erzählende Dichtungen 2 Bde. (Leipzig 1851., Toldi und Murány) u. s. w. lassen wohl, besonders die Erstlinge, viel zu wünschen über und ich möchte heute fast die Hälfte desavuiieren, jedoch immerhin haben sie, nicht blos in Deutschland auch in England, Frankreich und Italien der ungarischen Poesie und ihrem Charakter Bahn gebrochen und wurden von allen bedeutenden Journalen wie in Privat-

¹ Olvashatatlan szó.

² Olvashatatlan szó.

zirkeln überraschend günstig aufgenommen, so daß die Namen. Petöfi u Arany im Auslande bereits ebenso bekannt sind, als etwa Micskiewicz, Puskin, Tegnér, Andersen, Leopardi, Zorilla und andere Fremdländer. Größeren und gerechteren Erfolg erwarte ich von dieser Arbeit, welche einentheils unter den Augen der Originalautoren, andernteils in hinlänglicher Muße, (welche mir leider früher sehr empfindlich fehlte, so, daß ich rein im Fluge auf gut Glück das meiste niederschreiben mußte, ohne es noch einmal vor dem Druck lesen zu können) gefertigt wurde. Zu dem habe ich 5 Jahre an dem Material gesammelt und über 500 Bände allerlei Journale, Almanach u. s. w. durchlesen, um eine chronologisch geordnete, richtige Auswahl zu erzielen. Trotzdem fehlt es nicht an Lücken und ich muß daher meine Herren Landsleute auffordern mir thatsächlich mit Rath und That beizustehen, denn nur mit vereinten Kräften kann dankenswerthes erreicht werden. Man hat mir nur von Ihrer großen Vertrautheit mit unserer Literatur erzählt, ich lege ihnen daher das Programm meines Albums gef. bei, mit der Bitte: mir gütigst jene Werke nicht vorzuenthalten, die Sie bei der Punction für nöthig erachten dürften. Besonders schwierig war es die Biographien der einzelnen Dichter zu erhalten und bald die Hälfte ist noch rückständig — — — —;¹

Besonders auch ihre Verwandtschaftsverhältniß zu Szemere Pál u. Bertalan.

Zugleich soll ich im Namen des H. Rothfeld Sie ersuchen, nur seine Übersetzung des Gedichtes «Nömhez» zu übermitteln, in dem er keine Abschrift davon besitzt, und sein Gedächtniß es ihm nicht vollständig bewahrte.

Ich werde nur noch 14 Tage hier weilen, und dann, eine Einladung Szelestey's folgend, diesen in Sárvár besuchen und vielleicht den Winter über bei ihm verweilen. Ich stelle daher die Bitte nur an nachfolgende Adresse gütigst bald antworten zu wollen.

Id dem ich Sie, mein geehrter Herr und Landsmann, meiner besonderen Hochachtung und Verehrung versichere, zeichne ich mich als Ihr ergebener

Kertbeny.

Pest, Alte Postgasse No. 3. 3. Treppe,
Thür No. 11. bei mde.

Bayer.²

A levél végére írta Rothfeld Soma a következőket:

Tisztelt barátom! Kertbeny úr e levélben foglalt kérését elegendően nem ajánlhatom neked, 's egyszersmind arra kérek, hogy az ügy komoly. ságát tekintvén contra morem consuetum tüstént e sorok átvétele után felelj. Nem tudom, hogy válaszoltál már levelemre, mert már Augusztus eleje óta Magyarországon vagyok és nagyobb utazást tenni szándékozom.

Isten veled szerető és tisztelő barátod

Rothfeld Soma.

Kertbeny úr címzete alatt nekem is írhatnál.

¹ Négy sor törölve. Szemere M. törlése.

² Kertbeny közléseit gyűjteményének akkori állapotára vonatkozólag elhagytam.

III.

Császár Ferenc Szemere Miklóshoz.

1.

Pest, 1853. mart. 24.

Kedves Miklósom!

Miért nem vagy közelebb, hogy összeszorongathatnám azt a májadat, hogy szétoszlanék daganata! Mert messze vagy, megcsókoltam szellemedet, mely kedves, igen kedves leveled olvasása közben szüntelen köröttem lebegett. Élsz, hála az égnek! s élek én is — mert ki a lóról leesvén, koponyáját összezúzá: Császár *Sándor* volt, a néhai hétszemélyes táblánál bírótársam. Azonban meglehetősen hosszasan tartott apathiám magányos elvonultságomban; hanem kevés-levéen már az élet napja, mely hátra van: még egyszer hozzá fogok a munkához, és vinni fogom, míg csak bírom, míg a régi jó barátok gyámolítanak. Te egyike valál azon — most már nem sokaknak, kikre, számíték; köszönet, hogy hozzám szövetkezel. Tompa — bár nincs oka, a «P. Napló» kora óta haragszik rám; tudja jól hogy *nem az én* bűnöm volt, mi őt megsértette, hogy én akkor Pesten sem valék; de ő haragszik, s elvonja magát tőlem. Tedd meg azt a barátságot, hogy kibékíted, s rábírod a lapomban¹ leendő dolgozásra. Irtam neki s Kazinczynak is, még egyik sem válaszolt.

De most vissza Te hozzád, kedves Miklósom!

Az öreg Pál² sokszor látom, s ha igaz lesz, mit ígér, gyakran találkozol tollával a «Divatcsarnok» hasábin. Szeretném képét is kiadni, melyet még nem birunk; ha rá tudjuk venni az öreget, téged foglak megkérni, írj hozzá rövid életírási vázlatot. Az öreg *Fáy* szinte emberem s az *Kiss Károly*³ is; majd csak teszünk valamit.

Költeményeidre nézve csakugyan fölösleges volt megjegyezned, kedves Miklósom, hogy azokon igazításokat ne tegyek. A ki iránt kegyelet él bennem — s ilyen vagy Te — ott ilyet nem merészek, de általában a művész szüleményét bajos igazítani. Adni vagy nem adni, ez a jelszó, melynél egyéb-íránt a sajtóviszonyok *eldöntöek* ma! S e részben bizonyára nem veended rossz néven, ha irányodban is nyílt leszek. Azonkívül kell, kedves Miklósom, hogy elnézéssel légy az én aesthetikai ízlésem iránt is, s ha egyik vagy másik költeményed nem tetszenék, előre kérek, ne haragudjál meg, hisz' tudom az én verseim közt is lesz sok, mely neked tetszeni nem fog.

A sajtóviszonyok pedig oly korlátolók, hogy e tekintetben — ha lapom életét veszélyeztetni nem akarom — sohasem lehetek eléggé vigyázatos, óvatos; *én*, ki különben is jegyes vagyok.

Verseid közül az 1—4 — ízlésem szerint — gyönyörű, az 5-iket nem szeretem. Talán ha nem azokkal, hanem külön küldéd, ez is tetszett volna; de így, azok mellett, nem. A többit, kívánságod szerint, rendben adom, a mint megjegyezted, hanem az 1-nek (Völgy és bércz) a 4-ik strófáját, s a

¹ Császár Ferenc akkor a Divatcsarnok szerkesztője volt.² Szemere Pál.³ 1848—49. honvéd alezredes, a M. Tud. Akad. és a Kisfaludy-Társaság r. tagja, költeményeket, elbeszéléseket írt. Mgh. 1866.

4-iknek az első strófa *két vég sorát most* nem lehet adni. Kérlek tehát légy szíves *e helyeket* olyformán igazítani ki, hogy azokból semmi nemű vonatkozást ne csinálhasson senki. Remélem, értesz; s így kérésemet minél előbb teljesíteni fogod; mert jövő hó elején a 1-öt már adni óhajtanám. Nem tudom, nem tévedek-e, ha gondolom, hogy első versed negyedik strófája ki is maradhatna a nélkül, hogy feltűnő hézag legyen a versben; de jobb volna az eszmét megtartván, úgy dolgozni azt ki, hogy a *golya* sorsára ne jusson!¹ Azt a «lógó talpakat» is, az előző verssel együtt igazítsd ki.

Az írt üdvözléseket mind át fogom adni az illetőknek. Lapom menni fog a megírt posta útján. Koronkint némi szeszélyes vidéki tudósítást, vagy más humoreszket nem volnék szerencsés kapni az én kedves Miklósomtól?, Kinek boldog ünnepeket kívánva híve változatlanul

az ő *Ferije*.

Igen kérlek, írf forduló póstával, különben «*bölcsődal*»odat kiadom a 2. v. 3. számban.

2.

Pest, 1853. május 2-án.

Kedves jó Miklósom! A fátumszerű sajtóhibán segítettém kívánságod szerint. Ezúttal *magad* vagy a hibás, hogy leveledet úgy pecsételted le, mikép azon az első sor a pecséthez ragadván; kibontáskor kiszakada s majd egészen olvashatatlaná lett; mert láthatod, hogy lapomban nem sok a sajtóhiba, a költeményekben pedig talán a tiédet kivéve, egy sincs ekorig; mert magam viszem a revisiót! Hiszem, hogy a «*Bölcsődal*»ban sem lesz egy is a jövő vasárnap.

Mi kedves soraidd többi tartalmát illeti; csodálkozom, hogy Te akadhatál fen a jezsuitákon!

Azon czikket beküldék, s hozzá én csak a két első sort irtam; aztán, hogy jeles szónokok voltak, igen; több nem is volt rólok mondva. Azóta szó sincs olyasmiről lapomban. Azért sajnálom azokat, kik elfogultságukban lapomra *ilyesért* neheztelnek. Hogy én nemesak a jezsuitákat, de általában a papokat sem szeretem, minden ismeröm tudja. Azonban oly időket élünk, melyekben nem mindig tehetjük azt, mit olvasóink várnának, vagy szeretnének.

A főrangú hölgyekre nézve is elfogult sok ember, kissé az én kedves jó Miklósom is! Barátom! én e részben az evangéliomi pásttorral tartok, ki egy juh miatt elhagyá a 99-et! Értesz, ha akarsz; azonban, lapom eddigi számai tanúsíthatják, mikép a Te finyás bárónéd, vagy mid, tulajsinak épen nem hódolok, sem eredeti typusunkat miattok elferditni nem fogom! hanem kissé nemesb hang talán még sem fölösleges társalgási lapjainkba? kívált ha főnebb is akarunk *olvasatni*?! Hanem ide hosszú magyarázat kellene, s én legnagyobb zavarban vagyok még új szállásomon.

Te eddig, hiszem, kedves jó Barátom, csak meg vagy elégedve a Divatcsarnokkal, melyben a hajdani Honderű hibáitól óvakodni akarok s fogok is; lám a Te szép költeményeid csak magyarok? s rendben fognak jöni; a «*Lógó talpaimmal*» is csak közérzület tekintetéből nem adhatom! — Később — örömet hozandom! A költőket *kivételök* miatt nem szeretem; a refrain

¹ Tompa Mihály költeményére vonatkozik.

— legalább nekem — nem tetszik hosszasága s 4 v. 5 ismétlése miatt. Lehet, hogy izlésem rossz, s hogy fülemnek szokatlan; de hát tehetek róla? Refrain nélkül örömet kiadnám; azonban, mint írod, különben is át akarod dolgozni; tehát küld el aztán új alakban. Ha ezt tennéd a «lóggó talpakkal» is, nagyon szeretném, de tudod, hogy én mélyen tisztetem mások művét — ha csakugyan művészek, mint Te is.

Tompa két levelemre, többszörös izenetekre és itt Pesten *személyes* megszólításomra sem felelvén, többé ugyan neki sem írni, sem különben alkalmatlankodni nem fogok. Ha ő a *nem* én hibáért junói haragra képes ellenem, s e miatt megvonja a kezem közti laptól hatását, ám legyen! Én öt végtelenül szeretem, ő tudja ezt, s tudja, hogy én *épen* nem voltam a hibás, s mégis úgy teszen, isten neki! Közel 400 előfizetőm van e 4 hétre talán csak megélek; de inkább vesszen el lapom, semhogy annyira alázkodjam. Már *nagyobb* dolgokban sem bírtam kéregetni, bizony lapomért sem fogok. Kimondhatatlanul boldognak érezném magamat, ha régiebb — már a magunk korabeli — jelesb írókat egyesíthettem volna magam körül! Egyetlen egyet sem hagytam ki felhívásom lajstromából; de ha a nemzeti nyelv szent érdeke csekélyebb nálók, mint híúságuk, nem tehetek róla, hogy nélkülök kell *erőködnöm* alig 5—6 régi bajtárs segítségével, fogdosván az ujonczokat! A mai időkben, édes jó Miklósom, sokat *kell* feledni tudnunk, és *sokat* tenni tudnunk. Te értesz engemet.

Hódoltam akaratomnak abban is, hogy keresztnevedet ki nem tettem; de hiába! tudják biz azt; azért kár szeszélykedned! Ha Pali, ki apánk lehetne, kiteszi nevét: engedd kitennem a tiédet is, erre igen kérlek; hiszen tudod, hogy az irodalomban, kivált nálunk, a *név* sokat tesz. Ne tagadd meg e kérésemet, hanem legközelebbi küldeményed alatt álljon a *Miklós* is!

Az én Istenem áldásának egész bőségszaruját juttassa fejedre kedves — mai világban, főleg a magyar irodalomban, oly ritka — barátságodért, melyben, hogy állandóul megtarts, kiérdemelni mindenkép ügykezni fog
hőn ölelő
Ferid.

3.

Kedves jó Miklósom!

Pest, 1853. május 29.

Kissé későn, de csakugyan itt vagyok ismét, hogy veled kissé csevegjek.

Mindenekelőtt a téged üldöző sajtóhibákra nézve megjegyzem, hogy az *egyetlen*, mi lapomban ért — a te hibád! mert azon sor, melyben azon szó állt, a pecséthez lévén ragadva, midőn leveledet kinyitám: kiszakadt a papir, s azon sornak fele meglehetősen olvashatatlanná lett. A «bölcsoadal» és «Én nem teszem» már hibátlanok, csakhogy az utóbbiban valamikép — revizium után kellett történnie — egy szóvá ragadt e kettő: rózsa levele». Ez azonban olvasás alkalmával is önként javítható.

Nagy, igen nagy baj az nálunk, hogy nem lehet jó nyomdajavítnokot drága pénzért sem szerezni! Már négyet megpróbáltam, mind hiába! egyetlen számat nem revideáltam: s ott maradt Károly h. a Karole! Ez egyik legnagyobb nyűgöm a lap mellett, e miatt nem mehetek Pestről sehová!

Mi a jezsuitákat illeti, nem csodálom, ha valami vízesző ember azon kérdéses cikkben megbotránkozik; de te, kedves Miklósom, tudom, ugy

vetted, mint kellett. Akkor alig volt egyéb ujdonság itt, s a kérdéses czikk beküldetvén, adtam némi módosítással, *tény* gyanánt; s azt csak rosszakaratú költőd mondhatá, hogy én a jezsuitákat megdicsérem; dicsérte a fene, hanem az egyik szónoklata volt dicséretesen említve — ennyi volt az egész; azóta pedig láthatod, mennyire magasztalgatom a jezsuitizmust általában! Szinte eltalálnám, ki volt az a jó barátod és jó költő; de minek feszegessük e dolgot? Szóljon lapom.

Igy vagyok — vagy inkább így vagytok, édes Miklósom, másik hibámmal is. Azt mondod, tömjénezek a magas körnek! Alig fognád ezen állításodat bizonyíthatni lapomból. Egyébiránt e részben, meglehet, eltérek többektől, kik úgy vélekednek: hagyjuk magokra a főnemesség hölgyeit, s ne iparkodjunk őket bevonni irodalmunk érdekébe. Szerintem hibás e felfogás, mint hiba volna a nekik tömjénezés is. Középen az igazság. Miért ne iparkodnánk megkedveltetni irodalmunkat a salonokban is? Avagy nem lehetne e ezt tennünk, ha a felsőbb kört csak mindég korholnánk, vagy épen ignorálnánk? Nem! Én nem fogok hizelgősökké aljasodni; hallgatok inkább, minthogy megrójam őket, mi csak keserűséget okozna, a hol pedig honleányi erényt találok, érdem szerint dicsérem azt, s ez, tudod, nem hizelgés! Oly időt élünk, hogy ily terjesztése vagy megszilárdítása nyelvünknek az irodalom bevitelével azon magasb körökbe, előttem, honfűi erény s én örülni fogok, ha csak néhány salont nyerhetek is meg nemz. irodalmunknak azáltal, hogy a lapomban hirdetett jobb munkák előtt utat nyitok oda! Az olyanféle bárónécskák, mint az a tiéd volt, kedves Miklósom, bizony nem fog örömet találni az én lapomban sem, mert hol annyira ment a finyáság, mint annál: ott a légtisztább magyar szó is botrány, s olyanoktól magam is undorral fogok elfordulni! Azonban az irodalmi betyárság, mely némely újabb írónknál annyira felkapott, szinte oly undorító, mint a te bárónécskád, s annak én — tősgyökeres magyar létemre — ép oly kevésé fogok barátja lehetni, mint emennek. S ebben, ugy hiszem, az én kedves Miklós barátom, tökéletesen kezelt fog velem.

A «rossz poétát» félre lököm, mint irád, de a «lóggó talpaimmal» még júniusban kiadom — megszűnván azon kellemetlen körülmény, mely azt martiusban vagy april elején, s általában eddig adhatatlanná tévé. Azután, ha szebbet küldenél hamarjában, még jobb szeretném, kérlek fs, mikor lesz versed, küld el azt, nem várva instantíamat.

Nem tudom, irtam-e april 23-ika óta? Elöttem úgy rémlik, igen; avagy csak fejemben vott meg a válasz? S most úgy tetszik, mintha már leírt levelemet másolnám? Mindegy: benne vagyok a csevegésben, s veled — mint kedves jó baráttal, mím pedig haj be kevés van! oly jól esik! — Tompának nem irok többet miután feleletre sem méltatá pár levelemet; de azért nem lesz soha igazabb tisztelője, mint én.

*Rothfeldre*¹ nézve megbízta Balogh Zoltánt,² ki. mint mondá, ismeri

¹ Rothfeld Soma hírlapíró. Résztvett a szabadságharcban. A világosi fegyverletétel után bűdosott és egy ideig Szemere M.-nál Lasztócon tartózkodott. Később a Pester Lloyd munkatársa és szerkesztője is volt. Megh. 1896-ban.

² Balogh István (1833—1878) költő.

öt, de egész hónap óta várom értesítését. Annyit mondott, hogy aligha Bécsbe nem ment. Mihelyt összejövök vele, eszébe juttatom, s aztán rögtön értesíteni foglak!

És most kézdelek: mit szólsz azon gyalázatossághoz, miket a «Szép-irodalmi lapok» ellenem írtak? Irodalom ez? Hej barátom! sok és nagy fene rágódik a mi szegény irodalmunkon, magok az írók között van annak legtöbb ellensége! Oly alávaló kenyérírigységet, mint itt van, alig mutathat fel irodalom, s még ezen üres emberek tartják magokat legnagyobb hősöknek! Felhagytam végkép velők, mivel bizonyosnak hallottam, hogy közel halálok miatt szeretnék *betiltatni* a lapot, hogy vértanukká lehessenek. Nem akarok nekik ily kínokat okozni! —

Ha ráérsz, írd ismét, s küldj egy pár verset, hogy a Szemere név ne fogyjon ki lapomból, téged kérlek, mert Pali ez idén már alig fog valamit írni, meg is mondta.

Az ég tartson meg erőben, egészségben, te pedig aztán engem tarts meg régi barátságodban, ki vagyok

változatlan híved

Féri.

4.

Pest, 1854. február 19.

Kedves Miklósom! Most veszem szíves soraidat, s hogy mennyire kedvesek azok s küldeményed, ítél meg abból, hogy rögtön értesítlek azok megérkezéséről.

Áldjon meg az Isten, jószágodért, barátságodért, melyet írántam s lapom íránt így tanusítasz. Már aggódni kezdtem, hogy decemberi levelem vagy nem jutott el hozzád, vagy neheztelsz, hogy nem írsz? Most már minden aggodalmam megszűnt, mely miatt — a napokban Kazinczyhoz írván — kérdést is tevél: élsz-e, és hogy vagy?

Küldött verseidet már átolvasám; sajnálva bár, de *híven* teljesíti *Divatcsarnokom* kívánságodat; tudod, ha valaki, én méltányló szerkesztő vagyok, s tisztelem minden író akaratát, annál inkább azért, kihez régi s változatlan barátság érzete köt, mint hozzád.

Szerencsés vagy, hogy a szeszélyes parnasszi szüzet legalább olykor, akarata ellen, üledbe szoríthatod; én egy idő óta, egészen képtelen vagyok azt tenni. December óta, midőn egy kis sonettot írok, nem bírok egy verset is faragni! Foglalkozásom — az ügyvédkezés — szörnyű prózai, elannyira, hogy egészen kiöli a phantasiát; s biz én, mint eddig, úgy ezután sem fogom ökigyelmét erőtetni, minthogy a szeszélyes hölgyecske felém sem néz, hogy csak meg is ragadhatnám ruhája szegélyzetét!

Mostani verseid közt *nekem* legjobban tetszik az 1-ső: «Be szeretnék.» A «rossz poeta» is sokkal kedvesebben hatott rám új alakjában, mint a régiben. Szép a «Hajnalkor» című is; s mint házi kép, kitűnő a szeszélyes «Háromszor boldogtalan» is. Áldott a te szeszélyes hölgyed! mert épen nem látszik meg rajta a negédség, mikor üledbe simítod.

Mit írjak az öregről¹ kit én, míg élek tisztelni, sőt szeretni még végtelen szeszélyei mellett sem szünöm meg. Rég nem láttam őt, mit bete-

¹ Szemere Pál.

[ges]kedő állapotom mellett, meglehetősen meggyült dolgom is okozott; s most már addig nem megyek hozzá, míg *Dante* «Uj élet»ének¹ egy példányát nem mutathatom be neki, mit néhány nap mulva megtehetni remélek. Hosszú időre aligha e könyvem nem leend utolsó munkám; mert most ugyan nem élhetek *tényezőleg* az irodalomnak, kivéve a lapom körüli ügyeket.

A «Divatcsarnok» hozzád járó példányai iránt maholnap teendek rendelést, hogy hiánytalanul menjen. Innen most már pontosan történik az elküldés; de a postások aligha meg nem vámozzák szép divatképeinket, melyekre nézve meg kell jegyeznen, hogy előfizetőink megszaporodása miatt a csak 500-zával megrendelt első divatképekből a díjpéldányosoknak, de sok előfizetettnek sem jutott; azonban jövőre intézkedtünk már, hogy e részben se legyen hiány és panasz egy oldalról se! —

Kedd óta lázas hurutom fogva tart szobámban, januárban meg arany-erem bosszantott; így küzdök testi s lelki bajokkal folyvást, mint gondolom, Te is, szeretett Miklósom; de vigasztaljuk magunkat! dabit Deus — aut Mors — his quoque finem.

Istenem áldása veled addig is, míg ismét találkozunk, hacsak papircsere által is.

Ölel változatlan
Férid

5.

Pest, 1854. Aug. 26.

Kedves Miklósom!

Élsz-e még, s emlékezel-e rám?

Fura élet! ha soká így megyen, majd csak valamelyik hírlapból olvasuk — már a melyikünk tovább él — hogy meghaltunk!

Csak képzeld, már én is naptárírónak készülök!² Magyar hölgyeinknek még nincs oly naptára, hogy a külföldieket nélkülözzhessék, azért akarok számukra ilyet szerkeszteni, s Téged arra kérlek, ha van épen jó kedvvel írt költeményed, küldd el azt minél előbb, de azt is engedd meg, hogy *nevedet* kitehessem. Szeptemb. 10-ike lenne az utolsó határnap, ha addig kapnék Tőled valamit, ugyan jól esnék! Kívüled csak Tompát kértem föl; magamnak még nincs készen, de talán akkorig fogok egy kedvem szerintit penderíthetni.

Egyébiránt ha verset nem küldenél is — mit Rólad nem teszek föl — legalább tudósíts pár sorral: élsz-e és hogyan, igen szeretné ezt olvasni

változatlan híved
Férid.

6.

Pest, Sept. 16.³

Kedves, jó Miklósom! A nagy ünnepély közt lepett meg szíves leveled. Köszönet megemlékezésedért s a szép költeményekért, melyek két elsejét még e hóban, de legfőlebb oktob. 6-ikáig közleni fogom, a másik kettőt meg

¹ A fordítása csakugyan megjelent 1854-ben.

² Magyar Hölgyek Naptára. Pest, 1855—57.

³ Év nélkül.

utánok. Hogy gazdálkodom verseiddel, ne *nehesztelj!* úgy osztom el, ha lehet, hogy legalább havonként találkozzék neveddel az olvasó.

Miskolczy Pálra¹ már nem emlékszem, de örömmel fogadom költeményeit, meg lévén győződve, hogy az én Miklósom csak jót ajánl. Üdvözeld őt nevemben, s mondd neki, hogy várom műveit.

Tompának írtam, ő válaszolt, s így valóban nagy örömemre, szent köztünk ismét a béke és barátság, mely hogy mindvégiglen tartson, rajtam nem fog mulni. Alig várom, hogy szép verseit közölhessem. A mi érdemed e részben van — s pedig van, kedves jó Miklósom — vedd ezért forró kézszorításomat.

A sajtóhibáktól Isten után magam is rajta leszek, hogy megmentsem verseidet; mi most annál könnyebb lesz, hogy szépen s igen olvashatólag vannak írva.

Az öreg Pál még tegnapig nem jött meg. Arcképét tegnap küldöttem Bécsbe nyomtatás végett, hol szebben és olcsóbban is nyomnak, mint itt. Ha megérkezik, természetesen meg fogom látogatni, s teljesíteni fogom kívánságodat — én, ki szinte csak áprilisi kegyben valék nála, mielőtt Pestről távozott, nem épen barátilag nyilatkozván rólam egy körben, hol nálánál jobbakaróm is találkozott.

Sajnálom, hogy K. Gáborral itt voltakor nem találkozhattam. Mint hallom, alig mulatott itt pár napot, s én Szolnokon jártam azalatt. Régóta nem írt; mondják, egészen elveszté kedvét az íráshoz, mit nem csodálhatok, naponként érezvén súlyát a sajtó korlátinak — még szépirodalmi lapomban is!

Benkerttel vagy Kertbenyvel ugyancsak megjártam, vagy inkább ő járt meg velem. A 100 magyar költő közé, tölem is fölvettem egy pár verset, persze, tudtom kívül; s mióta faképben kiadtam őt, szörnyű boszújában nem segíthetvén a dolgon: a német lapok egyikében iparkodik tönkre silányítani írói híremet; még pedig ugyanazon lapban, melynek 1849 xberi folyamában *apotheosisomat* írta meg! azonkívül a 100 költő mellett megjelenő biografiai vázlatban tesz semmivé. Ez azután dicső, kedves Miklósom: mikor ily nagy és tudós férfiak ismertetik meg az embert külföldön, hol ránk nem is kukorítanak! — Hát Te miképen vagy vele? Én megizentem neki akaratomat.

A jó ég és barátság örködjék feletted!

Feri.

IV.

Bérczy Károly Szemere Miklóshoz.

1.

Pest, dec. 30. 1857.

Szemere Miklósnak!

Hiréből talán ismeri Ön a «Vadászlapot,»² amelynek 1857 és 58-ki programját szintén ma küldöm meg. A főczél, mely e lap kiadására buzdított, nincs a programban — s ez: a magyar betű terjesztése azon körökben,

¹ 1820—1889. ref. lelkész és költő. Tompával is jóbaráti viszonyban volt.

² Bérczy Károly alapította 1875. a Lapok a vadászat a' lovászat köréből c. folyóiratot. A következő évtől kezdve Vadász- és Versenylap cím alatt jelent meg.

melyeknek tagjai a vadászati és lovaszati ügyekkel foglalkozva, ezekről örömmel olvasnak is.

E célt meglehetősen elértem; lapom azonban általánosabb érdekűvé lön, mint ezt remélni mertem, annyira, hogy sűrűbb megjelenése szükségessé vált.

Ily körülmények közt sietek helyrehozni egy hibát, melyet lapom érdekében azon mulasztással követtem el, hogy még az első évfolyam megindulása előtt nem kértem föl önt, az ország első vadásztekinélyét, arra, hogy időnkénti közleményeivel lapomat gazdagítsa. Kaptam is e mulasztás miatt nem egy szemrehányást s méltán, mert hazánkban nincs második, kinek kezében a fegyver és toll oly egyiránt honos legyen; — de «mieux tard que jamais» — ezennel igen szépen kérem önt, hogy teljesítse olvasóimnak az enyémmel egyesített kérelmét, mely Szemere Miklós vadászati élményeit Szemere Miklós tollából vágyik birni.

Vadászati műszótárunk nagyon szegény. Gyakran új szót kell egyremásra gyártani, ott hol talán közhasználatban jó kifejezés létezik. A nyelvészeti ügynek is nagy szolgálatot tenne ön, ha a vadász kifejezéseket alkalmoszerűleg feljegyezve gyűjtögetni szíveskednék.

Szabad e remélnem, hogy kérésem nem hangzik el s hogy lapom közönsége élvezhetni fogja ön tollát, mellyel már jó ideje oly ritkán találkozunk?

Ezen esetre igen szerencsésnek tartanám magamat, ha köszönetemnek bár gyöngöjelül is a «Vadász- és versenylap» egy példányát ön számára utnak idíthatná

Bérczy Károly.

2.

Pest, nov. 1. 1861.

Tisztelt barátom!

Hogy a költői lélek és műérzék ép oly kevésbé tagadhatja meg magát, mint a vadászszenvedély, ennek újabb tanúságát a «Figyelő» utóbbi számában¹ olvastam, hol eszmedús gyönyörű cikkednek egy helyén a költő-vadász eszejárása villan fel. A kelő nap fényét a király fejedelmi palásthöz, a kalmár színaranyhoz, a szerelmes kedvesének éltető szemsugarához hasonlítja: a költő keblét bérczhez, melyben a nagy vad nem «állandó» s. a. t. csak oly költő hasonlíthatá, ki műitészen kívül még vadász is egy személyben.

Cikked élvezetes olvasását bevégezve, rögtön tollat fogtam, hogy ismétljem több év előtt szóval tett kérelmemet s ismétljem a többektől hallott megjegyzést s egyszersmind magam meggyőződését: hogy lapom tökéletlen, míg honunk első vadásztekinélye, a tollat és fegyvert egyaránt kezelő Szemere Miklós nem gazdagítja élményei közlésével a «Vadász- és Versenylap» hasábjait.

Hadd mondjak el néhány szót e lap keletkezéséről, céljáról, jelenéről.

Midőn 1856-ban több főúr egy ily lap szerkesztésére felszólított, a magyar irodalom meglehetősen mostoha gyermek volt azon körökben, hová lapomnak bemenet nyílt. Kaptam tehát az alkalmon, gondolva: jól van, írjunk nekik arról, miről örömmel beszélnek és olvasnak, lovakról, kutyák-

¹ Arany János Szépirodalmi Figyelője.

ról; l'appétit viendra en mangeant. És úgy is lett, sokan, kik azelőtt magyarul alig beszéltek is, nemcsak olvasták a Vadászlapot s kedvet nyerve hozattak egyéb könyveket is, hanem maguk is írtak vadászcikkeket eleinte gyöngén, majd több gonddal, végre csinosan, sőt szépen is.

Ma már, hála az égnek s a korviszonyok hatásának, nem idegen többé mágnási körökben a magyar szó, de azért épen nem felesleges azokat magyar és oly olvasmányokkal ellátni, mely a sztyl correctnességre nézve — a gyorsan szerkesztett political lapoknál inkább szolgálhasson mintául. Jelen törekvésem tehát részint ide czéloz, részint az időközben egészen újból keletkezett vadászirodalom fejlesztésére irányul. Az angol, német, francia kiművelt és terjedelmes ily irodalmi ággal bír, a mienk eddig csak kezdemény; — hasson mindenki a maga körében; én, mostan esetleg e térre vitt, e téren dolgozom s igyekszem vinni egy követ a középülethez.

Magam azonban gyenge vagyok a munkára s munkatársam kevés. Van sok, kinek volna *mit* elmondani; de nem tudja — és ismét sok, ki tudná elmondani, ha volna *mit*. Neked tisztelt barátom sok vadászélményed van s tudod is elmondani, hogy senki jobban — segíts kérlek a követ emelni!

Lapomat czímedre ma indítom meg; fogadd kérlek azt s a korábbi négy évfolyamot azon tisztelet szerény adójául, melyet nem a remélt munkatárs, hanem egyenesen Szemere Miklós iránt érez

Bérczy Károly.

CV.

Lévay József Szemere Miklóshoz.

Miskolcz Sept. 27. 1858.

Tisztelt Szemere Ur!

s ha megengedi

Kedves rokonom Appollóban!

Midőn néhány hónappal ez előtt, Miskolczon keresztül, Pestre utazott Ön, engem szíves volt megtisztelni egy pár rövid órai látogatással. Akkor az első találkozás benyomása alatt ígérte Ön, hogy soraim nem lesznek hivatlan vendégek. Most ime, habár kissé későn, kopogtat Önnél az a szellemke, mely *se nem magával való sötét* remete, *se nem holdvilágímádó olvadékony* guitarista, *se nem a felhőkben szélparipázó zseni à la mode!* Fogadja szíves üdvözlétemet addig is, míg azt személyesen s élőszóval nyilatkoztatni szerencsém lehetne. És aligha előbb nem jő az alkalom, mint reméltem volna. A mult hetekben Vattán töltöttem egy vasárnapot Tóth Endrénél. Emlegettük Önt s ő nagy örömmel késznek nyilatkozott befogatni két nagy terhű, de kevés abrakot látó paripáját, hogy Önt, ha-csak lehet, Tompa társaságában meglátogassuk. Miskának néhány nappal ez előtt írtam erre nézve; még nem tudom, vajjon hajlandó lesz-e kiragadni magát családja fölleges köréből. De azt hiszem, Tóth Endre mindenesetre szavát állja s nekem az octoberi szüreti szünnapok meg fogják mutatni Lasztóczt, ha ugyan Önnek éppen akkor nem leend ismét elhivatása valamely pörös ügyben.

Nagyon illendő s rám nézve is igen kedves dolog volna, ha múzszám elevenségéről s termékeny voltáról írhatnék Önnek. Soha sem tapasztaltam

azt ily henye és kedvetlen teremtésnek. Ide tova el kell hinnem, hogy nem s *tündér* volt az körülem, hanem csak *szobalány*. Néha néha akarnék, szeretnék valamit, bele is kezdek — s végre úgy vagyok, mint az agglegény kinek csak a melle kívánja, vagy mint a rabgolya, mely vágott szárnyát emelgeti, de föl nem röpül. A tulsó lapra jegyeztem régibb verseim közül az Ön által említett *kemény* darabocskát.¹

S szabad-e kérdeznem, mint van Ön versgyűjteményének kiadásával? Bármit higgyen Ön az úgynevezett «divatköltők» működésének értékéről s renomméjáról, nem gondolhatom, hogy akár saját tehetsége, akár az ahoz értők véleménye s becsülése iránt félreismeréssel viseltetnék. Hogy általános hatást tegyen napjainkban bármely versgyűjtemény is: arra nem számíthatni. Aranyt a hirlapok emlegetik többször, mint használja a közönség; Tompa új kiadásáról a hirlapok egy-egy rövid notizzal érték be. Hogy Ön hatalmas és kedélygazdag gyűjteményét tetszéssel ne fogadja a közönség ahhoz értő része, nem bíhetem. S a hosszú késedelem lyrai művecskék kiadása körül, véleményem szerint, nincs összekötve haszonnal. Horatius nem gondolom, hogy az ódákra értette volna a nonum prematurt.

Az öreg Szemere Pállal négy napot tölték Augusztus hóban K. Gáboréknál². Az öreg úrnak azon idő szerint én lettem favoritja, verseimmel bibelődött — a mint ő szokott. Azonban erről s a tollban maradt gyebekről, majd a személyes találkozáskor élőszóval bőven és tartózkodás nélkül. Magama addig is becses rokonszenvébe ajánlva maradtam

öszinte tisztelője
Lévay József.

VI.

Tóth Endre Szemere Miklóshoz.

1.

Vatta, novemb. 30. 858.

Kedves Miklós bátyám!

Heine egyik kis költeményében az örökzöld fenyő kelet örökvirágos fájához küld epedő üdvözlét... A felhők fölveszik az üdvözlő sóhajt s elrepülnek vele... s talán épen akkor ér oda, midőn a virágok illatoznak.

Ugy látszik a sors úgy mérte ki közöttünk a távolságot, hogy ha gondolatom betűalakban kívánczik kedves Miklós bátyám nevenapjára Lasztóczon bekopogtatni, saját özvegy nevenapján kell azt utra bocsátanom, hogy amit Heine főlebb a szerelem — én azt itt a tiszta szeretet vágyából eredő üdvözlétbe leheljem ki.

Kívánjon bármit kedves Miklós bátyám nevenapjára számos barátja: én semmit sem kívánok. Az ember saját magának sem tudja mikor kíván jót.

Családi *tűzhelyet* kértem a sorstól s most alig tudok elegendő fát szerezni...

¹ A levél hátsó lapján olvasható verset, *Keserv hulláma*, elhagytam mert változtatott címmel (*Szeretnék változni*) olvasható Lévay Összes költeményeinek I. kötetében. (31. l.) Szerk.

² Kazinczy Gábor.

Némi kis birtokot óhajtottam s most azon töprenkedem, mivel szántsam be...

Gyermekeim elhunytá után csak egyért könyörögtem még az éghez s most ennek halálos ágyát virrasztom...!

Ifjuságomban csak örök ábrándot kértem Istentől s férfi koromban örök csalódást aratok!

Most a haza eszméjéért odaadnék mindent, oda az öntudatot, becsületet is... s ha megnyerném: talán polgárháborút kellene látnom...

Én azt kívánom, hogy minden káros csalódásnak vélt dologban csalódjék kedves Miklós bátyám egész életén át!

Ha pedig engem az illetén gratulációra a *Zsiska*-féle «hajnal csillaggal» meg nem ijeszt kedves Miklós bátyám: foglaljon bé e napon szerencse gyűrűjébe, hogy mint annak legkisebb köve szerettei köréből én is egy meleg sugárt vehessek Miklós bátyám szép és jó lelkére!

Életem rideg! Hiányzanak az emberek, kik meleget árasztának reám. Tompát, Lévaít azóta nem láthattam. Igéretök talán pusztá szó marad. E napokra ígérkeztek, de senki, senki! Szobám üres; lantom néma.

A vidéki poeta élete valami tragikomikus, kivált ha takarmánya nincs, mint nekem: azt a gonoszok se látogatják. De Pesten!... Hja ott a pegazus sem él szénával.

És most, ami az én legkedvesebb foglalkozásom: siessen kedves Miklós bátyám ő nagyságának meleg kézsókolásomat személyesen átadni... Vilma kisasszonynak tiszteletteljes üdvözetemet — Idának, Mariskának¹ ölelésemet kijelenteni azzal a veszedelmes hozzátétellel, miszerint azt se vélhetik melyik szempillantásban hajtok fel a lasztóczi parton — mind ezt személyesen végrehajtandó!

Kedves Miklós bátyámat pedig arra kérem, hogy költeményei összeszedésével és kiadásával ne késsék! Én tökéletesen meg vagyok győződve, hogy irodalmunkban egy hely lesz az által betöltve s számos egészséges lelkek gyönyöre igazolva.

Beteg kis Margitom és nőm üdvözetét s őszinte ölelését küldvén kedves Miklós bátyámnak és családjának — fogadja igaz tiszteletem mellett keblére

szerető

Endrőjét.

2.

Vatta, jan. 7. 859.

Kedves Miklós bátyám! mostoha idők rossz termést, ez pedig rest írók szül. Az *intialis* (?) gazdálkodás és annak ez évi sikertelensége csaknem kimerítette minden cseppjét kedélyemnek s annyira felemészti időmet, hogy alig vagyok képes legelemibb vágyamat is írásba tenni — minő e levelem is.

Miklós bátyám *dupla* levele csak azért is felette kedves volt mindkettőnknek, mert most még a rózsa is mind *szimpla* nálunk. Szeretném tudni, miiben lesz már ez év termése teljes? Talán a *Ticino* áradásában...? Az én reményem gyakran odaül ugyan partjára, s mint egy *nundina* kis lábait szeretné belemártani, hogy üdülten siethessen hozzám vissza...

¹ Szemere Miklós leányai.

hanem midőn megtér, rendesen alélt s lábai vérzenek az uttól, ... holott a *megváltónak* homlokán *csorgott a vér*. S ha kérdezem, azt feleli, lábai mégsem érik a habot; de nehezen árad!

Valjon a fűgofák országa nem mutat-e nekünk fűgét?

Oly jól, oly szükségképen jól esett volna kedves Miklós bátyámmal találkoznom! de a posta fél napot késett. Ha mégis tudtam volna, hogy Berzékre is kirándúl Miklós bátyám — oda éjjel is átrándultam volna. Pista volt nálam, tőle tudom. S én oly földhöz ragadt vagyok ezidőszert, hogy még hozzá se tudok átmenni. Kezdem szidni még azt is, aki az ekét kigondolta, hát még *Vidacsot*, aki azt odajavította, hogy az idén 4 darabért 70 pfért *sípolt* ki tőlem, pedig az én *dudálásomért* az idén 7 krt se kaptam.

Nem tudok írni kedves Miklós bácsi! s e felett néha elkeseredem, néha nagyot nevetek mondván: mivé teszi az embert Vidacs. (Nagyon haragszom rá.)

Nincs valami csunyasabb *rhododendron* a clima temperata alatt, mint a gazdapoéta. S e miatt szegény Tini¹ gyakran hall... hogy ennek ő az oka, mert ha Szemere Miklósné a legnemesebb elszánással fel tudja férjét menteni *Ceres* önnagyságának igája alól, hogy Apollót ezt a nagyhomlokú szép 16, örök 16 éves leányt annál több ideje legyen ölelgetni: ő is megtehetné azt velem, ... de nem! hanem még a petrezselymet is velem vetteti. Hanem ezzel megjárta, mert elvetettem ugyan, jó is lett, hanem a dolog végén el kezdtem neki szavalni *Heinetől*:

«Mikor még szeretőm voltál,
Addái bokrétát, virágot;
Mióta feleségem vagy
Adsz zellert, és — paszternákot!»

Szerencsétlenségére itt volt a nagy bátyja is Bük Zsigmond és még meg is magyarázta a vers vulgárisát.

Szegény Tini most igen sokat szenvedett fülbajban, Margit azonban kiépült téli bajából, jó és kedves csepp leány. Jó, mondom, mert szerencsére nem az én *narkotikus* kedélyemmel látszik bírni. Már nem szopik ... s így az első «válás» keserűségén már átesett. Ha tudná, hogy minden amit az élet szépet és jót elébe tárand, csak azért lesz, hogy azoktól is elváljék!

Minden valódi örömem e gyermek mellett születik, s csodálatos, hogy én még ezen örömben is fájdalmat *viselek* ... s e fájdalmat nem bírja lelkem elsztűlni.

Különben igen rideg volna itt az élet nekem, mint volt a míg ő nem lett. Képzelné-e kedves Miklós bátyám, hogy mióta Lasztócztól eljöttünk (most is sajnálom a szüretet, kivált, ha az a szép szőke asszony eszembe jut, akivel a kapuban kellett bosszuságomra elváláskor találkozunk) tehát az ok ez a megöregedett ifju lantos, Lévai, még csak felém se volt, nem is láttam, nem is írt; Tompa azt igéri, hogy novemberben nálam lesz; vártam és még most is éjel nappal nyitva tartom a kaput s ha bevetődik

¹ Tóth Endre felesége.

rajta egy kalvinista pap: az nem ő. *Lóháton* keresem fel őket nemsokára s akkor lesz *háboru*.

S még miről nem?! a borostyánomról is szól kedves Miklós bácsi? Képzelve kedves Miklós bátyám, nem a homlokomra, de lábaimra futott s — elestem benne! Különben «*omnis caro foenum, et gloria eius sicut flos campi.*»

S aztán: «*Les hommes sent comme les statues, il faut les voir en place.*»

Már pedig ha engem valaki *állásomban* néz meg: nem a Helikonon, hanem a vattai ugaron fog látni; hol talán szántok... talán virágot keresek...

Mindennél nagyobb *hiba* az, hogy most már elestünk znnnyiak igaz óhajtasátul, miszerint a «Szemere Miklós költeményei» megjelentek volna! Hanem elvégre is meg kell Miklós bátyámnak ígérnie, hogy amit Mars ő felsége körutját a «Sessián», «Ronyván» s más nevezetes folyókon át diadalmasan megtette: Diana szobájában azonnal megzendül Apolló. Nehogy Niobe sorsára jusson a koboz!..

Ha tudnám, hogy nem leszek sértő annyi igénytelenség ellenébe mint a Miklós bácsié: sokat szeretnék írni e tárgyról: miért óhajtom én azt annyira.

Addig is pedig, míg ezt szóval elmondhatnám, arra kérem, hogy ha ismét *Deésre* találna Miklós bátyám utazni: adja tudtomra kérem! adjutánsa, vagy akarom mondani adjunctusa leszek.¹ Jó volna Medgyesnél még ez időn megenni a meggylevest; mások feketét is kaphatnának. Vilma kisasszony tálnál fel nekik.

És most, miután, a vadászszobában a divánon a nagy fajd alatt bizalmasan ennyit összecsevegtem kedves Miklós bácsinak, mint a gyermek rég nem látott apjának — szabad legyen egy percre családi körébe lépünk s ott a jóság asszonyának forró kézcsokolásomat jelente, bevégezném e sorokat, de még a szép Vilma k. a. előtt, kell egy bókot csinálnom ha el nem botlanám a járatlanságnak miatta; azután a két kicsikét kell lágyan megölelnem s elmondanom, Tinim mily tiszta lélekkel csókolja Miklós bácsin kezdve az egész családi képet, amit én addig nézek, hogy végre magam is a Miklós bácsi nyakába borulok s ott maradok

szerető öccse

Tóth Endre.

3.

Vatta, septemb. 22. 1862.

Kedves Miklós bátyám! Még a levélírásnál is felkél néha az a kérdés a lélekben — vagy a tisztán materialisták szerint: «erünkben» vagy «erőnkben» (fogadni mernék, hogy ezek az emberek a «világosságot» is «materiává» főzik nemsokára) — hogy mint kezdjem az írást? Én, ha ez az «ismerettyüre» írt «válasz»² annyira nem volna érdekes, mindenesetre

¹ Vonatkozás arra, hogy Szemere M., ki mint önkéntes huszár vett részt a szabadságharcban, Deésnél is harcolt. L. Perényi: *Szemere M. életrajza*. Sátoraljaújhely, 1897. 41. l.

² Szemerének Brassai Sámuellel folytatott irodalmi harcára vonatkozik.

most is ott kezdeném a sort, ahol máskor; elkezdenék panaszkodni, hadd könnyülne meg a szívem! Hanem ezúttal, dacára sok szenvedésemnek, elébb megérintem ezt a replikát, mely nekem két teljes órai gyönyört s egész életemre sok igazságot szolgálhatott.

Én az első kritikáját Miklós bátyámnak — miután még akkor az Arany lapját nem kaptam — nem olvashattam. Azt azonban, melyben Brassai felel rá s ismét felel a Miklós bátyám kihívására, már olvastam. A jelen *válasz* már tisztába hozza előttem tökéletesen a vita alapeszméjét.

Nincs író a világon, akit e kérdés kisebb nagyobb mértékben ne érdekelne s magábaszállásra, elmélkedésre ne indítana, ha t. i. lelkében a «jó» túlnyomó alappal bír s lényege nagyobb részét nem a «gonosz» teszi.

De a sok közül senkit sem érdekelhet inkább, mint a *subjectív* író és, *hazafi szónokot*. Midőn e kettő szől *művében*, minden szó visszaesik reá s felelőssé teszi urát annak beváltására, amit mondott, fogadott, ígért s a. t., felelőssé teszi mondom azonnal, mihelyt a Brassai sententiáját felállítottuk, mely szerint «az író művéhez úgy hasonlít, mint csak a természetben két dolog egymáshoz hasonlíthat.» És, ha e felelősség végre is hajtatik: Brassai úr úgy jár, mint a mesebeli király, aki kegyelmesen megengedte ugyan jobbágynak, hogy ő felségét minden alattvalója megnézheti naponkint bizonyos órában, hanem a felségnézés tartalma alatt, szemvesztés büntetés mellett tiltatik bárkinek is csak egyet is pillantani... A rege szerint végre a király megvakulván: nem volt a birodalomban egy se, a ki őt vezesse.

Ha magamtól indulva akarnék e tárgyról négy szemközt, vagy a világ előtt bár, szólani; a legszebbet mondhatnám, ha még mindig azt is elmondhatnám magamról, hogy: vágyom a jót, a nemest, a szépet lelkemben, de minduntalan elesem a földön utánok mentemben.

Ha az író egy volna, minden jóban egy volna művével: Prudhon a jelenkor, magából a jelenkor íróiból betölthette s fölállíthatta volna már ohajtott államát; s még mindig kérdés: valyon Prudhon is, ha legtisztább kommunista műveiben, s úgy futkos eszméivel ma is a franczia abszolutismus vetései közt, mint ha jól emlékszem, a Sámson rókája: égő fákllyával, — valyon ő is egy-e művével, ha a gyakorlat terére léphet?

Részemről nyugodtan s szégyenlés nélkül aláírom Miklós bátyám állítását, mert igen is érzem azt, mit egy költeményemben nem rég írek:

«Míg az eget járja lelkem magas röpte,
Megbotlom ide lenn.
Tántorgok, és olykor elesem a rögbe,
S nem mindig büntelen.»

Sajnálom, hogy a *válasz* végső sorai megfosztottak azon gondolatomtól, mely az olvasás kezdetén merült fel bennem. Magam is azt akartam megjegyezni, hogyha Brassai úr sohase tud híres logikájával ellenmondásba jönni, úgy felállított, elve nyomán, be kell ismernie a világ előtt, hogy ő szerint a leggorombább ember minden polemikusok között, sőt civilizált ember modoráráról fogalma sincs. Én őt nem tartom egészséges elmének; sőt, ha megbomlottnak nevezem, sem mondok csodálni valót. Őt itt-ott egy hajsza! választja el a híres Simon Pistától.¹ — Béke véle.

Ideje is, mert most veszem észre, hogy még oly sok írni valóm volna e kevés helyre, hogy alig érinthetem mind meg. Először is tehát, mentem magam, «rosszaságomért», hogy sohase váltom be ígéretemet elmenetelemmel. Kedves Miklós bátyám! Valóságos siralomvölgyének embere vagyok én. Bennem a *gazdát* e 3 irtózatossz és *minden* fátumával megkereste s a küzdés tenger időmet veszi el. Az *apát* örömek helyett gyermekeim betegsége szomorítja meg. Szegény Margit csak ez évben is már 2-szor fekszik e percben is hideglázban, pedig ő volna ártatlan gyönyöröm...! Szegény Géza kétségbe ejt s néha majd összeroskadok a kín alatt, ha a jövőre gondolok: egy éve már, hogy koronkint a nehéz görcsök fogják, tegnapelőtt épen a Flóra ölében fogta el, ki tegnap ment el tőlünk. Domokos egy skeletté aszott vérhas folytán, egy kisedd halálváz; pedig e két fiú lett volna reményem! Mint *férj* a legszomorúbban nézhetek a legjobb nők egyikére, feleségemre... fél éve már valami lábfájásból nem tudják kigyógyítani...!

Elég-e már a panasz kedves Miklós bátyám? Most nem mondom el a többbit; felhagyom az öszre, mert akár hiszi k. M. bátyám, akár nem: *szüretre nála leszek*; csak azt az egyet kérem, hogy az időtáját írja meg Miklós bátyám: mikor lesz az? Hogy pedig ennyi baj között Tinit egészen lehető rendben hagyhassam, nem megyek lovaímon, hanem Tokajig vaspályán, onnan úgy hallom jár valami omnibusz-féle Ujhelybe, onnan pedig akad kocsí.

Midőn Vilmának közleményeimet küldtem: egy pár sort is írtam Miklós bátyámnak. Ha erre vonatkozó válaszát kérdi M. bátyám: azt nem kaptam. Körülbelül 1 $\frac{1}{2}$ éve, hogy semmi levele nem jött hozzám M. bátyámnak, pedig az mindig jó napot s kedves emlékeket szerez nekünk.

Még Arany eljárásáról szerettem volna írni.² Csodálkozom rajta!!! És egyedül is csak Aranyon csodálkozom.

Tinim csókoltatja Miklós bátyámat egész családjával — én az illetőknek kézcsókolásomat s tiszteletteljes üdvözetem küldve — ölelem Miklós bátyámat szerető öccse

Endre.

Közli: PERÉNYI JÓZSEF.

KATONA DRÁMAI ÉS KÉZIRATAIK.

Katona munkáinak legnagyobb része ma is csak a buzgó Abafinak ötven év előtt készült kiadásában (Nemzeti Könyvtár 15., 16., 19.) olvasható; ez a kiadás bizony sokban hiányos, pontatlan s nem is készült kritikai szándékkal. A drámák szövegének egyedüli alapja — a *Bánk bán*on kívül — a Nemzeti Színház könyvtárában őrzött egy-egy kéziratuk. E kéziratokat is ő ismertette a kiadás előkészítése idején az Ország-Világ 1880. évi 18—20. számaiban, s azóta, úgy látszik, egy kutató sem nézte meg valamennyit; rájuk vonatkozólag Gyulaitól kezdve mindig csak az ő adatait ismétlik.

¹ Simon István szarvasi birtokos. Versein sokat mulattak annak idején, Nevezetesebbek voltak: *Nátha elleni versek*. Szarvas, 1849. *A pokol feneke*. Szarvas, év nélkül.

² Arany Szemere M. ellen foglalt állást a Brassaival való vitában.

Pedig e kéziratok néhány kérdést, amelyek Katona ifjúkori drámáival s előadásokkal kapcsolatban fölmerültek, kétségtelen módon eldöntenek vagy világosabbá tesznek. Csak e tanulságok kedvéért s hitelességük és szövegük értéke szempontjából kívánom számbavenni Katona drámáinak hozzáférhető kézirateit. Valószínű, hogy egyes vidéki színházak könyvtárában található még idevágó kézirati anyag, de épen a legfontosabb színházak (Kassa, Kolozsvár) megszállott területen vannak.

A Nemzeti Színház könyvtárában levő kéziratok közül egyik sem a költő eredeti kézírata, mint Abafi nyomán írni szokták. Egy részük a különféle társulatoktól használt sűgőkönyv, más részük, amint a kecskeméti levéltárban őrzött levelekkel és hivatalos írásokkal való egybevetésük bizonyítja, id. Katona József másolata fia drámáiról. Ez utóbbiak a *Monostori Veronka*, *A borzasztó torony*, *Ziska* és *Jeruzsálem pusztulása* kéziratei. Közülük három bizonyára azonos azokkal a kéziratokkal, amelyek kiadásra szánva a Trattner-Károli cégnél voltak s onnan kerültek Döbrenteihez, a pest-megyei játékszín igazgatójához. (Csányi közlése, Társalkodó, 1840. 43. sz.). *A borzasztó torony* azonban nem volt Pestmegye tulajdona — sem a megyei pecsét nincs rajta, mint a többin, sem a jegyzékben nem szerepelt — később került a Nemzeti Színház könyvtárába, valószínűleg 1845-ben, mikor a színház a *Bánk bán* előadásának jövedelméből a költő édesanyjának segítséget küldött; ez a kézirat meg bizonyára azzal azonos, amely Csányi cikke idején még a költő apjának «kezében» volt.

A *Ziskát* maga a költő is kiadásra készítette elő. Oly előszót és történeti bevezetést, valamint jegyzeteket és taldalékokat írt hozzá, amelyeknek másképp nem volna értelmük. Egy másik kéziratföredék bizonyítja, hogy röviddel a két dráma befejezése után lemásoltatta atyjával ugyanabban a formában, amelyben ez utóbb felküldte. Abafi kiadása csak magukat a drámákat adja, majd — hiányosan és a szöveg végére csapva — a lapok alján álló jegyzeteket és a *Taldalékokskát*. Elhagyta a bevezető értekezést a hozzájáruló figyelemzetéssel s az *Előljáró beszédet*, pedig sok tekintetben érdekesek. Az említett figyelemzetést s az *Előljáró beszéd* legvégét közölte az Ország-Világban (1880. 19. sz.) Egész összefüggésében még az utóbbi sem jelent meg sehol. Így az a kutató, ki legutóbb az értekezésre utaló figyelemzetést külön papírszeleten megtalálta, természetesen nem ismerhette föl annak közelebbi vonatkozását sem, s vele egybetartozónak vett néhány ugyanarra a lapra jegyzett mondatot, amelyeknek sem a figyelemzetéshez, sem a *Ziskához* nem lehet közük.

Mivel Abafi a kéziratot csak az első dráma címlapjától kezdve adta ki, a két dráma közös címét sem idézik soha pontosan. Az egész kötet címlapján ez áll: *Ziska a Calice | a' | Táboriták Vezére | írta | Katona József. | Pesthen | 3-^{ik} esztendőben Törvényt tanulván | 1813.*

Ugyane levél belső lapján áll az utána következő bevezető értekezésre utaló megszólítás:

Olvasó!

Ámbár nem czélom hogy a Huszszitáknak minden Dolgaikat elé adjam; (mert, a' mint már a Czim is mutattya, tsupán tsak ama jeles és a maga idejében leg nevezetesebb Férjfiút akarom a Játék színre másolni, a ki az

akkori és mostani Világ előtt a Ziska név alatt olly esméretes, és a világnak leg nevezetesebb Férjfiái közé Számláltatna, ha más Czélből forgatta volna Fegyverét) szükségesnek gondolám mind azon által (minthogy a Drammaturgia és főkép a Censura azt meg nem engedheti hogy mindent voltaképpen tegyek a Játékszinre) hogy azon jeles Rúgót Munkámnak eleibe szorítsam, melly annál még ezerszer jelessebb Tettekre útát nyitott. Az pedig — Husz.

E néhány sor csak annak a bevezetésnek előszava, melyet Katona kiadásra szánt drámája elé szorított. Legújabbán Hajnóczy Iván közölte¹ ugyancsak a költő édesatyjának kézírása nyomán. A tőle használt kézirat egy-két helyen eltér a végleges szövegtől. Az öreg Katona ezúttal is többször fogott fia munkájának másolásához; az előbbi próbából megvan — a pesti kézirattal teljesen megegyező formában — a két dráma közös címlapja, a belső lapon az első rész címlapja s ezzel szemben a behajtott ív másik felén a *Személylek* jegyzéke. Ez arra mutat, hogy vagy nem iktatta be Katona mindjárt az előszókat és bevezetést a főcím és az első rész közé, vagy apja felejtette ki — esetleg nem értette, hogy azok mindkét rész elé tartoznak — s aztán fia figyelmeztetésére fogott újra a másoláshoz. Az utóbbi eshetőség a valószínűbb. Bizonyítja ezt az említett előszó, amely csakis a bevezető értekezésre vonatkozik, s mégis szintén leírta az öregúr előbb, mint abban a példányban, amellyel fia már megelégedett. Ezt az előszó-példányt u. i. épúgy, mint más nem teljesen beírt papirokat, Katona utóbb felhasználta fogalmazópapírnak. Hátlapjára a *Jeruzsálem pusztulása* második felvonása 6. jelenésének egy része került s e dráma kézirat-csomójában maradt is meg. De van ugyanazon a lapon még két rövid részlet. Ezeket Hajnóczy az értekezés elé bocsátott figyelmeztetés közvetlen folytatásaként közölte. Pedig tartalmuk és a kézirat formája egyaránt másra mutat. Semmi vonatkozás nincs bennök a *Ziska* előzményeit megvilágító történeti értekezésre, hanem az addigi munkálkodásától végleg visszavonuló költő hálájának kifejezése s oly súlyos adósságról szól, amelybe épen újabban verte magát. Egyébként e két kis részletet maga a költő jegyezte rá hevenyészve arra a lapra, melynek közepén atyja írásával a közölt sorok állnak. A lap tetején kezdődik a jegyzés — még hozzá kis betűvel, tehát bizonyára folytatása valami későbbi munka ajánlásának; a vége, a Hajnóczytól közölt szövegnek is utolsó bekezdése, a lap alján áll. E két kis részletet nem szánhatta Katona a *Ziska* elé; a sajtó alá rendezett végleges példányba sem került bele. Mindenesetre későbbi a *Ziska* elkészülténél. Abból, hogy a levelet a *Jeruzsálem pusztulása* írásakor is felhasználta és rendben beiktatta annak lapjai közé, az volna valószínű, hogy akkor már úgy volt az, amint ma, s nem még utóbb jegyezte a kész kézirat egy lapjára. Ez utóbbi nehézséget enyhíti az, hogy a drámát maga utóbb át is kezdte dolgozni, s már előbb tisztán leírt másolat is készült róla, tehát a szóban levő példányra nem kellett jobban vigyáznia, mint bármely más jegyzetére. A megmaradt előszó-töredék mindenesetre úgy érthető legjobban, ha a *Bánk bánra* gondolunk s a ránehezedő súlyos adósságon ugyanazt értjük, amit azon a «szép, de talán soha telljesítendő

¹ K. J. Kecskeméten. Kecskemét. 1926. 10. 1.

Igérte»-en, amelyet a Pusztaszerről szóló értekezés¹ bevezetésében emleget: Kecskemét történetének megírását. Ez esetben a *Bánk bán* felajánlásakor² a kinyomtatott verses ajánlásán kívül a városi tanácshoz intézett szavainak vége lehetne leginkább, s nem a költő önmagával való korai küzködésének, hanem az ugyancsak Hajnóczy adataitól is támogatott végső férfias lemondásnak kifejezése. Az addigi munkálkodását tiltó új pálya így épen a hivatali pálya volna, s érthetőbb volna, miért mondja, hogy «eszendő olta» szüntelen nagyobbodott «hálaadatossága» és adóssága: 1820 folyamán már megválasztása előtt is bizonyára biztatták hazulról s történeti kutatásaiban is támogatták. Egészen világosnak azért magam sem látom a kérdést.

A két változatban ismert rövid előszó mindenesetre csak a Huszról szóló értekezés közlésének megokolása. Maga az értekezés. (*A' Husziták. Schulz után.*) Leop. Friedr. Schulz *Interessante Erzählungen und Anekdoten aus der Geschichte des Oesterreichischen Kaiserstaates* c. Bécsben 1808-ban megjelent könyve *Die Hussiten* c. darabja elejének (I. Bändchen 120—140. l.) fordítása; Hus és Hieronymus haláláig terjed, míg Schulz további elbeszélésének nagy részét magukban a drámákban használta fel Katona. Ha egyszer sor kerülhetne végre Katona összes műveinek kritikai kiadására a *Ziskát* is úgy kellene kiadni, ahogy ő maga szerette volna, a 14 sűrűn írt lapra terjedő bevezető értekezéssel együtt. Itt azonban a hely pazarlása volna az egésznek közlése. Álljon itt csak a fordítás legutolsó bekezdése azzal a néhány szóval, amellyel Katona a fordított részletet lezárja és kikerekíti.

Schulz 138—40. l.

Hieronymus war sonst vielleicht einer der größten Männer seiner Zeit. Mit großen Talenten von Natur ausgerüstet, und mit den ausgezeichnetesten Elementarkenntnissen versehen, hatte er den größten Theil der damaligen gelehrten Welt durchwandert, und sich eine ungemein ausgebreitete Gelehrsamkeit erworben; mit dieser Verband er eine Beredsamkeit und Gewandtheit des Geistes, welche alle, die ihn am Concilium hörten, in Erstaunen setzten. *Es ist unglaublich*, sagt der berühmte Poggius Florentinus, der ein Augen-

Katona:

Hieronimus (!) különben az akkori világnak egyik leg nagyobb Férjfia volt, a Természettől nagy észszel megajándékozva és a leg kiterjedőbb Tudománnyal, a leg nagyobb részét az akkori Tüdös-világnak öszve vándorolta, és magának határtalan Böltseséget szerzett, ezzel ő egy olly Ékessen-szóllást tsatolt öszve, melly mindenenket, kik ötet a Conciliumban hallották tsodállásra ragadott. Min-dent, a mit tsak előhozott, olly böltsen hozott elé, hogy tsaknem az egész Collegiumot a' maga részére hódította. «Mindjában (így szól

¹ Tudományos Gyűjtemény. 1823. 4. k. 51. l. — Miletz: *Katona József családja, élete és ismeretlen munkái.* 1886. 308. l. (kissé más formában).

² Az erre vonatkozó jegyzőkönyvi bejegyzést is Hajnóczy közölte. I. m. 30. l.

zeuge war, in einem Briefe, den er an den *Leonardus Aretinus* an eben dem Tage schrieb, als *Hieronymus* verbrannt wurde, *wie listig er auf alle Beschuldigungen antwortete*...¹ Alles, was er sagte, brachte er mit einer solchen Stärke vor, daß er beynahe das ganze Collegium auf seine Seite gebracht hätte: *Alle, sagt Poggius, waren von seiner Rede hingerissen, und zur Theilnahme bewegt. — Alle Anwesenden wurden von dem heftigsten Schmerzen durchdrungen; alle wünschten, er möge seinen Sinn ändern, damit ein so edler Mann der Welt erhalten werde.* Als ihm das Todesurtheil verlesen wurde, stand er fest und unerschütterlich, und zeigte nicht nur eine große Verachtung gegen den Tod, sondern ein heftiges Verlangen darnach und gewiß hat nie ein Stoiker einen Schmerzen mit größerer Gleichgültigkeit übertragen, als Hieronymus den Tod.

¹ Az idézet e része Katonánál hiányzik.

*Poggius*¹⁾ el ragadtattak beszédje által, és Részvételeire indítottak 's a' t. Minden Jelenlévőket a legkevesebb Fájdalom járta keresztül; mindjában óhajtották, hogy változtatná meg a maga eszét, hogy egy illy nemes Férjfiú a világ hasznára meg maradjon». Midőn a' Halálos Ítélet felette el olvastatott, rettenthetetlen keménységgel állott, és nem csak valami nagy megvetést mutatott a Halál eránt, hanem inkább egy nagy Vágyakodást azután, és bizonyára egy *Stoicus* se szenvedett el oly érzéketlenül valamelly Fájdalmat, mint *Hieronimus* a Halált.

Igy mult ki az Emberiségnek két Remeke, kiket az Eltévelyedés és Vakság az Isten, Ember, Anya sz. Egyház és Haza ellen fel buzdított — a midőn abban még is szent Kötelességet álmództak magoknak. — Az utolsó napon reménlem meg fogjuk látni ha olly rettenthetetlen Bátorsággal állnak é az örök Birónak Itélő Széke előtt, mint a vesztő Farakáson.

¹ *Poggins Florentinus* in Ep. ad Leonem Tarentinum. [! *Leon. Aretinum*ot olvasta rosszul az öreg Katona.]

Ez után következik Katona tulajdonképeni előszava. Ennek legnagyobb része is még a történeti vonatkozások tisztázását és az olvasó felvilágosítását célozza; a legvégén áll az a költő lelkes magyarságát történeti műve ajánlásához és a Hajnóczytól közölt töredékhez hasonló tüzzel kifejező néhány sor, melyet már Abafi¹ és Gyulai² is közzétett. Az egész előszó így hangzik:

Előljáró Beszéd.

Ha bizonyos úton mennék, főkép munkámnak Első Darabjában, könnyen zavarodást okozhatnék. Husz és Husz két ellenkező Személy lehet, t. i. az, a ki Constantiában meg égetetett, és egy másik, a ki azon Helységnek a Földes Ura volt a hol Husz születetett. Schulz a maga Munkájában, melyet ezen czim alatt adott ki: „Interessante Erzählungen und

¹ Ország-Világ. 1880. 19. sz.

² 2. kiad. 71—73. l.

„Anecdoten aus der Geschichte des Österreichischen Kaiserstaates“ amazi Husznak, emezt pedig Huszinetznek nevezi; ellenben Bohuslaus Balbinus a Cseh Országai kronikájában, ezen cím alatt: „Epitome Historica Rerum Bohemicarum“, mind a kettőt Husznak nevezi, amazi t. i. Husz János', emezt Husz Miklós' Huszinetz nevű Helység Urának. Akár mint legyen is a' dolog, azzal tsak nem fogok a' Krónika' Hítelében tsorbát ejteni, hogyha a' nagyobb zavarodás el kerülésére Schulz mellett maradok, (azonkívül is ezen pontban mind a kettő egyformán szól: „egy János nevű Prédikátor, a ki születése helyéről Husznak nevezetett — tehát nem Huszinetznek? ha úgy nevezték a Helységet? És miért a Földes Urat Husznak?) — —

Akár mikép vagyon is, én a szavakat nem hasogatom, és a Personáléba Huszinetzel írok, ne hogy minthogy a Játék tzimere a Huszszitákról szól az Együgyűebbek a Tzédulán Huszt olvasván, a Huszszitai Vallás kezdőjét gondolják.

Ez a Huszinetz (így fogom ezentúl nevezni) volt az első, a ki (minek utánna a Csehek fel zúdultak Husz és Hyeronimus meg ölettetésén) meg boszszúlni akarván Földijének halálát, egy Prédikátornak únszolására, kit *Mis'niai Jakab*nak (Jacobellus Misniacus Dresdensis) hívtak, és a ki az alatt hogy *Husz* és *Hyeronimus* Constántiában tartózkodtak, velle öszve szövetkezvén Huszinetzen és a körülötte lévő vidékeken prédikálta a Huszszitai Hibákat — ez a Huszinetz mondanak volt az első a ki Fegyverbe állítván jobbágyait, és a Prágaiak közül is sokakat (minthogy ottan néki privilegiált nemesi Háza volt) többször fegyveres Tsoportal ment az akkori Királyhoz Ventzelhez, hogy szabad legyen néki (esedezett) némelly Templomokat a Huszsziták számára (kik már akkor elegen voltak) el foglalni. A Király meg boszszankodván sokszori, sött goromba alkalmatlankodásain, kitiltotta ötet Prágából. —

De hagyjuk ezeket annak helyére, és álljon elé az, a kiért Pennámat kezembe vettem u. m. Ziska.

Engedj meg hibámnak, Nemzetem! hogy ezt mondtam: „Ziska, a kiért Pennámat kezembe vettem“; mert valójában a feő Tzél a melyre igyekszek édes *Anyai nyelvünk* előlmozdítása. Boldog vagyok, ha Tehetetlenségem ezen Munkámmal, tsak egy lépésnek század részével, közelebb viszi is a Pallérosodás Templomához Magyar nyelvünket: bizonyára nem is szégyenitem azzal meg, mintha Hazai történetet nem találván, idegen Embereknek Tetteit írom, mert ezen pontban is a Tökélletesedés volt a czélom — több Barátimtól hallottam azt kérdezni: *Huszszita? Huszszita? ugyan mitsodák azok a Huszszita Vélemények?* — ámbár ugyan nékem arról nem lehet a' Játékjaiban beszéllenem; a mennyibe a kronikából olvastam, a' *) jegy alatt ki fogom tenni még is.

O Magyar! néked szentelem minden Betűimet, néked mind azt a mit Lelkem (bár erőtlen szárnyakkal) kegyes Meg ítélésed eleibe repíthet: ajánlékozz meg engemet azon szerentsés érzéssel, hogy midőn munkámat olvasod, ezt képzelhessem tölled hallani: „egy 21 esztendő Ifjú is igyekszik

¹ A drámák történeti anyagának vizsgálata is igazolja, hogy Schulz és az *Epitome* Katonának nemcsak legfőbb, hanem egyedüli történelmi forrása.

azon földi Paraditsomba — hogy Magyarnek esmérteszen, és édes *anyai nyelvé*t tehe'sége szerént elő mozdítani izzadoz.»

A' Magyarságnak

igaz Imádója
A szerző.

A *Jeruzsálem pusztulását* Katona a színházi könyvtárban megmaradt példányban adta cenzúrára: rajta a cenzor 1814-i engedélye, majd az 1833-i is. Úgy látszik tehát, Döbrentei a kezébe került darabok közül ezt az egyet műsorra tűzte. Az előadásra való előkészítés megkezdését bizonyítja az is, hogy a szereplőket ceruzával megszámozták, tehát az előadás lehetőségét számbavették. Néhány törlés és igazítás is van a kéziratban, valószínűleg az első cenzor, Stipsics kezétől. Áthúzta Mária első jelenetének (II. 4.) második felét, a mérges gyümölcessel és a késsel való szörnyű játékot, második jelenetéből az istenkáromló szavakat s az ördög emlegetését, József elbeszéléséből (III. 8.) a legszörnyűbb és legundorítóbb kegyetlenség előadását, nagy beszédéből (III. 10) a bibliai példákat, az V. felvonás elejéről «az ő koronája tövises volt» mondatát, végéről is Józsefnek azokat a szavait, hol atyja jajgatásának isteni erőt tulajdonít, továbbá Matatias és József átkát Florusra (V. 5.) és Simon vért szomjazó szavait elhurcolása előtt (V. 7.). Mindez pontosan megfelel a cenzori utasításoknak.

*

A sűgőkönyvek közül legrégibb az *István a magyarok első királya* kézírata: ez volt már a bemutató előadás sűgőkönyve is, tehát közvetlenül Katona kéziratáról másolták. A fővárosból eltávozó színészek magukkal vitték s alkalmi darabnak mindenütt újra meg újra előszedték. Az 1833-ban összeállott pestmegyei játékszíni társaság tagjai hozták megint magukkal. Benne van az 1834 augusztus 19.-i előadás szereposztása, de korábbi vidéki szereposztások is, többek közt Vándzával és Baloggal, talán 1814—15-ből, mikor Váradon működtek együtt. Rajta van Stipsics cenzor 1813 július 29-én kelt engedélye. Mindenütt kihúzta Kupa és a békétlenek legerősebb szavait az idegenek ellen, az uralkodó és az egész «társaság» érdekének szembeállítását s azoknak a nyilatkozatoknak nagy részét is, melyek Kupa és Adelheid szerelmének a király és az ország nyugalomával való kapcsolatát hangoztatják. Néhány rövidítés és apróbb igazítás azonban alighanem magának Katonának kezétől származik. A darab legvégén a közfelkiáltás és Sámuel Esztergomba hívó kiáltása is át van húzva ceruzával s helyette István könyörgése megtoldva az evangéliumi szavakkal: «és engedd nekem hogy szent Trónusod előtt azt mondhassam, Uram a te girád 10 girákat nyert.»

Aubigny Clementiának és *A Lutza székének* két kézírata van a színház könyvtárában. Az első példány Udvarhelyi Miklósé volt; másolását Kecskeméten 1816 április 20-án fejezték be. Valószínű ebből az is, hogy Kecskeméten játszották e darabot eredeti szövegében, s hogy Katona maga bocsáthatta kéziratát Udvarhelyinek rendelkezésére. E kézíraton van a kassai cenzornak 1831. dec. 23-án kelt ismeretes tilalma is. A másik kézirat másolását «Kolozsvárott 81^k Maii 826 esztendőben» végezték be. Szövege eredetileg csaknem betűről-betűre egyezett a másik kéziratával, alighanem épen arról készült is Udvarhelyi 1821--27-ig Kolozsvárt volt, s az *Aubigny Clemen-*

tiát 1825. dec. 17-én és 1827. jan. 2-án¹ játszották ott, míg Magyarországon a cenzúra eredeti alakjában nem engedélyezte, s ezért a sikerrel kecsegtető drámának magyarosításával próbálkoztak. Alighanem épen a kolozsvári kézirat alapján történt a magyarosítás. E kéziraton ugyanis az eredeti cím alá van írva a *Hédervári Czeczília A' Magyar Amazon vagyis A' Hédervár ostroma 3^{ik} András alatt 4. Felvonásban* cím. A bekötéskor még egy levél került eléje, ezen ismét rajta van a cím s utána ez áll: «Aubigny Clementiából magyarosítva Katona Josef által 1819^{be}»; hátlapján a magyarosított személyjegyzék. A magyarosítóra vonatkozó, nyilvánvalóan hibás szövegű megjegyzésnek nem sok hitelt adhatunk. Tudomásom szerint 1829-nél előbből nincs hiteles adat a *Hédervári Czeczília* előadásáról (*Magyar Játékszíni Zsebkönyvecske 1830-ra*. Sopron) s 1819-et csak az 1826-ban másolt kézirat utólagos címlapja nyomán emlegetnek; e címlap csak úgy érthető, hogy a magyarosító az *Aubigny Clementia* írásának évül jelzi tévesen 1819-et 1813 helyett. 1827-ben a színészek elhagyták Kolozsvárt s Magyarország különböző vidékein játszottak; ekkor kerülhetett a kolozsvári kézirat is a Dunántúlra s ott csinálták belőle — talán maga Komlóssy, a sok mindent színre alkalmazó igazgató — a *Hédervári Czecziliát*, csak a neveket, kort és színhelyet változtatván meg s kihagyván a harc okául szereplő vallási kérdések vitatását. Katona darabjának másik kézirat alapján való színrevitelével Kassán próbálkoztak hiába 1831-ben. Az 1833. nov. 28-i budai előadásnak a Honművészből megjelent kritikája is olyan modorú és árnyú, amelyet csak itt még ismeretlen darabokról szokott adni. Arra már Gyulai is rámutatott, hogy ily absurde külsőleges magyarosítás magától Katonától nem származhatott; az ebből származó anachronizmusokra már a Honművész kritikus is rámutatott — különös azonban, hogy Bayer is a rendezés baklövésének tartja az ágyúzást.²

A' *Lutza széke* legrégibb kézírata is Udvarhelyi volt valamikor. Címe: *A' Lutza széke karáton Éjtszakáján. Néző Játék 3. Felvonásban*. Rajta Miskolcon 1822 január 19-én kelt cenzori engedély. «Az első jelenés kihagyása mellett megengedtetik». Udvarhelyi ekkor már Kolozsvárt volt, de igen valószínű, hogy ezt megelőzően volt az ő birtokában a kézirat. Talán még Pestről vitte magával épen e példányt vagy Kecskeméten másoltatta ezt is; legalább Liszka Béla adata szerint 1816-ban Kecskeméten játszotta e darabot is;³ Kolozsvárt épen 1822. dec. 27-én játszották először. E kézirat címirata pontosan egyezik az első előadások cím- és műfajjelzésével, s egész szövege kétségtelenül jobb, mint a dráma többi kézírataié. Semmi sem mutatja feltűnőbben, mennyire hiányzik már egy kritikai Katonakiadás, mint az, hogy Katonának a *Bánk bán*on kívül leghosszabb életű és legnépszerűbb darabját mindezek ellenére nemcsak Abafi, hanem Bayer is egy sokkal későbbi és rosszabb kéziratból adták ki. Ez utóbbi is a Nemzeti Színház könyvtárában van meg. A nemzeti színházi 1841. március

¹ Ferenczi: *A kolozsvári színészet és színház története*. Kolozsvár 1897. 506. l.

² *A nemzeti játékszín története*. II. 102. l.

³ *Katona Emlékkönyv*. Kecskemét. 1930. 102. l.

3-i előadás sűgőkönyvéül másolták; január 30-án küldte Fáncsy cenzúrára, s Pongrácz tanácsos február 23-án engedte meg előadását «a' kitörülteknek el-hagyása mellett»; ezek folytán az előadás még távolabb állt a korábbiaktól, mint maga a kézirat. A dráma felépítése lényegében ugyanaz a két kéziratban, de a beszéltetés, mint régi színészkezíratoknál gyakran észrevehető, az utóbbiban bőbeszédűbb és könnyebben érthető paraphrasis, sokszor a gyöngébbek kedvéért készült magyarázatként hat. Sok helyen világosan érezhető, hogy az újabb szöveg származhatott a régebbiből, de megfordítva nem volna érthető, s így ebben az esetben a kéziratok időrendje és értékbeli sorrendje azonos.

Úgy látszik, Udvarhelyinek nemcsak a *Bánk bán* felfedezését köszönhetjük, hanem Katona más drámái megőrzését és terjesztését is. Még egy dráma kézírata van a színház könyvtárában Udvarhelyi névjelzésével s ebben az esetben Katona szerzősége kérdésében is döntő jelentőségűnek tartom az ő tanuságát. *Jolánta a' Jeruzsálemi királyné. Szomorú Játék 4 Felvonásban. Ziegler után fordította Katona József országos ügyész a kézirat címlapjának szövege.* E dráma fordítását Bayer¹ elvitatta Katonától azon az alapon, hogy már az 1811. évi műsort tartalmazó *Játékszíni Almanak*ban is, meg a 30-as évek színlapjain is Murányi szerepel fordítóként. Pedig sok példa van rá, hogy különböző társulatok más-más fordításban adták ugyanazt a drámát, s ha valamelyik birtokában nem volt meg valamely népszerűbb német dráma fordításának kézírata, lefordították újra. Ebben az esetben is ilyesmi történhetett. Katona alighanem Udvarhelyiek kecskeméti szereplése idején fordította Ziegler divatos lovagdrámáját. Nemcsak az szól e mellett, hogy Udvarhelyi volt a kézirat tulajdonosa, hanem a fordító jelzésének módja is. Nem az áll rajta, amit később egyes kéziratokra és színlapokra rájegyeztek, hogy «Bánk bán szerzője», hanem olyan jelzés, amit csak saját kéziratáról írhattak le, még pedig csak 1815 vége és 1820 közt: «K. J. országos ügyész». Ugyanez a jelzés még csak a *Bánk bán* 1815. évi kidolgozásának sajátkezű jegyzeteivel ellátott kéziratán áll. Sem korábban nem írhatta volna ezt, hiszen csak 1815. dec 21-én tette ügyészi esküjét, sem utóbb, mikor már nemcsak címe, hanem pontosabban megjelölhető hivatala is volt. A *Bánk bán* és a *Jolánta* kézírata valószínűleg csaknem egy időben, tehát röviddel az ügyészi cím elnyerése után s Udvarhelyi kecskeméti szereplése idején készült, tehát a *Bánk bán* kézírata, amelynek szövege közepén van a Bárany Boldizsártól olvasott szöveg és a végleges kidolgozás között, néhány hónappal későbbi az előversengés kelténél (Jakab Havának 30-ikán 1815), s ez utóbbi a Báránynak megküldött kidolgozás időpontját jelölheti.

Ezek szerint Katona és Udvarhelyi barátságának emléke az utóbbi följegyzésein kívül több drámának az ő színtársulata részére készült egykorú másolata is.

A *Jolántán* kívül a legnépszerűbb Ziegler-dráma, a *Parteiwuth*, fordítójául is említették Katonát, noha az egykorú műsor-adatok ezt is más-

¹ EphK. 1892. 692. l. — Erdélyi Múzeum 1893. 153. l. — *A magyar drámairodalom tört.* I. 243. l.

nak tulajdonítják. A *Pártosság dühének* is van egy kézírata a Nemzeti Színház könyvtárában, de a fordító megjelölése nélkül. Ebben az esetben azonban az ismert adatok nem nagyon támogatják azt az eshetőséget, hogy Katona is fordította volna Komlóssyn kívül. Én legkorábbi időből a Honművészeknek egy 1836. évi kassai előadásról szóló kritikájában láttam Katonát fordítóként feltüntetve, de ekkoriban is minden más adat, újsághír és színlap egyaránt Komlóssyt említi, s épen Kassáról is több ilyen adat van. Itt tehát alapos a gyanu, hogy — már a *Bánk bán* sikere után — jogtalanul használták föl Katona nevét. Különben épen a Nemzeti Színháznak a fordítót meg sem jelölő kéziratát is Kassán másolta annak idején Gillyén Sándor sugó, aki utóbb a fővárosba került.

Ugyancsak a Nemzeti Színház könyvtárában van Katona egyetlen Abafitól kiadott fordításának, *A' Mombelli Grófoknak*, egy sugókönyve is; a végén olvasható bejegyzés szerint Balog másolta Tatán 1827. március 10-én.

A *Bánk bán* sugókönyvei már mind nyomtatott szövegek után készültek. Legrégibb az, melyet az önkényuralom idején engedélyezett felújításkor használtak; benne a cenzor törlései. Az 1815. évi kidolgozásnak említett kézírata most a Széchenyi-könyvtárban van; részletesen ismertette és teljes szövegét kiadta Császár Elemér a IK. 1913-ik évfolyamában. Ezen kívül csak a *Lutza székének* van itt is egy késői, de a kiadóktól felhasználtnál három évvel korábbi sugókönyve: Gönczy Sz. Sámuel másolta 1838 március 27-én.

Kecskemét város levéltárában a Miletz János hagyatékából megvásárolt iratok gyűjteményében van *A' Rósa* és a *Jerusalem pusztulása* eredeti fogalmazványa s ez utóbbi verses kidolgozásának szintén sajátkezű másolatából két töredék, melyek csínossága arra mutat, hogy az átdolgozás befejezése után foghatott a költő a másoláshoz¹. *A Rósát* a költő szokása szerint korábban már beírt papirosok hátlapjára írta. E lapok közt megvan a darab első elgondolását megrögzítő jelenet-terv is: 1. 1. Dem(erocsinyi) 2. Fin(olányi) 3. Gyerf(anorinszky) 4. De(merocsinyi) nélkül. 5. Fin(olányi) nélkül, majd Kat(ica) 6. Kat(ica) majd vitéz² [hadnagy] 7. Madam. 8. Mind. 2 1^{so} Fin(olányi) János 2. Fin(olányi) 3. Dem(erocsinyi) 4. Elek. 5.² János 6. Kat(ica) 7. Hadnagy. Elek. 8. Der(esházy) 9. Hadnagy. 10. Dem(erocsinyi) E(lek) 11. Nya(lócy) és Mur(aközy) (12. Fin(olányi) 3 1. Fin(olányi) 2. János 3. Mur(aközy) Nyal(ócy) 4. Elek. Der(esházy) 5. Hadn. Kat(ica) 6. Dem(erocsinyi) Madam. 7. Nyal(ócy) 8. Fin(olányi) 9. János, (de ez az utóbbi már itt is áthúzva). A jelenetek jelzése a fennmaradt fogalmazványban sem sokkal pontosabb, ott is majd csak az újonnan érkezőt tünteti fel, majd valamenyny szereplőt. Kidolgozás közben a terv alig változott lényegesen: az első felvonás 3. jelenésében Gyerfanorinszky helyett csak inasa jön a kint levőkért, s így az ifjú úr kijöve tele elé kerül Demerocsinyi távozása és Finolányi magánjelenete. Finolányi és Demerocsinyi visszatérése is utólag került Elek és Kat(ica) találkozására elé; így lett a 8 jelenésből 13. A második felvonás első öt jelenésében nincs különbség, de a hadnagy és Elek

¹ Kiadta Hajnóczy: *Katona J. Kecskeméten*. Kecskemét 1926. 10—26. l.

² Eredetileg nem új jelenés, így a következő számok is eggyel alacsonyabból javítva.

majd Deresházy találkozását eredetileg csak Katicával való jelenet után tervezte Katona, míg a kidolgozásban Elek Katicát csak a duellum megbeszélése után hívja be, hogy megmutassa neki a hadnagytól visszakapott rózsát. Itt is nőtt a jelenetek száma 12-ről 15-re, noha az utolsó jelenetben a terv két jelenése van együtt. A harmadik felvonásban mindössze annyi a változás, hogy a terv utolsó három jelenete a kidolgozásban együtt van, minthogy az összes szereplők úgyis ott vannak már a színen, csak elbújva, s egyenként jönnek elő.

*

A *Jeruzsálem pusztulása* részletei háromféle kidolgozásban maradtak meg, de már a kecskeméti fogalmazvány is többszöri átgondolás eredménye: mutatják ezt a kézirat törlései és igazításai s azok az apró jegyzések, amelyeket papírra vetett a költő, mielőtt a kidolgozáshoz fogott. Itt is már használt papírszeleteken dolgozott. A 88 lapos, hátul csonka kézirat 81. lapján épen a *Jeruzsálem pusztulása* jelenet-vázlatának néhány része van meg, a második, negyedik és ötödik felvonásé, még hozzá a következő dátummal: 28^a Febr. 1814. A következő sorok vannak meg: 1. János, Simon, majd Eleazár 2. Eleazár 3. Mária. Fia. 4. M. 5. János. 6. Simon. 8 (!) Mária ölés (?), majd Eleazár. 4 1^{so} M(atathias) Fel(esége 2: J(údás). Előbbiek. 3. Ad(iabeen) M(ária) Zsidók. 4. S(imon) J(údás) Előb(biek) 5. Mária M(atathias) Fel(esége) 6. Simon Előb(biek) láрма. 7. Eleazár, nép. A Rómaiak a falakon. Ezekkel szemben, ellenkező irányban írta rá a papírszeletre Katona az 5. felvonás tervét 3. jelenetétől kezdve: Titus, Mária, József. 4. Florus, János. 5. Berenice Florusnak szalad. 6. Adiabeen. 6.¹ Simon. Épen az ötödik felvonás 3. jeleneténél használta is fel Katona e levelet; talán nem egyszerre jegyezte le az egész tervet s az ötödik felvonás elgondolását megrögzíteni csak akkor jutott eszébe, mikor az előzők tervével beírt papíros került kezébe. A tervhez egyébként az első kidolgozás többnyire ragaszkodik: a második felvonást eredetileg úgy gondolhatta, hogy Máriát külön-külön mindhárom vezérrel összehozza, s mikor minden próba sikertelen s gyermekét megöli, akkor ismét Eleazár, a legemberségesebb tyrannus és nem Adiabeen, tér vissza hozzá. A negyedik felvonás menete teljesen azonos a tervvel, csak a jelenethatárok toldódtak el; az ötödikben is ezen kívül csak az a különbség, hogy Adiabeen közvetlenül Simon előtt került volna a terv szerint Titus elé.

Más papírszeletek is rávilágítanak a dráma megformálását megelőző munkára. Mindjárt a cím és a személyek után a 3. lap ily előbb használt papíros: rajta baloldalt néhány figyelmeztetés önmaga számára, hol tadjon be jegyzeteket a nyilván röviddel előbb befejezett *Ziska* kéziratába; ezzel szemben jobboldalt néhány idézet a *Ziska* latin forrásából, alatta pedig keresztben a Josephusból a *Jeruzsálem pusztulása* szereplőitől kijegyzett nevek egészen abban a sorrendben, amelyben a fogalmazvány személyjegyzékében szerepelnek: mindkét helyen köztük van még 2. és 5. helyen Sextus Cerealis, az 5. legio vezére és Terentius Rufus, az a tiszt, aki elé Josephus szerint a csatornából kibúvó Simont vitték (B. J. VII. 20.); a személyek tábláján

¹ A szám ismétlődése onnan ered, hogy a 4. jelenetet utólag szúrta be s ezért a következő kettőt átszámozta, de az utolsót már nem.

már a fogalmazványban is utólag kihúzta az elsőt. Érdekes még, hogy Matathias feleségét Flaviának nevezi, a zsidó királynő neve pedig Beronice. Csak utóbb jutott tehát eszébe, hogy Josephusnak libertus-féle viszonyában a császári háztól nyert mellékneve nem lehet anyja neve; a királynő neve azonban a Katonától használt Rufius-féle latin szövegben is mindenütt Beronice. Mikor a drámát befejezése után még egyszer átírta, itt is még egyszer ellenőrizte a nevek írását s ekkor más kiadást használhatott. Egészen különálló levélen van még néhány kijegyzés Josephusból (a Miletz-gyűjtemény 17. darabja): Matathias fogságáról, s utána Titus alvezéreiből a következők: Titi Duces Tiberius Alexander Titi Militiae praefectus, Sextus Cerealis 5^{ae} Largius Lepidus 1^{ae} Legionis Propositi. Terentius Rufus Vespasianus császár kja Genides (?). Közvetlenül e jegyzések alatt áll a Kecskeméti és a rác dúlások alkalmával elpusztultaknak jegyzéke Székudvai János *Jajhalom* c. versezetéből (1707.) kiírva. A két jegyzést semmi más nem különbözteti meg egymástól, csak az, hogy az első előtt a *Jeruzsálem*, a második előtt a *Kecskemét* szó áll egyforma vonással aláhúzva. Világos ebből, hogy Katona történelmi drámáihoz való anyaggyűjtésével egyidőben jegyezgetett ki már adatokat Kecskemét történetéhez is, tehát «több esztendőnk» munkájára hivatkozván 1818-ban helyi adatokat kérő folyamodásában,² legalább öt évre gondolhat, s így nagyon érthetően mondja, «főleg statistikai» tekintetben várván csak gazdagodást az iratok közléséből: (a város) «régisége, sorsa sat. meg van nálam.»³

A *Jeruzsálem pusztulása* fogalmazványából elveszett az ötödik felvonás utolsó jelenése s az előző jelenés vége. A dráma felépítése csak néhány részletben tér el a cenzori példánytól: így utólag került csak Beronice megjelenése elé Florusnak a helyzetre nagyjából rávilágító kitörése; a második felvonás eredetileg a három tyrannus harcának bemutatásával kezdődött, de ezt már a fogalmazványban áthúzta Katona; az ötödik felvonásban Adiabeen előbb nem szerepelt, amint a harmadikban sem említi külön a falon levők közt; a jelenetlerv szerint külön került volna Titus elé, így azonban nem tudta volna Katona alkalmasan beilleszteni s a felvonás epikus terjengésének csökkentése végett elhagyta e jelenetet; e helyett utóbb az Eleazárral kivonuló katonák szószólójává tette a legderekabb jeruzsálemi vitézt. Az első jegyzések, a fogalmazvány, a cenzori példány s a verses kidolgozás több helyen tanulságos abból a szempontból, mikép formálja darabját egyre drámaibbá, elvetve sok hasznavehetetlen historicumot, pl. a főtisztek külön szerepeltetését. Sok helyen a történelmi tényekre való hivatkozás szárazságát is utólag enyhítette: így eredetileg többet említett Beronice a lázadó községek közül is. Titusszal való első találkozására is világosabban céloz: «mi egykor Tiberius Alexander udvarában (olgy szép órákat töltöttünk — áthúzza) láttuk egymást, fel tettem magamban, hogy meghódítalak» stb. E száraz utalásból még világosabb, mint a későbbi szövegben, hogy Josephusnak az a helye vezette Katonát, hol Beronice bátyjának

¹ Közölte Miletz, i. m. 313—4. l.

² L. Hajnóczy, i. m. 41—2. l.

³ L. Miletz, i. m. 74. l.

alexandriai tartózkodásáról szól; de ugyanekkor B. épen Jeruzsálemben volt s ekkor szállt szembe Florusszal a nép kínzása miatt; alighanem itt rájött a tévedésére is, mikor adatait újból ellenőrizte. A legmeggrázóbban drámaivá alakított jelenetekben a legfeltűnőbb a fokozatos haladás. Berenice és József nagy jelenete a fogalmazványban lapos, érzékeny beszéltetés, a cenzori példányban már megrendítő drámai játék. A monologok is utóbb váltak annyira székszavú eruptiókká. Mária kényes szerepeltetésében is sok az apró változás, összeomlása nem oly megindító, alakja kevésbé vonzó és megkapó, mert kezdettől fogva több van benne abból az ünző elkeseredésből, amely forrásában tette elkövetésére viszi. Nem mérges gyűmölcsöt, hanem egy falat kenyeret akar fia alvása alatt megenni; mikor az kikapja kezéből, akkor mondja ugyan neki, hogy mérges, de aztán mégis visszaadja, s a kisfiú le is nyeli, sajnálkozva szegény anyján. Az örülésbe jutó anya töprengése is sokkal vadabb, nyersebb, forrásához közelebb állván, józanabb is: «Miért születettél te? Hogy Anyádat nyomorítsd vagy néki használj (*vad mosolygással*) Használj gyermek! Használj!» s tovább is egy-egy utóbb kihagyott mondatfoszlány újra meg újra jelzi, hogy magával is annak természetes voltát akarja elhíttetni, hogy belőle szakadt gyermekével tartja meg életét. A nyelvi átdolgozás eléggé nagyarányú, kivéve a dráma végét: főleg a drámai székszavúság felé törekszik fokozatosan. Berenice szavai pl. Titus és Florus távozása után (I. 5.) a két változatban:

bizonyossan érdemes Titus hogy meg halljam azon áldozatnak nagyságát. És ez a sém mire való egy majmoló Hangon mormogá: köszönöm, királyné. Én érettem áldozat. Titus? az a szép Férjfiú? — Zsidóné mire tántorodsz? ez a te czéled (*fel s alá jár*) Hm! Hm!... vald meg magadnak Berenice, hogy könnyen el felejthetnéd ide jövetelednek czélját, ámbár ha az igazat kell megvallani még is mind Titusért történt — de fére ezzel — én még a vesztő helyen is mindenkor Berenice maradnék. Miért bámulsz így rám Galilaeae?

Nyomorult! — — Áldozat? — érettem? — és Titus, az a szép Férjfiú? — Berenice hová tántorodsz? Ez é a czél? De nem — verd ki fejedből! most ő Ellenség. Miért bámulsz úgy reám Matatiásnak Fia?

WALDAPFEL JÓZSEF.

LUPUJ VAJDA TÖRTÉNETÉNEK ISMERETLEN VÁLTOZATA.

Még 1909 táján fedezte fel Kelemen Lajos, az Erdélyi Múzeum levéltárosa, a br. Apor család abasfalvi könyvtárában azt a *Formulariumot*, amelynek az ad különös értéket, hogy elől is, hátul is latin-magyar szöveggel teleírt lapok vannak hozzákötve. A kis 4-r kötet kötése barna bőr, piros szél-

¹ V. ö. IK. 1929. 325. l. jegyzet.

vágással; a első s hátsó táblán csinos, körbefoglalt, aranyos arabeszk díszítményekkel. A könyv címe a következő:

FORMVLARIVM | VARIARVM COMMISS.

*Artic. Except. Interrog. Petit. Senten. et | Appelat. unà cum
practica Signaturae | iustitiae circa commissionem causa | rum
quae in eadem Cu. com | mittuntur illustratum.*

Nec NON DE DEVOLVTIONE CAV | SARVM AC ORDINIS
IVDICIIARI | TRACTATVS. OMNIBVS ADVOCATIS ET PROCVRATO-
ribus causas exercere cupientibus maxime profuturum.

(Alatta kis címke: Sybilla képe.)¹

*Cum privilegio summi Pontificis Julij III. et illustrissimi |
Senatus Veneti ad annos. X.*

A könyv kolophonja a 165. lev. közepén ez: Venetiis apud
Michaellem Tramezzinum MDLII.

A Sybilla-metszet alá oda van írva az első kinyomozható tulajdonos kezéirásával: *Ex bibliotheca Welegraden*; a metszet fölé meg a későbbi tulajdonos kb. a XVIII. sz. első feléből származó kézírással az *Ex lib. B. Petri Apor* bejegyzést tette.

A kötet a címlapból +9 sztlan levélből +165 l.-ból áll, de eleje 43 s után 44 kézíratos levél van kötve. A hátsó védőlapja megvan, de azért elől s hátul is néhány kézíratos levélnyi hiány észlelhető, pedig talán éppen ezekre írta be a kézirat írója — helyesen: leírója — a nevét.

Mivel XVII. századi kézitról van szó, nem tartjuk feleslegesnek a kézíratos lapok anyagát nagyjában ismertetni. A kötet elejéhez kötött (s általam ezután I-gyel jelzett) rész a következő, részben verses, részben prózai darabokat foglalja magába: 1a—5a l-on *Elseő aduent Vasarnap*. Euan-geli(um) in Dnica Palm.² (magyar prédikáció); 5a—8b *Jesu filij Mariae* (párbeszéd magyar költemény); 8b—16b magyar Mária-énekek; 16b—19 a *De Sancta Catharina* (magyar költemény); 19a—19b *De Epiphania* (u. a.); 20a-b vegyes magyar-latin üdvözlő versek a Petky és Lázár nemzetségre; 21a—23b *Lupulj uajdanak romlasarol... ualo enek*; 24a—43a *Rosa Aurea* (latin próza) 43a—43b *Funebrales* (magyar sirató ének). A második (ezután II-vel jelzett) rész a kötet hátuljához kötve 44 l-t foglal magában. Tartalma ez: 1a—5b *Humillima quadragesima in commemoratione Sancti Pauli* (latin próza); 6a—9b *Constructio furni* (magyar alchimista szöveg); 9b—20a *Incipit liber magni magistris Ioannis de rupe scissa* 1534; 20a—38a *Liber Alphidj philosophi qui dicitu(r) clavis philosopho(rum)*; 38b—43b magyar üdvözlő költemény a Petky és Lázár család tagjaira 64 vszokban; 43b—44a *Notationes* (ékkövek latin betűsoros jegyzéke).³

Ezek közül bennünket leginkább az I. rész 21a—23b lev.-én levő *Lupulj uajdanak romlasarol... ualo enek* érdekel. Irodalomtörténetírásunk eddig két

¹ Ugyanez a könyv utolsó lapján.

² Pál Római lev. XIII. alapján.

³ A leírás Kelemen Lajos levéltáros jegyzeteinek felhasználásával készült.

kiadott s egy kiadatlan, de ismertetett, Lupuj vajdáról szóló énekről tudott.¹ Az egyiknek egyetlen ismeretes példánya az E. M. régi magyar könyvei között van *Lupuj Vajdarol Valo Enek*² stb. címmel. Ennek valamint a töredékes másíknak — *Az havasalföldi hartzrol valo historiának*³ — szerzője Köröspataki B. János, mezőcsávási ref. pap volt. A harmadik, e tárgyról szóló históriás ének, amelyet Koncz József *Lupuj vajdáról ismeretlen XVII. sz. magyar ének* c. közleményében⁴ leírt s közölt, épen úgy mint a Köröspatakitól szerzett második is, csak töredék. Koncz József hajlott arra — bár alapos ok híján — hogy ezt az éneket is Köröspatakiénak tartsa, még Szabó Károly véleménye ellenére is. És most itt van ez a negyedik változat. Meglepő, hogy egy ilyen, aránylag nem nagy jelentőségű eseményt négy változat is fenntartott.

A harc maga az oláh történetből Matei Basarab (1632—1654) és Vasile Lupu (1634—1653) néven ismert két fejedelem közötti vitás — részint pénzügyi, részint hatalmi — kérdések miatt keletkezett. Mivel a moldovai Lupu már az öreg (I.) Rákóczi Györgyöt is maga ellen ingerelte portai áskálódásaival, a fiatal (II.) Rákóczi György Matei Basarab oldalán avatkozott a harcba. A Lupu segítségére jövő kozáksággal szemben a fejedelem s a vajda serege előbb ugyan vereséget szenved, de lengyel segítséggel végül is győz; Lupu trónfosztottan menekül, családjá s kincse Suceava (Szucsava) hosszas és sikeres ostroma után Rákóczi kezébe jut.⁵ A históriás ének hű szövege:

Lupulj uajdanak romlasarol es uitez magyaroknak s hauas el földenek njertes allapattjokrol ualo enek Isten engedelmeből edgy anachureta által

- (1) Geonyörüsesgebet föld kereksegeben nem talaltam eltemben

Mind keresztjenségh köszt is az ola orszagh köszt adot Isten erdelýben

Ne legýen rest ebben se rosz kedű senkj, kikj uegye eszeben.

- (2) Mý üdeön Lupulj Vajda szantalan kozakkal ieoue Mathe Vajdara Ordít az kozaksagh Vgratja io louat siet Targaljistyara Ket ola orszaghnak s uitez magyaroknak Hogy Lupulj lenne Vra.

- (3) Mathe az Istennek illy keonyorgessel szol keseredet szíueben Oh Isten o Isten megh testesult íge kj lakozol mennýeghben. Csak te benned bizom életnek kutfeje ne hadgy igaz ügjemben.

- (4) Az uitez magyarok s Rakoczi hiuúi azzonnal erkezenek Nagy bator uigh szokkal bisztattýak az Vajdat eorüleön uitezinek Mert mellette lesznek meddigh az kozaksagh Foldre nem tapottatnek. ||

- (5) Vajda ütközetnek uitez magyarokkal indula serenýen

Tetova szagatua(n) nyargalodua mennek kozakok seregeben.

21 a

21 b

¹ De hogy volt az általam ismertetendőn kívül is még egy, azt a Kájoni kódexből tudjuk (V. ő. IK. 1909. 395. s. kl.).

² Ismertette Mátray a Reform 1870. XI. 18. sz.-ban; majd közölte Abafi Figyelőjében (1876 : 296. s. k. l.).

³ Ism. a Magy. Könyv-Szemle I. (1876.) évf. 320.; l. még Szabó K.: R. M. K. I. 338.

⁴ Magy. Könyv-Szemle I. (1880.) 284. s. k. l.

⁵ A harc leírását l. Szalárdi *Sír. magy. krón.* 269. s. k. l. s. Koncznál (i. h. 285. s. k. l.)

- Szalat az kozaksagh mert nincz houa lenni uezsnek rettenetesen.
- (6) De tiszszerte inkab az lona hidgyanal harcok nekik Wýla.
Erdely fele Lupulý mikor asitana, magyar rea rohana.
Mint sebes uigh raro tetoua rugdosuan gyüle uezs nepe hulla.
- (7) Tizen nyolecz szaszlokat magyarok nyerenek Hatmany kezben akada.
Erdely Vra latni uitez magyaroktól (?) Fogua uitetik uala
Erdelyre teõrese nekj eszt használta fogua uasban megh hala.
- (8) Az tegze nyakabol Lupulýnak ki essek Az ija kette romla,
Mert szantala(n) kozak bal es iob kez felöl mellette foldre omla
Ott mi üdön nem uolna immar mihez kapna kozak orszagbha
futa. || $\frac{21}{22} \begin{smallmatrix} b \\ a \end{smallmatrix}$
- (9) Szekj oltalmara s kencz eorizesere Thimus¹ fiat boczata.
Hogy Lengýenek ellen s az magyarok ellen Kardgya uonua
harczolna,
Szoczua Varasanak s Moldua foldenek oltamazoia lenne guber-
natora.
- (10) Timus azt aljttya hogy uitez magyarsagh Gorolykatol² reszegül
Nem uigyazna semmit etszakj üdöben el alunek bolondul.
De lam talpon aluan uillogo palossal uinak mind oroszlyanul.
- (11) Szoczuaý sakmanýbol kozaksagh ki fogýa Jaj rea arada
Ehsegh miat ügye mert ninczen mit enni bozza gyúkerre iuta
Harczon eset lo hus czak kaphattýak uala sotalan is io uala.
- (12) Masik Jaj erkezek mert ehel holt kozak sarban búzben nyúuada
Mint urge lukaban magyar elöt sanczban kozaksag be szorula
Pluto s Cerbero rut búdossegehez hasonloba(n) sok hala. || $\frac{22}{22} \begin{smallmatrix} a \\ b \end{smallmatrix}$
- (13) Harmadik Jaj³ ez uolt mert uitez magyarok mint solýom ugy
uigyaztak.
Valakit keozüllök kezekben kapkadtak azt eles kardra hantak
Negyedik Jaj ez uolt mikor mikor Thimus Hatmant algiuual
szaggattatak.
- (14) Megh remulue nagyön hidgyed az kozaksagh nem ordit marebmodon
Estuelj s regelj Jesus kjaltokat nem karomlýa illy ruton
Feie le fuggesztuen⁴ nagy suttogua megyen ketten harmanaz uton.
- (15) Azon közben mindgiart bekesseget iartat nyomorodot kozaksagh
Nagy Isten keduiert könyorogh adassek ualami irgalmassal
Hogy ne uezsen mind itt fegyuer s ehseg miat ez megmarat
kozaksagh.
- (16) Miuel az Vr Isten szüuet meg szállotta kenczes Erdely Vranak
Lelkj bolezi altal es szent lelek altal ad tanacsot maganak.
Kegielem adatak io conditional az kik maradhatanak. || $\frac{22}{23} \begin{smallmatrix} b \\ a \end{smallmatrix}$
- (17) Elfeleyte Lupulý szakallat festeni kozak⁵ orszagbhan lappangh.

¹ Hmilnicki hetman fia, a Lupu segítségére küldött kozák sereg vezére.

² *Gorolyka* = pálinka fajta.

³ Hármás ajáról János Jelenésekről írott könyvében is van szó (V. ö. VIII: 13. s köv. versek).

⁴ Ez után négy sor a másolásban elkövetett hiba miatt kihúzva.

⁵ V. ö. Köröspataki (i. h.) 54. vszkával.

Mert szep Vrasaggal el hiuen eo magat leot hire uala uala mint egy nagy hang.

De király bottya hogy im masnak adassek s haragszik mint az tüz langh.

- (18) Niughatatlansaga s szín alatt iarasa Vrasagtol megh foszta
Szoczuaabely kenczet kiben bizik uala magyarsagh el predala
Thimus fia uezstet s szantalan kozakot el tauol kakuczolta.

- (19) Lupuly most ugy iara mint Esopus ebe konc arnyekahoz kapa
ket fele tekintuen az kj uolt el uezste semmi nekult marada¹

Egy (!) iarnak mind azok kik alnok sagh teoret assak masnak alaja.

- (20) Eöruendgyen magyarsagh s az ket ola orszagh hogy Isten meg aldotta
Jo feiedelmekkel s feo hadviselökkal Isten ugj meg sanczolta
Az keresztienseget s uitez Lengjeneket egyesulesre hoszta || 23 a

- (21) Ez eneket szerze meg egy Anachureta uigh mulatasi közben
Mikoron irnanak az ezerhatszázban es eötven negyedikken
Eöruendez szieuben az Anachoretha is küet szauat ertuen.

Finis et laus Deo uero² celj et terra.

Az énekkel kapcsolatban a legfontosabb kérdés, ki volt az az *anachureta* (anachoreta), aki «*uigh mulatasi közben*» «*ez eneket szerze*».

Kelemen Lajos, az ének felfedezője Kájoni Jánost, a híres ferencrendi barátot, a csíksomlyói s ma Kolozsváron levő nyomda alapítóját tartja az ének szerzőjének. Az *anachoreta* szó ugyanis, bár Páriz Pápai, sőt Bartal szerint is csak *remetét* jelent, P. Boros Fortunát dr. szentferencrendi házfőnök szerint egyházi vonatkozásban ebben a korban a görög keleti egyházból katolikusra áttért embert jelölt. Az oláh születésű Kájoni meg ilyen áttért volt. Kájonit Nagyszombatban 1655-ben szentelték pappá, de valószínű, hogy nem Nagyszombatban, hanem a csíksomlyói zárdában tanult s amott csak felszentelték. Ennek megállapítása azért volna fontos, mert Kájoninak tulajdonított ének keletkezése épen a pappá szentelése előtti tanulóévre, 1654-re esik, az ének írójának pedig az esemény megtörténtekor Erdélyben kellett tartózkodnia, olyan környezetben, ahol ennek az eseménynek részleteiről is bővebben értesülhetett. Hogy az ének írójának értesültsége elsőkézből való volt, azt az ének utolsó versszaka is bizonyítja. Kájoni pedig 1654-ben valóban a csíksomlyói kolostorban tartózkodott s mint itt lakó közvetlenül értesülhetett a csiki főkapitány, Petki István, moldvai hadjáratáról s annak eredményéről. Hogy pedig a kéziratos lapok beírójának, illetőleg (mivel több kézírásról van szó) másolójának köze volt a Petki családhoz, az a kéziratos rész ismertetésénél már kitűnt.

Kájoni szerzőségére utal az ének kézírása is. Összevetve az Erdélyi Múzeum Lázár-család levéltárának egyetlen Kájoni-levelét s még inkább a

¹ E közkeletű kép Köröspataki *Lupujában* is megvan ilyen formában: *Lupuj Vajda most ugy jára, mint Aesopus komondora, ki kontz árnyékához kapa, gyomra üressen marada.* (Az Erd. Múz. könyvtárának unicum példányáról. L. még a Figyelő I. (1876): 298. l.) Ebből az adatból lehetne arra következtetni, hogy Köröspataki munkáját az író ismerte — kimutatni a hatást nehéz volna.

² Olvashatatlan szó.

Jénáki által közölt Kájoni-kódexből való fényképhasonmást¹ kéziratunk Lupulj-énekének kézírásával, majd más kéziratossal is, úgy találtuk, hogy különösen kéziratunk I: 1a—5a 1-jain található *Elseő aduent Vasárnap* e. magyar prédikáció szövegét csaknem egész biztossággal ugyanaz a kéz írhatta, amely a Jénáki által hasonmásban közölt lapot írta. Ez pedig tudomásunk szerint Kájoni volt. Nemcsak az írás jellegének első pillanatra szembeötlő hasonlóságára alapítjuk ezt az állításunkat, hanem külön-külön a betűk és a betűvezetés meglepő hasonlóságára. Különösen a kétféleképpen írt *E* és *I* egyik fajtája, a karakterében teljesen megegyező *H*, *N*, *T* a legjellemzőbbek. Az esetleges eltéréseknél itt is számbaveendő a különböző idő s a más-más íróeszköz és anyag használata, ami a betűvetés jellegét egy kéz írása esetében is megtévesztően megváltoztatja.

A legfontosabb azonban Kájoni szerzősége mellett az „anachoreta” szónak már előbb megállapított utalása Kájonira. „Anachoreta”, tehát görög keleti hitről római katolikus hitre tért magyar író nem ismerünk mást ebből a korból, mint Kájont — olyan lendülettel, amilyenre az ének 3., 5. és 14. versszakában akadunk, meg éppen nem tudott volna más írni. Kájoni, tudjuk, számos verset írt s talán még többet fordított: ezt Rupp.² Seprődi³ s még részletesebben Jénáki⁴ már kimutatta. Tudjuk azt is, hogy feljegyzett több, ma már nagyon is világiasaknak mondható éneket. — Kájoni, mint szerzetes nem vonult el a világtól, hanem mint igazi franciskánushoz illik, részt vett annak apró örömeiben,⁵ sőt kész volt az események feletti reflexióra is. A Kájoni kódexben még arra is van adat, hogy Lupu történetének egyik feldolgozását ismerte vagy esetleg valamilyen népi dallamra *Lupuj vajdáné éneke* címen éppen ő dolgozta fel.⁶ Bár gyűjteményében eléggé nem sajnálhatóan nem maradt fenn az ének szövege, csak szép népi dallama, mégis, vagy talán éppen ezért, ennek az adatnak is van valami bizonyító ereje. Így, mivel tudjuk, hogy Lupu történetének témája mennyire közkedvelt volt ebben a korban, nem találhatunk semmi különöset abban, hogy ehhez a történethez, melynek egyébként is a szerzetrendet közelről érdeklő Petki István csiki kapitány is egyik főszereplője volt, Kájoni is hozzányult.

Az ének kétségtelenül más, nem a Kájoni kezétől származó másolat, de olyan kéziratban maradt fenn, melyről, mint előbb kimutattuk, csaknem teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy Kájoni kézírásával írt része is van. (Talán a másolót terheli a néhány bicegő rím.)

* * *

Visszatérve a *Formularium*ra, a címlapján található két név tulajdonosa közül az első (*Welegradient*) nem ismerjük, ellenben a másik — Apor Péter — annál ismertebb. Hogy az ő könyvei közé miként került e könyv, nem tudjuk. Ha azonban tekintetbe vesszük azt, hogy az Apor és

¹ I. m. 42—43. l.

² Magyar Könyvszemle 1896 : 66. s. kl.

³ I. h. 137. l.

⁴ I. m. 41. s. kl.

⁵ L. a fennebb említett h. Ruppnál s az i. h. Seprődinél (137. l.).

⁶ Seprődi i. h.

Lázár családok a ferencrendiek pártfogásában egymással versenyeztek, s hogy Lázár Istvánnál Kájoni káplánkodott is, valószínűnek látszik, hogy épen az egyházi összeköttetések révén a szerzetrend vagy Kájoni könyvtárából került kegyes adományozás vagy kölcsönzés révén előbb a Lázár, majd rokonság révén¹ az Apor-család és Apor Péter könyvtárába.

A könyv kéziratosa része nemcsak az itt közölt ének miatt érdemel figyelmet, hanem a többi, a tartalom ismertetése alkalmával feltüntetett XVII. századi, jó részében magyar anyaga miatt is. Ennek közkinccsé tétele megérdemelné az időt és fáradságot. Különösen Mária-énekei nyújthatnak a kat. hymnológiának s az irodalomtörténetnek is érdekes és értékes anyagot.

SZABÓ T. ATTILA.

GRÓF TELEKI VERSE A TOLERANCIÁRÓL.

Ilyen címmel közöl az IK. 1929. 106—114. lapja egy hosszú verset. A 107. lapon azt írja a közlő, hogy «csaknem bizonyos, hogy ez a vers került most elénk.»

Teljesen bizonyos. A sárospataki főiskola kéziratárában szintén megvan e vers (746. sz. 10. d.) a Hagymási Zsuzsánna, Mária Terézia stb. halálára írt versekkel együtt. A címe ez: «A' Toleranciáról M. Gróf Széky Teleky Ö Excellentiája által íratott Versek». Azonban a következő eltérések vannak:

A 10. s 11. sorok közt ezek olvashatók még:

A jót a gonosztól választani tudja
Hogy az úgy ne volna, senki se tagadja.

A 108. és 109. sorok közt ezek vannak:

Tudományt ez vizsgál, hitet ez apolgat
A Jót helybe hagyja, a rosszról vádolgat

A 150. s 151. sorok közt ezek olvashatók:

Békesség Istene az Isten, érte-d-é?
Illy gyilkosságokkal azt így szolgálod-é?
(v. ö. a 171—172. sorokkal.)

A 153. sortól a 169-ig terjedő sorok a pataki kéziratból hiányoznak (a Szent Péter-részlet).

A többi rész egyezik, de néhány eltérés mégis van. Ezek közül az értelmesebb eltéréseket ide iktatom:

178: József ezt akarja, hát jó néven vegyük
203: dézmát h. dezmál
253: szeretve h. szeretetre
318: földöt h. földit
322: közé h. közzé.

¹ A két család rokonságát l. Apor *Lusus Mundijában* [Gen. Füz. 8 (1910.): 63. s. kl.].

A végső két sora is más:

Így már valakinek ha lennék terhére,
Halgatok: engedjen, mert értem Végére.

Ez értelmesebb, mint a közölt szöveg.

Az olvasóhoz intézett ajánlás nálunk azonban hiányzik.

GULYÁS JÓZSEF.

ADALEK HAJNAL MÁTYÁS ÉLETEHEZ.

Szinnyei írói névtára (IV. 275.) megemlíti, hogy Hajnal Mátyás, jezsuita író 1598 febr. 4-én lépett Jézus-társaságába. Hajnal akkor filozófiai tanulmányait végezte Olmüchen s ott kérte a rendbe való föl vételét. Az olmüci jezsuita kollégium évkönyve följegyezte Hajnal szerzetbe lépését. Az 1598. év történetében olvassuk egy elhalt rendtárs nekrológja után: «Huius loco duo egregii adolescentes Matthias Hajnal et Michael Nyri Hungari, quorum prior Philosophus, alter Rhetor in societatem recepti sunt.» (*Historia Collegii Olomucensis S. J.* 1566—1727. Bécsi Nemzeti Kvtár, 12026. sz. kézirat. 10a l.) 1598-ban az olmüci kollégiumnak két jeles magyar növendéke ment jezsuitának: Hajnal, a filozófia és Nyíri Mihály, a retorika tanulója.

Hajnal a XVII. század elején Bécsett működött mint missióspap. (L. Brüssle: *Recensio univ. cleri Diocesis Quinque-Ecclesiensis*. Pécs, 1874. 91. l.)

TIMÁR KÁLMÁN.

TÁNCZ MENYHÉRT SZÁRMAZASA.

Táncz Menyhért pálos íróról eddig csak annyit tudunk, hogy 1743-ban született Pápán. Születésének napja ismeretlen volt. Abból, hogy szerzetesi fogadalomtételkor, 1761 okt. 25-én, hány évesnek mondják, próbálták kiszámítani, mikor születhetett. Szinnyei írói névtára (XIII. 1282.) is úgy véli, hogy 1743 márc. 20. és okt. 25. között született. Ez azonban csak találgatás s alig közelíti meg a valóságot.

A veszprémi egyházmegye papi névtárából megtudtam, hogy a pápai róm. kat. plébánia anyakönyvei 1683-ig nyúlnak vissza, s megkértem a plébániahivatalt, keressék ki Táncz keresztlevelét. 1929 szept. 18-áról 513/929. sz. a kiállítva megküldték az anyakönyvi kivonatot. A pápai kereszteleési anyakönyv következő adatokat tartalmazza Tánczról: A születés és kereszteleés ideje: 1743 február 19. A kereszteleés neve: József. A szülők neve: Táncz János és Knirli Zsuzsanna (Pápa). A keresztszülők neve: Rohovich Ferenc és Paor Judit.

Új adat továbbá, hogy Táncz, ki 1760 nyarán lépett a pálos-rendbe s mint új szerzetes a márianosztrai kolostorban töltötte az egyévi próbaidőt.

TIMÁR KÁLMÁN.

TORNA BORBÁLA SÍRVERSE 1688-BÓL.

Nyíry Dániel, Miskolc város főlevéltárosának, tulajdonában van egy régi kéziratot könyv, melyben több vegyestárgyú feljegyzés között néhány vers is található. A kötet címlapja hiányzik, s így bajosan állapítható meg, hogy kitől vagy kiktől származnak a bejegyzések. Az alábbi sírversnek azonban a szerzőjét is megnevezi a bejegyző kéz. A vers elég régi és több szempontból elég érdekes ahhoz, hogy közlésével is gyarapítsuk a XVII. századról való ismereteinket. Szerzője kétségkívül protestáns lelkész, amit a t. t.: tiszteletes, tudós cím bizonyít. A keletkezési ideje is bizonyos a halálozásnak a versbe foglalt idejéből (1688). A *Torna Borbála* név valószínűleg jó családból való, jó családanyát rejt. Ismerősebb volna e név, ha Torma volna, mert ilyen familiánk őt is volt, de a kéziratban világosan *n-et* olvasgatunk. A személyi vonatkozásokon kívül érdekesnek tartom a versben a gondolatritmust s a bibliai neveknek rímbe szövését.

A poéma hű másolatban a következő:

Erdélyben a Bábolnai Templomban T T Kapossy Sámuel
uram által irattatott Epitaphium.

Valaki itt elmégy
Énrólam példát végy
Változó életedről.

Mérges halál nyila,
Engem Fogarasha
Benn a várban találja.

Nints itt maradásod,
Föld gyomra szállásod,
Régen végeztek erről.

Tul ezerhatszázon
Nyolcvannyolc volt számon
Bőjtelő tized napján.

Azért tsak készen állj
Minden órán strázsálj.
Menj, ha a szer rád kerül.

Az óra kilencrül,
Mikor tizre kerül
Reggel valék meghalva.

Légy bölts mint Rebéka,
De megemészt béka,
Tsak kérdik itt ki fekszik?

Nem hagyott Jákóbon
Hű bujdosótársam
Idegen föld határán.

Légy szép bár mint Rákhel,
De tsak féreg rág el
Koponyád felvágatik.

Mint Ábrahám Sárát
Nem temetett társát
Esméretlen föld hátán.

Légy vén, akár ifju,
Megemészt itt a szu,
Porod szelekre oszlik.

Hanem nagy kegyesen
Négy fiammal szépen
Ide elkisért sirván.

Voltam, de kimultam
Már ide szorultam
Ha kérdezed nevemet:

Sőt nagy nyereségem
Mert itt fekszik testem
Hol szívem óhajtotta.

Torna Borbála volt
S míg életem folyt
Ötvenkét esztendő lett.

Isten Béthelében
Jákóbbal ketten
Raktuk Isten számára.

Harminchatot férjem,
Hogy éljen énvélem
Jó Istenemnek tetszett.

Én vagyok itt első,
Ez új házban fekvő
Istennek megáldozva.

(Vége)

Közli: HEGYALJAI KISS GÉZA.

TÓTH KÁLMÁN HÁROM EDDIG ISMERETLEN KÖLTEMÉNYE.

Tóth Kálmánnak, az 1860-as évek kedvelt lírikusának, három eddig ismeretlen versét találtam a Bajáról elszármazott Tessényi-család írásai között. A család nő-tagjai szeretettel féltve rakosgatták és őrizgették a költő által ajándékozott fényképpel együtt — hiszen egyikükhöz írta a költő ezeket a verseket, húsz éves korában. Sűrűn fordult meg az idétt körükben, a bajaszentesi Tessényi-kurián, Tóth Kálmán, a fiatal fejlődő poéta — valami távoli atyafiság is volt közte és a Tessényi-család között — és az ifjú költői érzésének egy-egy bizonyága a ház leánykájának emlékül írt és megőrzött eme három vers. Közlöm úgy, azzal a helyesírással, mint az eredetiben van:

1.

Egy halál van: szeretetlen élet!
egy élet van: a szerelem..
Szerelem a mindennapiságban
szent menhely az élet-tengeren.

Légy szerelmes — szenvedő, vagy boldog
hidd el nekem többet élvezel
mintha jég-szobor gyanánt hideg vagy
s üdvöt, édes kint nem érezel.

Ha most érzed ezt a boldogságot
vagy talán majd egykor érezed
néha-néha üdvös perceidben
vesd reám is szép emlékedet. —

S mond ez a fiu érezett
aki nekem írta ez emléket!

2.

Kérdezd szivedtől, hogy ki boldogabb
Egy erős tölgy: mit fed örökre jég...
Vagy egy igénytelen szerény bokor
Mely égő lángtól darabokra ég?
S ezen két kép közül mit szived választ
Éltedben szent irányadóul válaszld.

3.

Hol vigan rengető
Bölcsöd fája termett
Hol a porban jáczál
Mint gondtalan gyermek
Hol termend menyasszony
Koszorud virága
Szent legyen előttd
A magyar hazája.

Imád nemzetedet
Hazád édes képe
Szent oltárként áljon
Szived közepébe
És ha majd érette
Imádkozol távol
Emlékezz meg rólam
A hon hű fiáról.

Baja ápril 11. 851.

Tóth Kálmán.

Közli: ZÁMBÓ AURÉL.

DÉZSI ANDRÁS «VILÁG KEZDETITÜL . . .» C. KÖLTEMÉNYÉNEK KELETKEZÉSI ÉVE.

Dézi András *Világ kezdetitül lőtt dolgokról*¹ c. költeményének keletkezési éve két nézőpontból érdeklí az irodalomtörténetet; 1. mint Dézi munkásságához való adalék; 2. mint biztos adat, egy a kevés közül, amely Radán Balázs életére vonatkozik.²

Az eddigi irodalomtörténeti kutatások nem találtak elegendő adatot a vers keltének a meghatározására, ezért nem jutottak egészen pontos és kétségtelen eredményhez. A két XVI. századbéli költő életével bőven foglalkozó Szilády sem nyújt pontos és föltétlen bizonyosságú adalékokat. Megállapításait a következőkben foglalta össze: « . . . Radán Balázs a fennemlített Péter és András nevű papok helyére ment Debrecenbe 1550 körül s ott szolgált 1553-ig. Ezen idő alatt ajánlotta neki Dézi András, az 1549-ben és 1550-ben verselő debreceni scholamester egyik munkáját . . . » (A szóbanforgó költeményre céloz.). Azt Szilády maga is tudta, hogy eredményei nem egészen bizonyosak, hiszen megállapításainak foglalata elé odateszi: « . . . a ma rendelkezésünkre álló adatok alapján . . . » Pedig felhasználhatott volna egy adatot, amely magában a költeményben rejlik. Vagy éppen azért nem használta föl, mert valóban *rejlík* ez az adalék s nem állapíthatjuk meg olyan egyszerűen a keletkezési évet, mint azokból a versekből, amelyekben Dézi világosan megmondja, mikor írta költeményeit? Így valóban csak akkor tudjuk meg, ha kissé jobban szemügyre vesszük a vers egyes idevágó részeit.

Dézi három *kétezer esztendő*-t különböztet meg a *Világ kezdetitül lőtt dolgok történetében*, kimutatván, hogy mind a három világban követi a bűnt az Úr igazságos büntetése.

Az *elsőben* volt az özönvíz:

Nám özönig két ezer esztendőnek,³
A számszerint kell vala bételníek,
Ennyi hía lön, hogy bé nem telének,
Irják háromszáznak és negyvennégynek.

A *másodikban* véres háborúkat támaszt az Isten; ennek és a *harmadiknak* határán születik a Megváltó:

Ez kétezer esztendő ott bételék.
Áldott szent mag akkoron hogy születék,
Harmad kétezer esztendő kezdeték,
Születéstől mind eddig számláltaték.

¹ RMKT. V. köt. 7—20. l.

² A versejeből kiolvasható ajánlás (FIDELISSIMO VIRO DOMINO BLASIO RADAN DISPENSATORI VIRBI DEI ECCLESIAE DEBRECZEN ANDREAS DESI INGENTI SVDORE DONAVI) szerint a vers keletének éve egybeesik Radán Balázs debreceni paposkodásának egyik esztendejével. (V. ö. Szilády RMKT. V. köt. 268. l.)

³ Szilády i. h.

⁴ A dőlt szedéssel való kiemelés mindenütt tőlem származik.

A harmadik kétezer év (amelyben *Décsi* költeményét írja) «az utolsó idő, Melybe Krisztus ítéletre jövendő, Jókat, gonoszokat megítélendő». Ez az ítélet, az utolsó ítélet nemsokára itt lesz.

Csak egy kevés kétezer esztendőnek
Az hía, hogy immár bé nem töltenek,
Mint özönig, *kétezer esztendőnek*
Hiát lölék háromszáz negyvennégynek.

Szintén ugyan van most, ha esztünkbe vesszük,
Özön előtt való időhöz vetjük,
Csak *százhet esztendő* hiát most löljük,
Istennek ítéletit, hogy nem értjük.

Ezek a számadatok vezetnek célunkhoz.

Décsi gondolatmenete szerint u. i., ha összevetjük a mi «világunkat» az özönvíz korszakával, akkor gondolnunk kell az Úr ítéleteire, hiszen a mi kétezer esztendőnk özönvíznek megfelelő éve (2000 esztendő 344 év híján) 107 esztendő múlva elkövetkezik. Tehát a 2000 évből szükségképen 451 (344 + 107) esztendő hiányzik; 2000 – 451 pedig = 1549.

1. Tehát kimondhatjuk, hogy Décsi András *Világ kezdetitül lött dolgotról* c. költeményét 1549-ben írta.

2. Ebből az következik, hogy Radán Balázs már 1549-ben szolgálta a debreceni eklézsiát.

Ezeknek a megállapításoknak a bizonyosságát épen az is erősíti, hogy eredményeink nincsenek ellentétben Szilády kevésbbé határozott következtetéseivel.

VÉRTES O. ANDRÁS.

VÖRÖSMARTY EMLÉKEZETE A DEBRECENI SZENÁTUSBAN.

1855 vége felé szomorú hír futott országszerte: november 19-én meghalt Vörösmarty Mihály, a nemzet koszorús költője. A pótolhatatlan vesztesség miatti fájdalmat zengték a hírlapok, méltóan a nagy ember emlékéhez. A debreceni szenátusban Csorba János polgármester emlékezett meg erről a lesújtó eseményről s megható beszédben méltatta Vörösmarty költői és emberi nagyságát, s mivel a M. T. Akadémia lépéseket tett Vörösmarty emlékének megörökítésére, azt indítványozta, hogy Debrecen, mint a magyar haza legnagyobb magyarajkú városa, illetőleg a város képviselőtestülete se maradjon hátra a tettekkel is tanúsítandó részvétben; a Község-tanács, mint képviselő testület a Magyar Akadémia vagy a főváros által kibocsátandó felhívás be nem várásával juttassa kifejezésre a nagy költő iránti tiszteletét. Az indítványt a Község-tanács elfogadja s elhatározza, hogy bárminemű kezdeményezést, amely az özvegy s gyermekei támogatását célozza, anyagilag segélyez, saját kebelében önkéntes gyűjtést rendez s kimondja, hogy «a jelen zordon időben a szegények némi felsegélyezésére s Vörösmarty özvegye s gyermekei segélyezésére az adventi napok alatt, jelesen pedig folyó hó 13-án műkedvelők által a városháza termében

hangversenyt rendez.» (*Község-tanácsülési jegyzőkönyv*, 1855. dec. 4.) A bevétel felerészben a szegényeké, felerészben Vörösmarty özvegyéé lesz. Ha azonban erre alkalma nem lenne, a netalán emelendő emlék állítására fordítja az összeget.

Ezt a községtanácsi határozatot a polgármester beterjeszti Reviczky Menyhért császári-királyi főnökhöz. Az Észak Bihari Helytartó Tanács elnöke a hangverseny műsorát kéri. (*Elnöki 775—855. számú irat.*) A polgármester a tett indítványnak, mint ártatlan dolognak a kivitelét nem tartja lehetetlennek. Másképen gondolkozott azonban Észak Bihar megye császári-királyi hatósága; mivel felsőbb helyről (von der belobten Stelle) azt az értesítést kapta, hogy a költő hátramaradottjait az állam pénzsegéllyel támogatja, a jótékony célú hangversenyt nem engedélyezte. (*Elnöki 790—855. sz. irat.*)

A szenátus kénytelen-kelletlen tudomásul vette a leíratot s egy tapasztalattal gazdagabb lett: nem szívesen látott dolog a felsőbb hatalom szemében olyan ember emlékezetét megörökíteni, aki nem sokkal előbb «lázadó» volt.

DERCZE LAJOS.

KÖNYVISMERTETÉS.

Lukcsics Pál: Szent László király ismeretlen legendája. A cod. Vat. Lat. n. 8451. Szt. Imre, Szt. Gellért és Szt. László képeivel és Szt. Lászlóról a XIII. század végén tartott két szentbeszéd szövegével. Bpest, 1930. 35 l.

Lukcsics Pál kis könyve a vatikáni l. 8451. sz. képes kódex László-képeivel foglalkozik. A kódexre annak idején Poncelet irányította rá a tudósok figyelmét. Azóta a magyar irodalomban is volt róla szó: részben Karl Lajos közleményeiben, részben ugyanezek alapján egyebütt. Lukcsics 1924 nyarán hosszabb ideig tanulmányozta a kódexet és vizsgálódásának fő eredményét a következő okoskodásban foglalja össze: a gyűjteménynek Sz. Imrére és Gellértra vonatkozó képsorozatai, de azok is, melyek idegen szentek dolgait ábrázolják, mind közismert legenda-szövegeken alapulnak és sehol sem ábrázolnak ezektől eltérő eseményeket; tehát a velük egy kódexben előforduló László-képeknek szintén megfelelő legenda-szövegüknek kellett lennie. (7—8. l.)

A következtetés ebben az alakban kétségtelenül nem döntő értékű. Elvégre aki ötven legenda képeit frott szöveg alapján festi meg, épen nem kénytelen vele, hogy az ötvenegyediknek képeiben is kész szöveghez igazodjék. Mindemellett a konkluzió eléggé szilárdnak és helytállónak mutatkozik. Föltehető ugyanis, hogy a miniátor 'hiteles' gyűjteményt akart alkotni és, legalább részben, ezért ragaszkodik az ismert legendás szövegekhez. Ebben az esetben a László-sorozat sem lehet kivétel, és ez az eredmény annál inkább elfogadható, mivel a László-képek harmadrésze nemcsak az ismert László-legenda anyagára támaszkodik, hanem egy hely kivételével annak sorrendjét is megtartja.

Lukcsics vállalkozott rá, hogy a művész által szem előtt tartott ismeretlen legendát a képekből kifejti és rekonstruálja. Az eredmény a kis könyv 16—19. lapján van közölve és rövid kivonatban a következő:

1. László Fehérvárra vonul. A nép összetett kézzel kéri, hogy koronáztassa meg magát. László hajt a kérésre; megkoronázzák; aztán Salamont és a kúnokat legyőzve, hálaadó körmeneten vesz részt. (1—3. k.)

2. A szarvasok és a bölények csodája. (4. k.)

3. A magyar sereg a besenyők várát ostromolja, de nem tudja bevenni. László imádkozik, erre a vitézek könnyű szerrel fölgyújtják a besenyők házait és legyőzik az ellenséget. (5. k.)

4. László a váradi egyházban az oltár előtt imádkozik. A templomból már mindenki elvonult, csak a király egy hű szolgája maradt benn, mivel időközben elaludt. Ez később felébredve látja Szt. László küzdelmét az

ördöggel és a népnek elbeszéli a csodás eseményt. (6. k.) Az ördög ugyanis egy halott képében az imádkozó király szeme közé dobta takaróját. Aztán a szentmihálylovát akarta hozzávágni. «De László bizonyára Istenhez folyamodott és az ördög kísértésének ellentállott.» (7—8. k.)

5. Mászor egy majomalakban megjelent démon meg akarta szállani. László kereszttel a kezében reáindult, mire a démon elmenekült. (9. k.)

6. Egyszer a csatában négy tatárt leszűrt. Az ötödik megsebesítette. Már-már elesett. Akkor észrevette, hogy a tatár mögött egy magyar leány ül. A leány a tatárt levetette a lóról. László megragadta a tatár üstökét, a leány pedig levágta fejét. A király kimerülten a leány ölbe roskadt. Majd «fájdalma csillapodván, Istenhez fohászkodott, mire maga előtt látta Szűz Máriát, akiben felismerte a kún legyőzésében segédkezett magyar leányt, aki őt kezével megérintvén, sebet meggyógyította.» (10—15. k.)

7. László levegőbe emelkedése a váradi egyházban. (16. k.)

8. A szent király Csehországba megy; megbetegszik és meghal. (17—18. k.)

9. Testét a szekér igavonók nélkül Váradra viszi. A váradi papság isteni sugallatra a szekér elé vonul. (19—20. k.)

10. László temetése. (21. k.)

11. A sírja körül imádkozó nép. A hátrafordult fejű ember csodája. (22. k.)

12. Az ezüst tál története. (23—24. k.)

Rá kell mutatni, hogy ez a «rekonstrukció» több pontjában önkényes és erőszakos magyarázása, sőt félremagyarázása az adatoknak. Mindjárt az első pont teljességgel megokolatlanul szakítja el a körmenetet a koronázástól. A 4. pont egész mesét költ a hű szolgáról, aki egyedül maradt urával a templomban, holott az illető képen (6.) hárman is szunyókálnak, s maga a címirat csupán annyit mond, hogy a király «miképpen imádkozott az egyházban», és a festő sem tolmácsol többet, mint ami a régi László-legendában olvasható: hogy a szent éjjelenként az egyházban szokott virrasztani... Az 5. pont a 'megszállásról' merőben alaptalan. A megfelelő (9.) képen még ott van a szentmihálylova; világos tehát, hogy az ábrázolat még az előzőhöz tartozik: az ördög a feretrummal a királyra támadt, a király viszont a kereszttel indul a támadóra és megfutamtja... Ellenvethetik, hogy a 7. és 8. képen a démonnak nincsen majomfarka és szőrös bundája. Ez igaz; de ott a gonosz még halott képében és halotti mezbe öltözve szerepelt, ellenben a 9-iken nagy rémületében már 'valódi' mivoltában mutatkozik.

A 6. pont egyrésze megint csupa 'költemény', korlátlanul csapongó fantázia szüleménye. A szerző a tatárnyakazó magyar leányt megteszi Szűz Máriának, legalább is azt akarja elhitetni, hogy László a leányzóra ismert a szent Szűzben, aki őt meggyógyította.

Azt írja Lukcsics, hogy mindezt részben a képek hosszas, gondos tanulmányozásával, részben «a megfelelő szövegrészekhez való viszonyoknak beható vizsgálatával» sikerült megállapítania. Sajnos, ép ennek a fontos szellemi munkának nincs semmi nyoma az értekezésben. A könyv ebben a részben gondosan mellőz minden mérlegelést, megokolást, filológiai 'szárazságot', egyszerűen elbeszéli a kész 'eredményeket', a 'rekonstruált' legendát, és megelégszik azzal, hogy a képek felíratait odamellékelje az illető pontokhoz.

A munka további része a forrásokkal foglalkozik. Lukcsics, teljes joggal, a régi László-legendát tartja az új legenda egyik forrásának. A másikat abban a László korabeli Gesta-szövegben keresi, amelyet a Bécsi Képes, a Budai és a Dubnici krónika juttat el az utókorra. Persze, maga is érzi a dolog nehézségeit. Az első pont első képe még magyarázható valahogy abból a krónikás tudósításból, hogy Lászlót a rendek nemcsak megválasztották királyukká, hanem ugyancsak unszolták is a méltóság elfogadására. A «besenyők házá»-val már baj van, mivel a krónikások egy magyar leánynak tulajdonítják a vár felgyújtását és semmit sem írnak László hathatós könyörgéséről. Végre a kerlési csata krónikás előadásából sem lehet hallatlanná tenni, hogy a kún vitét nem a leány, hanem maga László küldte a másvilágra. Egyszóval, itt is, ott is nehézségek bukkannak fel: a krónika nem egyezik meg a legendával, sőt lényegbe vágó pontokban beleütközik állításaiba, világos jeléül, hogy a legenda szövegeit nem írhatták ki a Gesta-szövegekből, legföljebb formálhatták. Lukcsics röviden végez a kérdéssel, azt mondja, jött a legendaíró és legendát készített a históriából. Természetesen, a legenda «mindent a maga módján magyaráz». «Ez utóbbi minden olyan történetet, mely szentjével bármilyen kapcsolatban van, annak csodálatos lénye köré csoportosít, azok kifejlését az ő közbenjárásának tudja be. A krónikás szerint Fehérvár várát egy magyar leány, a legendás szerint égi közbenjárásra Sz. László katonái gyűjtik fel. Az ötödik kún legyőzését és a rablott magyar leány megszabadítását a sebesült Sz. László csak mennyei segítséggel tudja véghez vinni. A legendaírónak kapóra jött a krónikában szereplő magyar leány, kit Szűz Máriává személyesítve, az egész történetet átformalja.» (24. l.)

A tudományos bizonyítást azonban nem lehet ilyen magyarázatokkal pótolni. A legenda-képződésnek nemcsak egy útja van, a tudatos ferdítésé, vagy, ha jobban tetszik, a szent csalásé. A legtöbb legenda a nép száján keletkezik, fejlődik és a szóhagyományból kerül az írókhoz. A *Gesta Ungarorum* történetei eredetileg néphagyományok voltak, és ezek a tradíciók följegyzésük után is tovább éltek a nép ajkán. Éltek, azaz fejlődtek és módosultak. Az írónak esetleg csak ki kellett nyújtania a kezét utánuk. Lukcsicsnak eszébe sem jut, hogy ebben az irányban kereskedjék. Sem nem kutatja a néphagyományt, sem ki nem zárja mint hasznavehetetlent; ügyet sem vet rája

Annál jobban érdekli az ismeretlen legendának egy másik problémája, az ördögűzés. Annak idején azt állítottam, hogy az ördögűzés «Lászlóval kapcsolatban teljesen novum, valami hagyományon alapszik és erre vonatkozóan sem a (rég) legendában, sem a krónikában nincs adatunk». Lukcsics tévesnek minősíti állításomat és hivatkozik a Dubnici krónikára, melyben Lászlóról a következő mondat fordul elő: «Convertit enim inimicos suos undique et extirpavit adversarios.» Aztán folytatja: «Hogy ezt, úgymond helyesen fordíthassuk, idéznünk kell Sz. Péter mondását: Adversarius vester diabolus... circuit, quaerens quem devoret; azaz: Adversariusod, vagyis ellenséged az ördög... Maga a krónikaíró, úgylátszik, a legenda ördögjelenéseit nem tartotta méltónak, hogy átírja, csak a fentebb említett mondatban utal Szt. László kettős ellenségére, mondván: Legyőzi (sic) ugyanis mindenféle ellenségeit és kiírtja (sic) az ördögöket.» S meglepéssel fűzi hozzá a végső következtetést: tehát az 1358-ban írt Dubnici krónika szerzője «az előtte

forrásként fekvő Szt. László-legendából már ismerte a szent király ördögökkel való csatározását.» (26. l.)

Sajnos, nem ismerte. A krónikás soha sem írta le azt a képtelenséget, hogy Szent László «kiirtja az ördögöket». És soha sem fogadta volna el azt a tételt, hogy mivel Sz. Péter azt állítja az ördögről, hogy ellenség, tehát minden ellenséget ördögnek lehet mondani. Ezt az okoskodást egyedül Lukcsics Pál követte el a «Convertit» kezdetű mondat 'helyes' fordításában. A krónikásnak semmi köze hozzá: esze ágában sem voltak az ördögök, mindössze László katonai nagyságát hirdette. «Mivelhogy mindenfelé visszaverte ellenségeit és kiirtotta az ellene agyarkodókat.»

A *Gesta* örökösain és folytatóin kívül még egy tanuja van a szerzőnek, ha igaz, Benedek váradi püspök, két, nem rég előkerült deák prédikációjával. «Az 1291—1294 közti időből fennmaradt két olyan pro memoria-szerűleg latin nyelven leírt szentbeszéd, melyek Szt. Lászlónak az ördöggel való küzdelmét mint szemtanuk állítását adják elő.» (26. l.) És a könyv idéz az egyikből egy rövid szakaszt Szt. László providentiájáról. «O domine sancte rex Ladizlae qualiter huic antiquo hosti (sc. diabolo) restitisti narrent et nuncient qui tuarum sanctarum lacrimarum profluvia in monasterio Waradiensi duos lapides cavancia audierunt aut viderunt.» Íme, mutat rá a szerző, «már az 1290-es évek körül... prédikálják, hogy Szt. László az ördöggel is csatázott... Tudott dolog volt tehát az ördög- és démonüzés, mely később belekerült abba a legendába is, melyről kódexünk képei készültek.» (27. l.) Az ember alig hisz a szemének. Hol van a deák szövegben az «ördög- és démonüzés»? Sehol. A töredék egészen másról beszél, arról, hogy Szent László nagy gyakorlója volt a 'gondviselés' erényének: bölcsen vigyázott hozzátartozóira és férfiasan tusakodott a lelki ellenség ellen. Tusakodott tehát, de ennek a tusának semmi köze sem ördögűzéshez, sem az ismeretlen legenda 7—9. képéhez. Ez a küzdelem abban áll, hogy a király gondot visel lelke tisztaságára, szülemlésük pillanatában elfordul az ördög gonosz sugallataitól: a bűnös vágyaktól és gondolatoktól. «Mivelhogy lelki ellenségünknek már gondolataink fogamzása első küszöbén, mielőtt beleegyezésünkhöz férne, kell útját állanunk.» László ennek a szabálynak értelmében él. Nem áll szóba a kísértővel, Istenre irányozza tekintetét és vele társalog buzgó imádságokban és könnyhullatásokban. «Beszéljék el ezt és híreszteljék azok, akik látták vagy hallották a váradi monostorban szent könnyeinek kemény köveket vájó áradását.» A prédikátor mindössze ennyit mond az ördög-kérdésben — minden valószínűség szerint többről nem is volt tudomása!

Nincs könnyebb, mint ezt a sejtelmet megokolni. A rövid latin szövegrész, amelyre Lukcsics támaszkodik, kétféle anyagból áll. Az egyik a váradi ájtatoskodások emléke, a másik az ehhez fűzött fejtegetés. Az első már a régi László-legendában meg van említve, az utóbbi a szónok érzelmeit és teológiai eszméit tolmácsolja. Számba kell venni, hogy ez a kettősség nemcsak a töredéknek, hanem az egész szentbeszédnek szembeszökő sajátja. A prédikátor maga alkotja a magyarázatokat; de ami tényszerűt említ, mint a László «pius rex» elnevezése, az ezüst tál története, a király halála után elrendelt országos gyász, a szarvasok és bölények csodája, a szent tetem Váradra vitele, egytől egyig a régi legendából van merítve. És, hogy a forrást illetőleg

a kétségnek árnyéka se férhessen a dologhoz, a régi legendából van szóról szóra kiírva egy rövid helye a nagy király irtalmasságáról: *Erat enim pius pater orphanorum, sublevator oppressorum etc.*

Egyszóval: Benedek püspök a régi legendát forgatja és aknázza. De a prédikációból még egyebet is ki lehet olvasni. Benedek soha sem szól legendákról, csak egy bizonyos, meghatározott, ismert László-legendáról. Mikor László igazságosságáról beszél, azt mondja: «Életemben végzett ítélkezésemnek igazságáról bővebbet tudnak, akik legendádat (*legendam tuam*) olvasták.» Utóbb pedig, a szöveg vége felé, akár a maga, akár az olvasók számára, odajegyzi: «*Cetera respiciantur in legenda sancti Ladislai.*»

Ez kétségtelenül egészen világos beszéd és nyílt vallomás arról, hogy nem ismer több legendát és mindazt a legendás adatot, amelyről tud, abból az egyből merítette. Abból az egyből pedig az «ördög- és démonüzéseket» a legjobb akarattal sem lehet kiszorítani. Nem, a XIII. század végéről ismét nincs adatunk, amely arra mutatna, hogy Szent László ördögüzéseit már az akkoriak ismerték.

Egészen más dolog, és ebben igazat kell adni Lukácsnak, hogy a lelki tusakodások gondolata alkalmas volt rá, hogy idővel ördögűző történetek fejlődjenek belőle. A legendaköltészetben nagyon gyakori az az eset, hogy a lelki folyamatokat külső, testi cselekményekké képezik; de viszont az sem ritkaság, hogy analógiák vagy egyéb kapcsolatok közvetítésével idegen történetek tapadnak az elbeszélésekhez. A hős lelkében küzd az ördög ellen; ez elég, hogy az emberek valahonnan oly elbeszéléseket iktassanak a legendába, amelyekben a gonosz és a szent valósággal verekedik egymással.

Mondom, mindez lehetséges; csak hogy az efféle folyamatok megállapításához, akár fejlődésről, akár tapadásról van szó, további kutatások kellenének. Ma ez a munka még elvégzésre vár és nagyon távol vagyunk tőle, hogy valami végleges eredményről beszélhessünk.

Mindent összefoglalva: a Lukács kis könyve nem tekinthető a fölvetett és fölvetődő kérdések megoldásának. Fő és minden valószínűség szerint maradandó érdeme abban van, hogy egy új legendaszerkezetet iktat be régi irodalmunkba, a régi László-legendának egy újabb keletű, bővített kiadását, valószínűleg a XIV. századból, mivel a század végén kelt képes kódex 'írása' idején már készen kellett lennie. Lukács 1358 előttinek tartja, mivel szerinte a Dubnici krónika belőle merítette a «*Convertit enim inimicos suos undique*» ominózus mondatát. Csak hogy ez a következtetés együtt omlik össze az adversarius = ördög még ominózusabb magyarázatával.

HORVÁTH CYRILL.

Szendrey Júlia ismeretlen naplója, levelei és haláloságyán tett vallomása. Bethlen Margit grófnő előszavával. Közzéteszik és feldolgozták: Dr. Mikes Lajos és Dernői Kocsis László. Bpest, Genius, 1930. N. 8-r. 400+16 l.

Néhány esztendővel ezelőtt világraszóló fénnnyel ünnepeltük meg a legnagyobb magyar lírikus születésének száz éves fordulóját. Akkor a sorozatos ünnepségeken kevés szó esett Petőfi legszebb szerelmi verseinek műzsájáról,

feleségéről: Szendrey Júliáról. Azóta elkövetkezett annak a napnak századik fordulója is, amikor Petőfi Juliskája Keszthelyen megszületett. (1828. dec. 29.) A nevezetes fordulóról néhány kegyeletes hangon írt újságcikk és egy rádió-előadás emlékezett meg, majd másfél év múlva Herczeg Ferenc háromfelvonásos színműve (*Szendrey Júlia*, 1930. II. 28. Nemzeti Színház) újította fel a sokat támadott asszony emlékét. 1928-ban a Lantos R.-T. könyvkereskedés aukciót hirdetett «Szendrey Júlia levelesládájának kincseiből». A százéves fordulóra előkerültek azok az iratok és feljegyzések, amelyek segítségével talán megmagyarázhatók lesznek azok a legendák, amelyek Petőfi özvegyét körülvelték. Már az a katalógus is érdekes adalékokat közölt, amely az irományok jegyzékét és leírását adta. (*Lantos R.-T. VII. aukciója. Szendrey Júlia levelesládájának kincsei*. Bpest, Kunossy, 1928. 8-r. 76 l.) Érdeklődéssel vártuk az irományok közzétételét és az új adatok segítségével megírt Szendrey Júlia életrajzot, amely más világításban mutatja majd be ezt az érdekes, excentrikus, különös életű asszonyt.

Szendrey Júlia személye a Petőfi halálát követő időben szenvedélyes viták és támadások középpontja volt, s ezek a viták halála után sem csitultak el. Míg élt, azzal vádolták, hogy hiúságból lett Petőfi neje, hogy az ő szer telensége és dicsőség után való vágyakozása kergette Petőfit a hadseregbe, a csaták forgatagába. Szemére vetették, hogy ő az oka Petőfi pusztulásának. Mikor Petőfi eltűnt a végzetes segesvári ütközetben, erkölcstelen élettel, különféle kicsapongásokkal gyanúsították, s ezek a gyanúsítások azóta is, ismételten fölbukkantak.

Igazak voltak-e ezek a vádak, megvetésre, vagy ellenkezőleg, szájalomra méltó Szendrey Júlia: az egyetlen hivatott fórum, az irodalomtörténet nem döntötte el, nem is kutatta. Az irodalomtörténet munkásai nem foglalkoztak Szendrey Júliával, meg sem kísérelték a köréje szövődött legendakör tisztázását. Egyetlen, inkább érzelmi, mint logikai hatásra törekvő életrajzán (Szana Tamás: *Petőfiné Szendrey Júlia*, 1891.) kívül még csak kísérlet sem történt a Szendrey Júlia-probléma megoldására. Az irodalomtörténetírás és a közvélemény leginkább arra az álláspontra helyezkedett, amelyet Júlia egyik vádolójának feljegyzései alapján Ferenczi Zoltán fogalmazott: «midőn a költő elesett, vele meghalt az ő Juliskája is.» (Ferenczi Zoltán: *Petőfi életrajza*, III. 294. l.) Ezt a megállapítást csaknem mindenki elfogadta — megáll-e azonban továbbra is, hogy most a nyilvánosság elé kerültek Szendrey Júliának azok az iratai, amelyek mint bizalmas vallomások hivatva vannak igaz világosságot vetni alakjára?

A hatalmas kötet, amely Szendrey Júlia «levelesládáján» kívül a Lantos R.-T. aukcióján eladásra került anyag többi részét is adja, épen erre a kérdésre akar elsősorban feleletet adni. A két szerkesztő, az imént elhunyt Mikes Lajos és Kocsis László, a kötetnek Júliára vonatkozó nagyobb felével azt akarják bebizonyítani, hogy Szendrey Júlia nemcsak méltó hitvese volt Petőfi Sándornak, hanem mindhaláláig megmaradt annak az eszményi, tisztalelkű nőnek, akinek Petőfi dicsőítette — egyikük, az ismeretlen forrásanyag kritikai feldolgozója, Mikes Lajos, nyíltan megvallja: mivel «az irodalomtörténet már régen lezárta súlyosan elítélő döntésével Júlia problémáját», ezért a könyvük «pörújítás». (203. l.)

A nagy problémát ez a pörújítás nem oldotta meg, de hatalmas lépéssel közelebb vitte a döntés felé. Most már jóformán minden adat rendelkezésünkre áll, ismerjük Júlia naplójának teljes és hiteles szövegét, levelezését, verseit, a kortársak ítéletét pro és contra megvilágításban, áttekinthetjük az eddigi irodalmat is: csak egy szerencsés kezű és higgadt ítéletű irodalomtörténétfőrá van szükségünk, aki megírja Szendrey Júlia életrajzát és benne állást foglal azokban a kérdésekben, amelyek a közvéleményben mint megoldatlan problémák élnek.

Az irodalomtörténet hálás lehet a szerzőknek ezért az anyaggyűjtésért — hogy a közzététel és a földolgozás rászolgál-e ilyen mértékben az irodalomtörténet elismerésére, arra majd rátérünk. A nagyközönség, amely örömmel kap még az irodalomtörténeti munkákon is, ha az közismert férfiak vagy éppen nők belső életének titkos zárait nyitogatja, szintén kedvét lelheti majd ebben a munkában, amely elegáns kivitelben, ragyogó nyomdatechnikával közli a szöveget, sok szép illusztrációt ad, amelyek során felvonulnak mindazok a személyek, akiknek Szendrey Júlia sorsához valami közik volt, s a régi Pestnek és Kolozsvárnak azok az épületei és helyei, amelyek Szendrey Júlia életéhez a keretet szolgáltatták.

A kötet irodalmi anyaga négy részre oszlik. Bethlen Margit grófnő meleg szívvel írott előszava után *Petőfi özvegye* címen Dernői Kocsis László írja meg Júlia özvegyiségének történetét. Ez a rész nemcsak Szendrey Júlia életrajza 1849—1868-ig, hanem Petőfi Zoltán élettörténete is. Az életrajz a nagyközönség számára készült, színes és eleven tollal megírt regényszerű feldolgozása az érdekes témának. A sok új és ismeretlen adatot ügyesen, néhány helyen poétikusan és hatásosan csoportosítja a szerző. Tudományos jelentősége azonban nincs. Egyfelől csak ritkán hivatkozik forrásaira, másfelől komoly, megbízható forrásokból vett adatokon kívül készpénzül fogad mindenféle mendemondát, s végül nemcsak hőse lelki mozgalmait színezi ki élesebben, mintsem forrásai alapján joga lett volna hozzá, hanem még eseményeket is költ s egész jeleneteket játszát le, olyan szereplőkkel is, akikről még az sincs bizonyítva, hogy valóban belekapcsolódtak Júlia életébe. (Lichtenstein herceg.) Szóval Kocsis László műve nem *életrajz*, hanem *regény*, *költői* s nem *tudományos* mű.¹ Ki kell még emelnem, hogy a szerző Júlia rehabilitációja kedvéért túlságosan részletesen és túlságosan rikító színekkel festi Horvát Árpád erotikus érzelmvilágát.

A II. rövid résznek *A halott megvédi emlékét* a címe; ebben Mikes Lajos az eddigi Szendrey Júlia irodalmat veszi vizsgálat alá. Kritikai megjegyzésekkel kíséri a Szendrey Júliával foglalkozó fontosabb cikkeket, könyveket. Szükségtelennek tartjuk, hogy a forrásmű számba menő munkák közé sorozza Herczeg Ferenc színművét és Krudy Gyula szomorújátékát. (*Zoltánka*). Ezeket igazán nem lehet forrásműnek tekinteni — és egye-

¹ A dolgozat célja nyilván Szendrey Júlia teljes tisztázása. Ezt azonban nem éri el. Éppen a két legfontosabb mozzanatot, Petőfi özvegyének férjhezmenetelét és új otthonának elhagyását nem igazolja; azok a motívumok, amelyekkel tetteit meg akarja értetni, költőileg megállhatnak, de a tényeknek ellentmondanak. Júlia társadalmi helyzetének beállítása sem felel meg a valóságnak. *Szerk.*

jeleneteiket cáfolni — hiszen nem formálnak jogot reá. Végül beszámol Mikes Lajos arról is, hogyan kerültek hozzá Tóth József volt pestmegyei tanfelügyelő hagyatékából Szendrey Julia följegyzéseim és levelezésén kívül¹ Petőfi Sándor és Arany János ismeretlen kéziratai is.

A kötet IV. része Júlia naplójegyzeteit, följegyzéseit és leveleit foglalja magában. Júlia leánykori naplójának jó részét eddig is ismertük. A most közölt szöveg a teljes és hiteles, s így az eddigi kiadásokat fölszögegyeztetéssé teszi. A leánykori naplót Júlia fiatalasszonykori naplója követi, amelyből csak néhány lapot ismertünk eddig. Ezután Júlia erdödi (1848-ból), majd kolozsvári (1849-ből) naplója és néhány napló- és levéltöredék következik. Ennek a résznek legérdekesebb darabja Júlia halálos ágyán írt vallomása. Ez a 22 lapos levél valóban megrendítő és megható vallomása a halál küszöbén álló, sokat tévelygett, szerencsétlen nőnek. Végül 33 levél szövegét kapjuk Térey Mari és Szendrey Júlia levélváltása az 1845—1848. évekből. Közülük Júlia levelei eddig is ismertek voltak a Havas-féle Petőfi kiadásból.

Tudományos szempontból kétségkívül ez a harmadik (a műben IV.) a legértékesebb része a kötetnek. Nagy kár, hogy az életrajz érdekesebbé tétele kedvéért az irodalmi hagyaték egy részét kiszakították a szerkesztők és az életrajzba beleszúrva közzétették s általán az egész anyagot nem adták időrendben. Ez megnehezíti használatát. (Júlia egy levelét meg a *Függelékben* közlik, s ugyanott adnak egy pár oklevél- és egyéb másolatot.)

A két életrajzi vonatkozású dolgozat és az irodalmi hagyaték közé illesztik a szerkesztők, anorganikusan, mint III. részt Petőfi Sándor és Arany János ismeretlen kéziratait. Először Arany János három ismeretlen kéziratát olvashatjuk. Mindegyikről volt tudomásunk eddig is, de szövegük most kerül először nyilvánosság elé. A legjelentősebb kézirat: Arany János első levele Petőfi Sándorhoz. A levelet Arany válaszul írta Petőfi Sándor első levelére 1847. febr. 11-én. Eddig csak a levélhez mellékelte verset ismertük. (*Válasz Petőfi Sándornak.*) A második Arany-kézirat az Arany levelei között csakonán lévő, 1847. szept. 7-én kelt Petőfi Sándorhoz írott levél (a Ráth-kiadás: XI. k. 102—109. l-on levő 32. sz. levél) befejező része és a hozzá csatolt — eddig ugyancsak ismeretlen — *Falusi mulatság* c. vers, amely P. Horváth Lázár egyik kritikájára akar válasz lenni. A harmadik Arany-kézirat a Petőfi Sándorhoz intézett *Barátomhoz* c. vers.

A levelesláda kincsei közül egy csomó ismeretlen Petőfi-kézirat is került elő. Ezeket is közli a kötet. Közülük csak az első: a 4 quart lapos kézirat értékes irodalomtörténeti szempontból, amelyen Petőfi néhány versének

¹ Ezzel a beszámolóval szemben nem tudom elnyomni kétségemet. Mikes azt állítja, hogy Júlia naplóját maga az asszony adta halálos ágyán Tóth Józsefnek s az adományozást négy nappal halála előtt egy hozzá írt levélben is megerősítette. Gyulai Pál viszont két ízben is kijelentette, hogy Szendrey Júlia végakarata szerint betette a Naplót Júlia koporsójába. (A sír fölbontásakor, 1908-ban, a Napló nem volt a koporsóban.) Szendrey Júlia levele állítólag az iratok között van, de a szerkesztők, noha Júlia minden írományát lenyomatták, ezt az egyet nem közzétették. Amíg meg nem jelenik, nem fogadhatjuk el Gyulai állításával szemben bizonyoságnak — Gyulai tudvalevőleg soha, még kényszerítő szükségéből sem mondott olyant, ami nem volt igaz. Szerk.

fogalmazvány- és gondolatfüredékei, továbbá az *Egész világ a harcmezőn* kezdetű versének első fogalmazványa, két másik vers (*Golyók sivítnak, kardok csengenek; A csámpás legény*) több részlete és négy, eddig ismeretlen és talán Etelkére vonatkozó verssor olvasható. A kézirat kétségkívül érdekes, mert bepillantást nyerhetünk Petőfi dolgozómódjába és segítségével néhány verssorát is kijavíthatjuk. A másik kézirat Petőfi utolsó politikai cikke; több helyen olvasható nyomtatásban. Néhány sajtóhibát kiigazíthatunk segítségével. A harmadik kézirat Béranger: *O Manuel, la France s' est levée!* kezdetű versének másolata, amelyet Petőfi *Béranger legújabb dala* címmel fordított le. Végül a negyedik kézirat nem valószínű, hogy Petőfié — *Petőfi önjellemzése* címet kapta a kiadótól ez a kitépett levélrészlet. Valószínűnek tartom, hogy nem Petőfi fogalmazványa, hanem Júlia egy ismeretlen levelének része, amelyet Petőfi lemásolt magának emlékül.

A kötet végén 16 lapon igen sikerült reprodukcióban adják a szerkesztők az érdekesebb iratok mását, így Arany verseit és levelét, a Béranger-másolatot, s részleteket Szendrey Júlia naplójából.

TÓTH LAJOS.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM

1929. második fele.

(Második, bef. közlemény.)

- Lakatos László.** 1. Angoramacska. (Regény.) 200 l. — Ism. Sz.: I—t. 258. l. — (ny. i.): N—a. 179. sz. — X.: N. II. 383—384. l. — 2. Tizennyolc-évesek. Komédia 3 felvonásban. Bemutatta a Belvárosi Színház 1929 október 11-én. — Ism. Vajthó László. PSz. 649. l. — Rédey Tivadar. N. II. 636—637. l. — —s —ó.: T. 27. sz. — K. S.: U. o. 27. sz. — Gáspár Jenő. MK. 431—432. l. — Levél a szerkesztőhöz. T. 28. sz.
- Lakos András.** Ha a fény kialszik. (Versek.) Aszód. 45 l. — Ism. H. G.: MK. 138. l.
- Lanátor Pogány Ferenc.** Szabadon. (Elbeszélések.) II. kiad. 170 l. — Ism. Farkas Zoltán. N. II. 226—227. l. — (—i.): PL. 154. esti sz.
- Lanátor Pogány Ferenc.** L. 388. l.
- László Marcella.** Nótás Zsuzska. Kolozsvár. — Ism. Rajka László. P. 623. l. — K.: Vp. 534. l.
- Legény Elemér.** Pénz a szelek szárnyán. (Regény.) Miskolc. 400 l. — Ism. Sz.: I—t. 199. l. — Gulyás Sándor. N. II. 783—785. l. — L. 258. l. — Németh Ferenc. Sz—k. 486. l. — NU. 280. sz.
- Lehr Albert.** *Császár Elemér* r. tag beszéde Lehr Albert síremléke előtt, a síremlék leleplezése alkalmával 1929 július 11-én. AE. 270—272. l.
- Lengyel Angéla, Ferdinandyé.** Honnan, hová, miért? (Versek.) — Ism. PH. 282. sz.
- Lengyel József.** A nagy börtön. 10 kép a szibériai hadifoglyok életéből. Bemutatta a Fővárosi Operettszínház 1929 október 24-én. — Ism. D. R.: MV. 15—16. sz. — N. A.: T. 29. sz. — Gáspár Jenő. MK. 433—434. l.
- Lévay József.** *Szigethy Ferenc.* Lévay-akácok. RH. okt. 5. — Lévay-emlékkönyv. RH. dec. 16.
- Lévai gyermeki és rokoni szeretete.** RH. dec. 2.
- Lévay-ünnep** Sajószentpéteren. RH. nov. 21.
- Loránth László.** Ezüst felhő. (Versek.) — Ism. (r. s.): MH. 151. sz.
- Lőrinczy György.** Szobrok az éjszakában. 176 l. — Ism. Sz.: I—t. 199. l.
- Madách Imre.** Goga Octavián elkészült „Az ember tragédiája” verses fordításával. AE. 175. sz.
- Hevesi Sándor.** Az ember tragédiája angolul. PH. 277. sz.
- Magary-Kossa Gyula.** Madách Imre orvosai és betegségei. M.—K. Gy.: Magyar orvosi emlékek. II. 127—133. l.
- Pröhle Vilma.** Az ember tragédiája és a Faust. 114 l. — Ism. r. r.: UN. 262. sz.
- Az ember tragédiája** románul. MV. 8. sz.
- Madarassy Gábor.** G. P. Madarassy Gábor. I—t. 278. l.
- Magyar Gyula.** G. P. Magyar Gyula. I—t. 278. l.
- Majthényi György.** Mese a csodaállatról. — Ism. Bükky György. N. II. 783. l.
- Makkai Sándor.** Ágnes. (Regény.) Kolozsvár. (1928.) 142 l. — Ism. MSz. VII. 2. sz. V. l.

Mantskovit Bálint. *Gulyás Pál.* Mantskovit Bálint, a vizsolyi biblia könyvnyomtatója. PSz. 455—465. l.

Markovits Rodion. 1. Aranyvonat. (Regény.) — Ism. Schubert József. MK. 394. l. — Schöppflin Aladár. Ny. II. 647—648. l. — BH. 239. sz. — PH. 234. sz. — (—acs.): MH. 239. sz. — NU. 234. sz. — D. J.: M. 262. sz. — L. 395—396. l. — 2. Szibériai garnizon. (Regény.) — Ism. Kerecsényi Dezső. PSz. 565—567. l. — Németh Andor. T. 29. sz. — Kálmán József. OV. 133—134. l.

Gaál Gábor. Markovits Rodion és az Erdélyi Helikon. K. 680—682. l. — L. 383. l. — EH. 545—546. l. — D. 41. sz.

Marschalkó Lia. Egyedül az őszben. (Versek.) 39 l. — Ism. Majthényi György. N. II. 470—471. l.

Mauks Ernő. Fogoly oroszlanok és egyéb állatmesék. Miskolc. 176. l. — Ism. Gulyás Sándor. N. II. 783. l. — L. 330. l. — (B. L.): É. 432. l. — r. r.: UN. 183. sz. — PH. 182. sz. — PL. 168. esti sz. — (V. T.): MH. 151. sz.

Mécs László. *Farkas Gyula.* Mécs László. (Kortársaink 7. sz.) 63 l., 1 m. — Ism. L. M.: EPhK. 205—206. l. — Kész Antal. EISz. 359. l.

Farkas Gyula. Sz—m. 270—274. l.

Semetkay József. Mécs László. (Kiny. A salgótarjáni reálgimnázium 1928—29-i értesítőjéből. Salgótarján. 23 l.) — Ism. L. 366—367. l.

Mécs László elhagyja Nagykapost. P. 551. l. — OV. 157. l.

Megyeri Ella. Római vitesz. 227 l. — Ism. MSz. VII. 4. sz. X. l. — L. 323. l. — — rf. — P—iSz. 596. l. — NU. 186. sz. — M. 181. sz. — (p. s.): U. o. 239. sz.

Mellusz Juhász Péter. *Lukcsics Pál.* Melius Juhász Péter a nagyváradi hitvitáról és Debrecén feldúlásáról. IK. 461—464. l.

Mihály István. Béla, aki 26 éves. Színpad és élet 8 fejezetben. Bemutatta az Új Színház 1929 december 12-én.

Mihályi Ödön. Galambot várok. (Versek.) Pozsony. — Ism. Majthényi György. N. II. 229—230. l. — Barta István. Ny. II. 122—123. l.

Szalatnai Rezső. K. 679—680. l. — T—s. Ny. II. 123. l.

Miklós Jenő. Hetedhét országon. — (Versek.) — Ism. (K. S.): MV. 10. sz. — U. a.: F. 421—422. l.

Miklós Vitéz. Magyar bánat. (Versek.) Szarvas. 88 l. — Ism. Sz. J.: MK. 137. l.

Mikszáth Kálmán. *Rubinyi Mózes.* Élő adatok a mesemotívumok vándorlásához. I—t. 177—178. l.

Mindszenty Gedeon. *Brisits Frigyes.* Mindszenty Gedeon. N. II. 549—551. l. — F. A.: Vp. 419 l. — *Gáspár Jenő.* KK. 299—304. l. — *Magyar Bálint.* KSz. 700—701. l. — (—ő.) UN. 229. sz. — *Radványi Kálmán.* É. 410—411. l. — *Szombach Godehard.* Vp. 488—491. l.

Mók Ferencné. Bilincsek. (Regény.) 198 l. — Ism. Gáspár Jenő. MK. 65—66. l.

Mollináry Gizella. Földet érint homlokunk. (Versek.) — Ism. Majthényi György. N. 633—644. l. — Szerb Antal. Sz—m. 409. l.

Molnár Ákos. 1. Végre egy jó házasság. (Regény.) (Az új magyar regény.) 239 l. — Ism. M. Pogány Béla. K. 596—597. l. — —s.: BSz. 214. k. 306—309. l. — Bohuncizky Szeif: Ny. II. 123—124. l. — H. P.: MK. 66—67. l. — r. r.: UN. 243. sz. — (B. V.): Sz—s. 264. l. — Turóczy-Trostler, Josef. PL. 156. esti sz. — Nyigri Imre. N—a. 245. sz. — B. A.: M. 256. sz. — 2. Gyereknak lenni. (Elbeszélések.) 146 l.

(u. a.) Négyszem közt Molnár Ákossal. L. 316—317. l. — EK. 151. sz.

Molnár Ferenc. Egy, kettő, három. Vigjáték 1 felvonásban. Bemutatta a Vigszínház 1929 október 5-én. — Ism. Vajthó László. PSz. 647—648. l. — Szira Béla. KSz. 939. l. — Rédey Tivadar. N. II. 555—556. l. — Berényi László. É. 431—432. l. — Márai Sándor. T. 26. sz. — Kosztolányi Dezső. UI. 457—458. l. — Gáspár Jenő. MK. 342—343. l. — Schöppflin Aladár. Ny. II. 498—501. l. — (K. L.) MV. 15—16. sz.

Halmi Bódog. Molnár Ferenc az író és az ember. 80 l. — Ns.: I—t. 262. l. — —x: N. II. 224—226. l. — L. 295. l. — MSz. VII. 2. sz. VII. l.

- Palásti László.* Beszélgetés Molnár Ferencel. MH. 296. sz.
Rédey Tivadar. Színházi szemle. N. II. 109—110. l.
Szász Károly. Molnár Ferenc mint drámaíró. I—t. 151—160. l. — Ism. Kárpáti Győző. KSz. 949—950. l.
 Miért emigrált Molnár Ferenc? M. 160. sz.
Molter Károly. Metánia R. T. (Regény.) Kolozsvár. — Ism. Kerecsényi Dezső. N. II. 541—542. l. — Ács László. P. 323—325. l. — Kádár Imre. EH. 467—469. l. — Várkonyi Titusz. MH. 215. sz.
Móra Ferenc. Szalay József. A kiskunfélegyházi polgár. SzN. jún. 29.
Móra László. 1. Sír egy ország. (Versek.) — Ism. — ma. F. 421. l. — 2. Így jó. (Versek.) 117 l. — Ism. L. 470. l.
Móricz Zsigmond. 1. Szépasszony kocsisa. Vígjáték 3 felvonásban. Bemutatta a Magyar Színház 1929 szeptember 6-án. — Ism. Vajthó László. PSz. 578—579. l. — Rédey Tivadar. N. 392—393. l. — Ignótus Pál. T. 22. sz. — B. I.: OV. 179—180. l. — Schöpflin Aladár. Ny. II. 373—374. l. — Gáspár Jenő. MK. 240—241. l. — 2. Forró mezők. (Athenaeum-könyvtár. 1. sz. 307. l.) — Ism. L. 464. l. — Kovács László. EH. 825—826. l. — K. Gy.: É. 462. l. — r. r.: UN. 280. sz. — 3. Légy jó mindhalálig. Színdarab 3 felvonásban. Bemutatta a Nemzeti Színház 1929 november 29-én. — Ism. MV. 17. sz. — Rédey Tivadar. N. II. 869—871. l. — Kosztolányi Dezső. UL. 708. l. — Gáspár Jenő. MK. 533—534. l. — Schöpflin Aladár. Ny. II. 750—753. l.
Haraszti Sándor. Hét krajcárból ezer hold. K. 755—756. l.
Kemény Gábor. Móricz Zsigmond és a magyar szociális probléma. Sz—k. 365—372. l.
Féja Géza. E—s. 33. sz. — *Hegyaljai Kiss Géza.* RH. okt. 24. — *Dernői Kocsis László.* AE. 146. sz. — *Magyar Pál.* MH. 280. sz. — n. OKTK. 161. l. — *Nagy Endre.* Ny. II. 70—71. l. — *Schöpflin Aladár.* Ny. II. 63—66. l. — M—g. 146. sz. — OV. 133. l.
Nagy Géza, Vályi. Földem, népem. (Költemények.) — Ism. Fehér Gábor. PSz. 568—570. l.
Nagy Gusztáv. Tempea. (Versek.) — Ism. MH. 245. sz. — Bodor Aladár. M. 268. sz.
Nagy Lajos, Dálnoki. 1. Mythologia. (Versek.) Arad. 104 l. — Ism. Morvay Győző. I—t. 195. l. — 2. Karnevál. (Színmű.) Arad. 78 l.
Nagy László, Peretsényi. *Waldapfel József.* Ovidius Amoresének magyar fordítása 1819-ből. EPhK. 144—150. l.
Nagy László, S. Zenélő kút. — Ism. Kilián Zoltán. N. II. 100—101. l.
Némethy Géza. Az Ember és az Isten. (Költemények.) 88 l. — Ism. Morvay Győző. I—t. 186—187. l. — Sz—m. 290. l. — MH. 181. sz.
Nógrádi Niedermann Gyula. G. P. Nógrádi-Niedermann Gyula. I—t. 230. l.
Nyári Andor. Nyári Andor. D. 35. sz.
Nyíri Szabolcs. Soha. (Versek.) Arad. (1927.) 72 l. — Ism. Morvay Győző. I—t. 194. l.
Nyíró József. A sibói bölény. (Regény.) I—II. k. 169, 132 l. — Ism. Kodolányi János. N. II. 702—703. l. — L. 408. l. — Sárközi György. Ny. II. 743—744. l. — MSz. VII. 2. sz. XII. l. — AE. 244. sz. — Sebestyén, Karl. PL. 238. reggeli sz. — Polonyi György. MH. 239. sz. — (dkl.): M—g. 252. sz. — NU. 227. sz. — Balla Borisz. M. 245. sz.
Orczy Lőrinc. *Kozoca Sándor.* Orczy Lőrinc levele. IK. 469. l.
Osvát Ernő. *Halász Ernő.* Osvát szerepe a magyar irodalomban. MH. 246. sz. — *Bresztovszky Ede.* N—a. 247. sz. — *Feleki Géza.* MH. 247. sz. — *Gaál Gábor.* K. 914—915. l. — *Karinthy Frigyes.* PN. 250. sz. — *Kárpáti Aurél.* PN. 246. sz. — *Komlós Aladár.* T. 29. sz. — *Kuncz Aladár.* EH. 800—805. l. — *Németh Andor.* T. 30. sz. — *Pünkösti Andor.* U. 246. sz. — r. PL. 246. reggeli sz. — L. 277. l. — Ny. II. 22—23. sz.
Ozrai József. Kuruc hősök. (Regény.) I—II. k. Érsekújvár. — Ism. PH. 179. sz.
Paál Ferenc. 1. A menekülő pénz. (Regény.) Pozsony. — Ism. Szaltnai Rezső. K. 598—599. l. — 2. Lenn. (Regény.) Berlin. (1928.) — 3.

Hamu alatt. (Regény.) Berlin. (1928.) 364. l. 2—3. Ism. (Szántó György.) L. 248. l.

Pajzs Elemér. Öreg leány. (Regény.) — Ism. PL. 168. esti sz. — (ny. i.): N—a. 181. sz.

Pakocs Károly. Jöttem Isten városából. (Versek.) Szatmár. 128 l. — Ism. Brisits Frigyes. 854—855. l. — Morvay Győző. I—t. 196. l. — Majthényi György. N. II. 309. l. — Reményik Sándor. EH. 469—470. l.

Palasovszky Béla. A Szolga éneke. (Versek.) Szentes. 48 l. — Ism. Marconnay Tibor. PSz. 646—647. l. — Morvay Győző. I—t. 190—191. l. — Majthényi György. N. II. 307—308. l. — P.: É. 372. l.

Palásti László és Ernyei Frigyes. Aeropolis. (Regény.) — Ism. (B. J.): MV. 10. sz.

Papp János, K. Nyíló rózsá. (Színmű.) — Ism. F. 514. l.

Pap Károly. Mikáél. (Novellák.) — Ism. (e. a.) U. 280. sz.

Németh László. Pap Károly. Ny. II. 488—491. l.

Papp Lajos. Védőbeszéd. (Verses regény.) Nagyvárad. (1928.) 99 l. — Ism. L. 351. l.

Pataky Joachim. Dalos imák. (Versek.) Szolnok. — Ism. Majthényi György. N. II. 787. l. — Bodor Aladár M. 268. sz.

Péchy-Horváth Rezső. 1. Torz emberek. (Két kis-regény.) 120 l. — Ism. L. 408. l. — MH. 181. sz. — Timár József NU. 186. sz. — 2. Mégis kisüt a nap. (Regény.) 135. l. — Ism. Timár József. MH. 274. sz.

Pécsi László. Szalomea. (Regény.) Pécs. 166 l. — Ism. L. 344. l. — (ny. i.): N—a. 295. sz. — (Thury Lajos.) M. 215. sz.

Pekár Gyula. A tizezermérföldes sárkány. (Regény.) 320 l. — Ism. Sz. I—t. 259. l. — Vp. 481. l. — K. M.: NU. 163. sz.

Pekár Gyula. T. 24. sz.

Pesti Gábor. *Kerecsényi Dezső.* Aesopus magyar nyelven. PSz. 472—475. l.

Pesti György. *Kozáky, Stephan.* Holbeins Einfluss im ungarischen Todesgedicht von Georgius Pesti. DUH. 140—146. l.

Petőfi Sándor. *Baross Gyula.* Petőfi a szépirodalomban. MK—e. III—IV. füz.

Gergely Győző. Mikor rehabilitálják Petőfit? Sz—s. 209. l.

Gulyás József. Petőfi-vers? IK. 475. l.

Gyalui Farkas. Petőfi halála. BH. 171. sz. — Ism. I—t. 221. l.

Keszler Károly. Petőfi Sándor. NÉ. 250—251. l.

Kiss Ernő. Petőfi utolsó napjának ismeretlen története. PH. 157. sz.

Lampérth Géza. Segesvári emlékek. UN. 172. sz.

Nyíri Imre. Petőfi Sándor halálának nyolcvanadik évfordulója. N—a. 171. sz.

Östör József. Petőfi és a törvényhozás. SÓU. 172. sz.

Szigethy Vilma. H. F. Amiel traducteur. Szeged. — Ism. Eckhardt Sándor. N. II. 473—474. l. — T.: PL. 162. esti sz.

Tamás Ernő. Nincs méltó emlékmű Petőfi szeretteinek sírján. PH. 175. sz.

A kisajátított Petőfi. BH. 171. sz.

Bem és Petőfi. UN. 146. sz.

Bettina Armin über Petőfi. PL. 228. esti sz.

Emlékezés Petőfi dajkájára. M. 296. sz.

Petőfi Bem táborában. PH. 174. sz.

Petrovics Pál. Zengő imák. (Versek.) — Ism. J—y.: OV. 147. l.

Petur László. Várakozás. (Versek.) 68 l. — Ism. L. 470. l. — MH. 250. sz. — (S.): U. 292. sz. — Bodor Aladár M. 268. sz.

Pintér Jenő. *Németh Andor.* A kis Pintér rejtelseiből. T. 21. sz.

A magyar irodalom századai. L. 474—475. l.

Pogány Béla. M. Fel a porból. (Regény.) 247 l. — Ism. L. 449. l. — (ny. i.): N—a. 296. sz. — G. L.: MH. 294. sz.

Pósa Lajos. *Lőrinczy György.* Az anyai szív és a gyermeki szív. Pósa Lajosról. UI. 83. l.

- Prohászka Ottokár.** *Sik Sándor.* Gárdonyi, Ady, Prohászka. 403 l. —
Ism. Muraközy Gyula. PSz. 501—505. l.
- Radó Árpád.** Lendület. (Versek.) — Ism. Gaál Gábor. K. 759—760. l.
- Radványi Kálmán.** A jó Isten búzája. (Színmű 3 felvonásban.) 64 l. —
Ism. Sz. I. A.: I—t. 200. l.
- Rakáts Lajos.** Hazajáró lélek. (Regény.) Székesfehérvár. I—II. k. — Ism. L. 431. l.
- Rákosi Jenő.** Emlékezések. I—II. k. (1927.) — Ism. Kozocsa Sándor. MK—e. 252—254. l.
- Berzeviczy Albert.* Megemlékezés Rákosi Jenőről. AE. 5—6. l.
- Gyalui Farkas.* Rákosi Jenő Erdélyben. BH. 73. sz.
- Romhányi Sándor.* A túláradó önérzet. MCs. 99—100. l.
- Rákosi Jenő. AT. 41. l.
- Rákosi Viktor.** *Trencsényi W. Imre.* Rákosi Viktor. OV. 186. l.
- Ráskai Ferenc.** Ráskai Ferenc. D. 42. sz.
- Ráth-Végh István.** Chère szívem. (Regény.) — Ism. PH. 279. sz. — MH. 274. sz. — (V. K.): U. 280. sz. — EK. 294. sz.
- Reinelt Mária, Benkéné.** Halk akkordok. (Versek.) Jászberény. — Ism. N.: KK. 298. l.
- Reményi József.** Lesz-e reggel? (Regény.) Kassa. 199 l. — Ism. Farkas Zoltán. N. II. 382—383. l.
- Réthy József.** *G. P. Réthy József.* I—t. 231. l.
- Révész Béla.** 1. Mosoly. — Ism. Nyigri Imre. N—a. 280. sz. — 2. Egyedül mindenkivel. 167 l. — Ism. L. 456. l. — (dkl.): AE. 274. sz. — Nyigri Imre. N—a. 280. sz. — Várkonyi Titusz. MH. 274. sz. — Kőszegi Imre. M—g. 274. sz. — 3. Proletárok. — Ism. Nyigri Imre. N—a. 280. sz.
- Reviczky Gyula.** *Balassa Imre.* KK. 30. sz. — (K—s.) MV. 11—12. sz. — *T. E.* PH. 268. sz.
- Réz Lola, Kosáryné.** A nagyságos úr és az asszony. (Regény.) 184 l. — Ism. r. r.: UN. 161. sz.
- Ritoók Emma.** Pán megváltása. (Misztériumjáték.) 191 l. — Ism. Rédey Tivadar. N. II. 465—467. l. — K. R. L.: UL. 602. l. — Schöppflin Aladár. Ny. II. 59—60. l.
- Rozman József.** *Vas Tamás.* Rozman József. NU. Nemzeti Szalon c. melléklete. IX. 22., 2. l.
- Rózsa Ignác.** Áron öt könyve. (Regény.) 224 l. — Ism. L. 344. l. — (J—y): OV. 180. l. — PL. 214. esti sz. — Uo. 267. esti sz. — N—a. 295. sz. — (a—i.): MH. 203. sz.
- Rózsaági Rózsa Antal.** *Kemény István.* L. 402—403. l.
- Rózsahegyi Kálmán.** Rózsahegyi Kálmán. Édes Anyám... NUH. 28. sz.
- Sándor Pál.** A királynő kedvence. (Színmű 3 felvonásban.) Pápa. 55 l. — Ism. Majthényi György. N. II. 308. l.
- Sas Ede.** Sas Ede emlékezete. PH. 234. sz.
- Schmidt Attila.** Telegdi László naplója. É. n. H. n. 186 l. — Ism. Sz.: I—t. 258. l.
- Schöppflin Aladár.** Schöppflin Aladár. L. 391—392. l.
- Sik Sándor.** *Eckhardtné Huszár Irén.* Sik Sándor. Sz—m. 247—253. l.
- Simán Erzsébet.** A nagyok ezt nem értik. (Regény.) 127 l. — Ism. L. 306. l. — Tersánszky J. Jenő. Ny. II. 124—125. l. — Turóczi-Trostler, Josef. PL. 162. esti sz. — PN. 150. sz.
- Sipos Domokos.** Vajudó idők. (Elbeszélések.) 156 l. — Ism. L. 408. l. — r. r.: UL. 247. sz. — MH. 239. sz. — NU. 227. sz. — (b—ó.): NU. 296. sz.
- Sipos Iván.** Ember a kereszten. (Regény.) — Ism. EK. 203. sz.
- Somfay Margit.** Vénus jegyében. (Regény.) 322 l. — Ism. MV. 14. sz.
- Surányi Miklós.** A Csodavárók. (Regény.) — Ism. Voinovich Géza. BH. 294. sz. — NU. 294. sz.
- Surányi Miklós. T. 30. sz.
- Sylvester János.** *Viski Károly.* Sylvester. MNY. 221—222. l.

Szabó Dávid, Baróti. *Waldapfel József.* Baróti Szabó Dávid levele Vályi Andráshoz. IK. 466—467. l.

Waldapfel József. Egy ledőlt diófához. IK. 345—348. l.

Zlinszky Aladár. Allegória-e a Ledőlt diófa? IK. 458—461. l.

Szabó Dezső. *Ádám Andor.* T. 28. sz. — *Galli Mátyás.* Sz—m. 352—353. l. — *Kézai Simon.* T. 23. sz. — *Nagy Andor.* EK. 294. sz. — *Walter Gyula.* P. 526. l.

Szabó Dezső hugának naplója. L. 347. l.

Szabó Lajos. Légy hív mindhalálig. (Versek.) (1928.) 96 l. — Ism. Morvay Győző. I—t. 193. l.

Szabó László. A hun király. (Hun-rege.) — Ism. BH. 239. sz. — 80U. 250. sz. — MH. 233. sz. — (—y.): M. 256. sz.

Szabolcsi Lajos. Szól a kakas már... (Zsidó versek.) — Ism. Turóczi-Trostler, Josef. PL. 208. esti sz. — MH. 186. sz.

Szabolcska Mihály. 1. Összes költeményeiből válogatott versek könyve. 212 l. — 2. Öseim nyomán. (Versek) 107 l. — 1—2. Ism. Kocsis Lénárd. P—iSz. 595—596. l.

Sz. Ö. Szabolcska Mihály. D. 50. sz.

Szalay László. A pusztá balladája. (Regény.) — Ism. (b.): MH. 294. sz. — Miklós Jenő. M. 292. sz.

Szántó György. 1. A böleső. (Regény.) 384 l. — Ism. Kristóf György. BSz. 214. k. 303—306. l. — Kállay Miklós. NU. 151. sz. — 2. Mata Hari. (Regény. 1928.) — Ism. Korponay Mária. Sz—m. 351—352. l.

Kállay Miklós. NU. 151. sz. — P. 458. l. — EH. 546—547. l.

Szarka Géza. 1. Elnémult ajkak. (Regény.) 284 l. — Ism. Szeri Endre. Sz—m. 410. l. — Sipőtz Pál. É. 352. l. — 2. Rádió-kalózok. (Színdarab.) Berlin. 49 l. — Ism. L. 361. l.

Szász Béla. Versek. (1928.) — Ism. Haitsch Ilona. PSz. 719—720. l. — (K. S.): MV. 10. sz.

Szász Károly. Műveinek Centenárium Kiadása. I.—V. k. — Ism. PN. 262. sz.

Horváth János. Szász Károly. (1829—1905.) N. II. 37—46. l.

Kozocsa Sándor. Szász Károly ismeretlen sírversei. IK. 472—473. l.

Voinovich Géza. Szász Károly. BSz. 618. sz. 244—283. l. — Ism. Kárpáti Győző. KSz. 748. l. — I—t. 207. l.

B. I. KK. 28. sz. — *Ligeti Ernő.* EH. 472—474. l. — L. 454—455. l. — M. 262. sz. — MH. 262. sz.

A M. T. Akadémia ünnepi ülése... AE. 193—219. l. Önállóan is: 27 l. — Ism. Karácsony Sándor. PSz. 726—727. l.

Szász Károly. Képek és történetek. (Elbeszélések.) (1928.) 136 l. — Ism. Sz. E.: Sz—m. 410. l.

Szász Károly: Édes Anyám... NUH. 24. sz.

Szász Károly, ifj. A mi nótánk. (Költemények.) 150 l. — Ism. Morvay Győző. I—t. 189—190. l. — Majthényi György. N. II. 97. l.

Szász Zoltán. *Szilágyi Ödön.* Szász Zoltán. D. 47. sz.

Szathmáry István. A szép lovagja. (Költemények.) 78 l. — Ism. (K. S.): MV. 15. sz. — Morvay Győző. I—t. 190. l. — Vajthó László. N. II. 383. l.

Szávay Zoltán. 1. Az ismeretlen út. (Sz. Z. verseskönyve.) 116 l. — Ism. Morvay Győző. I—t. 196—197. l. — G. J.: MK. 136. l. — 2. Hullanak a falevelek. (Sz. Z. verseskönyve.) 68 l. — Ism. Morvay Győző. I—t. 196—197. l. — G. J.: MK. 136. l.

Széchenyi István, gróf. *Darkó Jenő.* Gróf Széchenyi István görög tanulmányai. Debrecen. (1928.) 21 l. — Ism. Máthé Elek. EPkK. 189—190. l.

Hlatky Endre. Széchenyi sajtópolitikai eszméi a Világ-ban. BSz. 214. k. 321—339. l.

Óstör József. Széchenyi hite. BH. 214. sz.

Szécsen József. Pór Mátyás fátuma. (Elbeszélések.) — Ism. MH. 233. sz. **Szederkényi Anna.** Összegyűjtött munkái. I—VI. k. — Ism. Gáspár Jenő. MK. 198—200. l.

- K. S. NUH. 34. sz. — *Szilágyi Ödön*. D. 43. sz.
- Székely László**. 1. A szirtnek álma van. (Költemények.) II. kiad. Szombathely. 100 l. — Ism. Morvay Győző. I—t. 192. l. — 2. Táltos lovak hátán. (Mesék.) Szombathely. 109. l. — Ism. Székely Jenő. MK. 491. l.
- Szemere Miklós**. *Hegyaljai Kiss Géza*. Tompa barátsága Szemere Miklóssal. PSz. 547—550. l.
- Szemere Pál**. *Gálos Rezső*. Adatok Szemere Pál forrásaihoz. IK. 338—341. l.
- Jánky István**. Szemere Pál esztétikai és poétikai nézetei. Pécs. (1928.) 53 l. — Ism. Kerekes Emil. IK. 481—482. l. — Eckhardt Sándor. N. II. 390. l.
- Szendrey Julia**. *Kozocsa Sándor*. Szendrey Julia. NUH. 31. sz.
- Szenes Tilda**. A nagyszerű házasság. (Regény.) — Ism. P. S.: N—a. 163. sz.
- Szép Ernő**. A Hortobágy. (Rajzok.) — Ism. n. a.: EK. 294. sz.
- Szilágyi Ödön*. Szép Ernő. D. 51. sz.
- Szerb Antal**. *Rácz Lajos*. Rousseau és a magyar preromantika. DSz. 362—365. l.
- Szeredai Gruber Károly**. A knidoszi leány. (Versek.) Pozsony. — Ism. Tamás Lajos. P. 624. l. — k. e.: PL. 275. esti sz.
- Szigligeti Ede**. *Kristóf György*. Szigligeti Szökött katonája románul. EISz. 346—347. l.
- Sziklay Ferenc**. A világ ura. (Regény.) Kassa. — Ism. Dékány András. M. 256. sz.
- Szikra, Gróf Teleky Sándorné**. *Szilágyi Ödön*. Szikra. D. 30. sz.
- Szilágyi Olga**. Láng, parázs, hamu. (Novellák.) 190 l., 1 m. — Ism. KK. 38. sz. — G. J.: MK. 136—137. l. — PL. 150. esti sz.
- Szitnyay Zoltán**. Élni akarok! Regény. I—II. k. — Ism. PH. 291. sz. — Turóczy-Trostler, Josef. PL. 295. esti sz. — b. gy.: BH. 294. sz.
- Bán Ferenc**. Negyszem közt Sitnyai Zoltánnal. L. 432—433. l.
- Szomory Dezső**. 1. A párizsi regény. (Regény.) 478 l. — Ism. L. 441. l. — Fenyő Miksa. Ny. II. 682—684. l. — r. r.: UN. 281. sz. — AE. 256. sz. — Boros László. EK. 294. sz. — PH. 279. sz. — (sz. r.): PN. 261. sz. — Bálint György. M—g. 256. sz. — (B. L.): NU. 296. sz. — Márai Sándor. U. 267. sz. — 2. Térjetelek meg végre hozzám. (1928.) 160 l. — —ó —r.: I—t. 197—198. l. — Kovács László. EH. 742—743. l.
- X. Y. Z.** Ungarn in Paris. PL. 262. reggeli sz.
- Szomory Emil**. *Szilágyi Ödön*. Szomory Emil. D. 40. sz.
- Szontagh Gusztáv**. *Dékány Andor*. Szontagh Gusztáv irodalmi bírálatai. 83 l. — Ism. Kerekes Emil. IK. 482—483. l. — Eckhardt Sándor. N. II. 390 l.
- Tabéry Géza**. Vértorony. (Regény.) I—II. k. Kolozsvár. — Ism. Ács László. P. 357. l. — Kádár Imre. EH. 540—541. l. — Szentimrei Jenő. K. 757—758. l. — *Polónyi György*. MH. 209. sz.
- R. Berde Mária**. Vallani és vállalni. EH. 623—625. l.
- Tamás Ernő**. Nem lehet örülni. (Versek.) 48 l. — Ism. Fehér Gábor. PSz. 639—640. l. — (kósa): MV. 9. sz. — L. 259. l. — (—y.): BH. 276. sz. — Nyigri Imre. N—a. 179. sz. — NU. 256. sz. — Nyigri Imre. Sz—s. 231—232. l.
- Kovács Pál**. Tamás Ernő. MK. 200. l.
- Tamás Lajos**. Úvegen keresztül. (Versek.) Bratislava—Pozsony. — Ism. Gulyás Pál. N. II. 99—100. l.
- Tamási Áron**. 1. Szűzmáriás királyfi. (Regény.) I—II. k. 136, 149 l. — Ism. Nyigri Imre. N—a. 151. sz. — 2. Erdélyi csillagok. (Elbeszélések.) (Páosztörténet-könyvtár 14. sz.) Kolozsvár. 125, (3) l. — Ism. Kovács László. EH. 547—548. l.
- Féja Géza**. Tamási Áron. E—s. 28. sz.
- Tarczai György**. Mikó solymár. (Regény.) — Ism. A. Zs.: É. 521. l.
- Tardos-Krenner Viktor**. Szabó Lőrinc. Posztumusz beszélgetés Tardos-Krenner Viktorral. Sz—m. 225—229. l.

- Tarnóczy Árpád.** (*B. M.*) Tarnóczy Árpád. L. 389—390. l.
- Tass József.** Szoríts kezét. (Versek.) 64 l. — Ism. Marconnay Tibor N. II. 101. l.
- Táncz Menyhért.** *Timár Kálmán.* Adatok Táncz Menyhért életéhez. IK. 333—337. l.
- Teleki József, gróf.** *Fuhrmann Kamilla.* Gróf Teleki József és a magyar-francia szellemi kapcsolatok. 101 l. — Ism. Kerekes Emil. IK. 366. l. — Eckhardt Sándor. N. II. 391. l.
- Teleki László, gróf.** *Berzeviczy Albert.* Gróf Teleki László katasztrófája. BSz. 618. sz. 161—179. l. — Ism. Kárpáti Győző. KSz. 747. l. — I—t. 207. l.
- Temesi Győző.** A csejennnek romlása. (Regény.) (1928.) 104 l. — Ism. Szira Béla. I—t. 199. l.
- Terescsényi György.** Délibáb. Új versek. (1928.) 80 l. — Ism. Morvay Győző. I—t. 191. l.
- Térey Sándor.** Berg Kristóf lelkiismerete. (Regény.) 209 l. — Ism. n. b.): MH. 245. sz.
- Tersánszky Józsi Jenő.** A margarétás dal. (Regény.) 154 l. — Ism. Nádasz József. K. 756—757. l. — Németh László. Ny. II. 304—309. l. — Várkonyi Titusz. MH. 186. sz.
- Tersánszky Józsi Jenő.** D. 31. sz.
- Thaly Kálmán.** *Kristóf György.* Emlékezés Thaly Kálmánról. P. 591—512. l.
- Vitéz Veszprémy Dezső.** Thaly Kálmán életrajza. I. k. (1928.) 111 l. — Ism. Rausch Géza. OKTK. 33—34. l. — B.: M. 215. sz.
- Timár József.** A roskadozó omnibusz. (Regény.) 202 l. — Ism. G. J.: MK. 67. l. — PH. 291. sz. — Sz.: I—t. 259. l.
- Tisza István.** Tisza-Évkönyv. 1928—1929. Az Országos Tisza István Emlékbizottság megbízásából szerk.: Nagy Miklós. 312 l. — Ism. MSz. VII. 4. sz. X. l.
- Darkó Jenő.** Tisza István ethikai eszméi. Debrecen. (1928.) 13 l. — Ism. Máthé Elek. EphK. 190—191. l.
- Hornyánszky Gyula.** Tisza István «liberalizmusa». T—ny. 119—121. l.
- Jakabffy Elemér.** Emlékezéseim Tisza István grófról. Lugos. 48 l. — Ism. Székely Jenő. MK. 64. l.
- Tisza István.** SÓU. 251. sz.
- Tompa László.** Ne félj! (Versek.) Kolozsvár. — Ism. Kállay Miklós. NU. 181. sz.
- Kuncz Aladár.** Megkoszorúzott erdélyi költő. EH. 608—615. l.
- Tompa Mihály.** Tompa Mihály válogatott költeményei. V. Sipos Ida előszavával. 96 l. — Ism. Karácsony Sándor. PSz. 567—568. l.
- Arany Lipót.** A hanvai remete és Tompa Mihály. U. 294. sz.
- Hegyaljai Kiss Géza.** Tompa barátsága Szemere Miklóssal. PSz. 547—550. l.
- Hegyaljai Kiss Géza.** Tompa Mihály ismeretlen levelei Egressy Gáborhoz. MH. 294. sz.
- Hegyaljai Kiss Géza.** Tompa Mihály barátsága Gyulai Pállal. PSz. 615—618. l.
- Hegyaljai Kiss Géza.** Tompa Mihály levelei miskolci kiadójához. IK. 355—367. l.
- Magyar-Kossa Gyula.** Tompa Mihály és Skoda. M.-K. Gy.: Magyar orvosi emlékek. I. 306—310. l.
- Torkos László.** *Diószeghy Miklós.* BH. 222. sz. — *Keller Andor.* U. 222. sz.
- Tormay Cécile.** K. S. Tormay Cécile. NUH. 1930. l. sz.
- Toronyi István.** Harcos élet. (Elbeszélések.) Szombathely. 182 l. — Ism. Bartha József. KSz. 767—768. l. — Sz.: I—t. 259. l. — Majthényi György. N. II. 787. l.
- Tóth Árpád.** *Kardos László.* Tóth Árpád három ismeretlen verse. T. 30. sz.
- Kozocsa Sándor.** MV. 15—16. sz. — *Somogyi Mária.* L. 384—386. l.

- Tóth Ede.** Hogy vitte sírba Tóth Edét — négy forint hatvan krajcár. L. 483. l.
- Török Gyula.** *Kováts József.* Török Gyula és Kolozsvár. P. 347. l.
- Török Péter.** Délibáb a Verhovinán. (Regény.) Kisvárdá. 212 l. — Ism. Sz.: 1—t. 238—259. l. — EPhK. 248. l. — Dékány András. M. 181. sz.
- Török Sándor.** Egy eszelős fickó s ami körülötte akad. — Ism. Vajthó László. PSz. 638—639. l. — Fábrián István. N. II. 467—468. l.
- Török Sophie.** Asszony a karosszékekben. (Versek.) — Ism. Kovács László. EH. 648—649. l. — Szerb Antal. Sz—m. 350—351. l. — Kárpáti Aurél. PN. 156. sz. — K. E.: Vp. 281. l.
- Ur György.** Lili. (Regény.) — Ism. P. Gy.: MH. 175. sz.
- Ürményi Antal.** Ilyen vagyok. (Versek.) — Ism. Bodor Aladár. M. 268. sz.
- Kovács Pál.** Ürményi Antal. MK. 200. l.
- Váczy János.** *Pintér Jenő.* Váczy János l. tag emlékezete. (M. T. A. emlékbeszédek. XX. k. 10. sz.) 13 l. — Ism. Karácsony Sándor. PSz. 727. l. — B. Gy.: OKTK. 32. l.
- Vadnay Emma.** Egy vén leány emlékiratai és egyéb elbeszélések. Nagybánya. — Ism. (B. A.): M. 286. sz.
- Vajda János.** J. Vajda Gedichte. Ford.: Balogh Miklós. Baja. — Ism. PL. 259. esti sz.
- Kozoca Sándor.** Vajda János. MV. 10. sz.
- Vajdakamarási Lőrinc.** *Kelemen Lajos.* Vajdakamarási Lőrinc pap. EISz. 1—2. sz. — Ism. I—t. 209. l.
- Vándor Kálmán.** Szerelmi házasság. (Regény.) 117 l., 1 m. — Ism. (ny. i.) N—a. 285. sz. — s. i.: U. 151. sz.
- Várady Ferenc.** *Sárosi.* Sárosi Várady Ferenc. OV. 138. l.
- Varga Borbála.** Pusztá lett a határ. (Versek.) — Ism. J—y. OV. 171. l.
- Vargha Gyula.** *Berzeviczy Albert.* Vargha Gyula. AE. 105—107. l. — Ism. I—t. 206. l.
- G. P. Vargha Gyula.** I—t. 278. l.
- Laky Dezső.** Vargha Gyula. (1853—1929.) K—i Sz. 5. sz. — Ism. I—t. 212. sz.
- Varsányi Irén.** *Dabis Rózs.* Varsányi Irén portréja. U. 250. sz.
- Vásárhelyi András.** *Timár Kálmán.* Vásárhelyi András vértanú halála. IK. 483—474. l.
- Váth János.** *Bárdosi Németh János.* Váth János. DE. 23. sz.
- Vatyai Magda.** A pillanat rabja. (Versek.) 66 l. — Ism. L. 472. l.
- Vitkovics Mihály.** Magyar íróvá lett a szerb eredetű Vitkovics Mihály. L. 311. l.
- Voinovich Géza.** Sz. Ö. Voinovich Géza. D. 49. sz. — L. 349—351. l.
- Vörösmarty Mihály.** *Bánrévy György.* Vörösmarty Salamon királya és történeti forrásai. 71 l.
- Brisits Frigyes.** Vörösmarty Mihály kiadatlan költeményei. 155 l. — Ism. Vp. 281. l.
- Brisits Frigyes.** A Magyar Tudományos Akadémia Vörösmarty-kéziratainak jegyzéke. 396 l. — Ism. Vp. 281. l.
- Farkas Gyula.** Ein deutsches episches Gedicht von Vörösmarty. Berlin. 40 l. — Ism. DUH. 174. l.
- (—ő.) Vörösmarty. UN. 274. sz.
- Amikor elvették Vörösmarty páholyát. NU. 294. sz.
- Egy osztrák professzor Vörösmarty Szózatát Ulrich von Huttennek tulajdonítja. L. 274. l.
- Wass György.** G. P. Wass György. I—t. 231. l.
- Werner Gyula.** *Spender Andor.* Werner Gyula. (1862—1926.) IK. 420—440. l. — Onállón: IF. 36. 23 l.
- Wesselényi Miklós.** *Magyar-Kossa Gyula.* Wesselényi Miklós megvakulása. M.-K. Gy.: Magyar orvosi emlékek. II. 134—141. l.
- Wlassics Tibor báró.** Könyvek tengerén. (Versek.) — Ism. PH. 286. sz. — MH. 296. sz. — U. 292. sz. — EK. 294. sz.

- Wyht B.** Nem! Nem! (Regény.) 172 l. — Ism. Székely Jenő. MK. 135. l.
- Zempléni Árpád.** *Gulyás József.* Zempléni Árpád hátrahagyott versei. DSz. 349. l.
- Zempléni Árpád** emléktűnnep. MV. 15—16. sz.
- Zerinváry Szilárd.** Magyar bánat. (Miklós Vitéz verseskönyve.) — Ism. J—y. OV. 139. l.
- Zilahy Lajos.** Összegyűjtött munkái. I—X. k. — Ism. PN. 227. sz.
- Balla Borisz.** Zilahy Lajos. M. 274. sz.
- Kéký Lajos.** Jelentés a Vojnits-érem odaítélése tárgyában. AE. 59—71. l.
- I—t. 206. l.
- (y.) Zilahy Lajos Párizsban. MH. 181. sz.
- Zivuska Andor.** Meghitt órák. (Versek.) Debrecen. — Ism. PH. 281. sz.
- Zoltán Vilmos.** G. P. Zoltán Vilmos. — I—t. 231. l.
- Zoltvány Irén.** *Alszegehy Zsolt.* Zoltvány Irén. I—t. 179—186. l.
- Zorkóczy József.** Rend a chaosban. (Tragédia.) Baja. 127 l. — Ism. L. 332. l.
- Zrinyi Miklós.** *Ferenczy Géza.* Zrinyi idilljeinek és életének kapcsolata. 42 l.
- Hajnal István.** Az új Zrinyi első csatázásairól. N. II. 830—842. l.
- Zsolt Béla.** 1. *Erzsébetváros.* Pesti életkép 3 felvonásban. Bemutatta a Fővárosi Művészszínház 1929 november 30-án. — Ism. Gáspár Jenő. MK. 535. l. — Ignóus Pál. Ny. II. 755—757. l. — 2. Versek. — Ism. Turóczy-Trostler, Josef. PL. 150. esti sz.
- Feldmann Sándor.** Zsolt Béla darabja a pszichoanalízis tükrében. MH. 281. sz.
- Ignóus.** MH. 294. sz. — *Szilágyi Ödön.* D. 29. sz.
- Zsögön Zoltán.** Isten kezében. (Versek.) Arad. 96 l. — Ism. Morvay Győző. I—t. 194—195. l.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR.